

(नितान्तं गोपनीयम् ।)

‘त्रैलोक्यशास्रतंसमहाराजश्रीवीरभद्रदेवेन विरचितः’

कन्दर्पचूडामणिः ।

आयुर्वेदीयग्रन्थमालासंपादकेन
वैद्य जादवजी त्रिकमर्जी आचार्य
इत्यनेन संशोधितः ।

मुम्बय्यां

‘मणिलाल इच्छाराम देसाई’ इत्यनेन स्वयं

‘गुजराती न्यूस’ मुद्रणयन्त्रालये मुद्रितः ।

कीट बेक-हाउस लेन ।

वि. सं. १९८१

निवेदनम्—

धर्मार्थिकाममोक्षा इति त्रुविधः पुरुषार्थवर्गः । तत्र 'सम्यगं चरिता
 धर्मार्थिकामा निःश्रेयसेन महतोपपादयन्ति पुरुषमिह चामुष्मिश्च लोके'
 इत्याहस्म भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः । तेषां सम्यगाचरणं च शास्त्रज्ञान-
 मूलकमेव । तत्र सम्यग्ज्ञानं धर्मस्य मन्वादिप्रणीतधर्मग्रन्थेभ्यः, अर्थस्य
 बृहस्पत्यादिप्रणीतार्थशास्त्रेभ्यः, कामस्य च श्वेतकेतुवाभ्रव्यादिप्रणीतकाम-
 शास्त्रेभ्यः संनायते । श्वेतकेतुवाभ्रव्यादिप्रणीततन्त्रेभ्यः सारमादाय संक्षिप्य
 सर्वमर्थमल्पेन ग्रन्थेन कामसूत्रं प्रणीतवान् वात्स्यायनः । सम्प्रत्यापेषु
 कामतन्त्रेषु केवलं वात्स्यायनीयं कामसूत्रमेवोपलभ्यते, अन्यानि तु विल-
 स्तान्यैव तन्त्राणि । तदेवावलम्ब्य क्वचित्त्वानुभवेन चोपबृंह्य बहवो ग्रन्था
 विरचिता तदुत्तरकाले क्षेमेन्द्रदामोदरगुप्तरन्तिदेवकल्याणमल्लप्रभृतिभिः । तदिदं
 वात्स्यायनीयं कामतन्त्रं सूत्ररूपत्वाद्गतिगभीरार्थत्वेन मन्दमतीनां न मुक्ता-
 वबोधमिति तद्विशदयितुं वात्स्यायनानुद्धानंवार्यान् भार्यावृत्तेनोपनिबन्ध-
 कन्दर्पचूडामणिनामकमिमं ग्रन्थं प्रणीतवान् श्रीवीरभद्रदेवः । सोऽयं श्रीवी-
 रभद्रदेवो ववेलखण्डप्रियवंशोद्भूतः, १६३३ मिते विक्रमाब्दे ग्रन्थमिमं
 निर्ममं इति स्वयमेव ग्रन्थान्ते लिखितवान् । ववेलवंशीयानां निवासभूमिस्तु
 मन्प्रति ववेलखण्ड इति प्रभिद्धं रीवां(रेवा)रान्यमेव । ग्रन्थस्यास्य
 संशोधनार्थमादर्शपुस्तकत्रयमुपलब्धमस्माभिः । तत्र

१ क. संज्ञया संकेतितं अस्मत्परमसुहृदां स्व. वा. त्र्यम्बकं गुरुनाथ
 काले इत्येषां सकाशाद्धम् ।

१ हरलोचनहरलोचनरसशशिभिर्विभूतं समये ।

फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि पूर्णो ग्रन्थः स्मरस्मैः ॥ १ ॥

अ. ७. अ. २. श्लो. ४९.

४

निवेदनम् ।

२ स्व. सज्ञया सकेतित स्व. वा. रीवामहारानाना श्रीवेङ्कटरमणसिंहदेव
सी. एस आई इत्येतयामाज्ञया रुरान(सतना)नगरे १९०८ ख्रिष्टाब्द
मुद्रितम् । रीवानगरस्थेरस्मन्मित्रै राजवैद्यवाल्मिकीप्रसादशर्मभि प्रेषितम् ।

३ ग. सज्ञया सकेतित पुण्यपत्तनस्थडॉ. भाण्डारकरसस्थापितप्रान्यान्व-
पणशालात प्राप्तम् ।

एव पुस्तकत्रयसहायेन ग्रन्थस्यास्य सशोधन यथामति कृतो यत्न ।
तथाऽपि भ्रमप्रमाणात्विशाजात स्वल्पेन काप्युपलभ्येत चेद्विद्वि सशोधनीय
क्षन्तव्यश्चाहमिति

यादवशर्मणः ।

कन्दर्पचूडामणेर्विषयानुक्रमणिका ।

प्रथमे साधारणेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (शास्त्रमंग्रहः) ।

विषयाः	पृ०	श्लो०
मङ्गलाचरणम्	१	१—३
ग्रन्थकर्तृविशद्वर्णनं	१—२	४—१६
प्रथमाध्यायव्याख्यानोपक्रमः	२	१६
शास्त्रमंग्रहः	२—३	१७—२७
एतद्ग्रन्थविरचने प्रयोजनम्	३	२८—२९
प्रथमाधिकरणान्तर्गतविषयसूची	॥	३०—३२
प्रथमाध्यायोपसंहारः	४	३३

प्रथमे साधारणेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः । (त्रिवर्गप्रतिपत्तिः) ।

द्वितीयाध्यायोपक्रमः	४	१
धर्मार्थकामाभ्यन्त्रिवर्गसेवनं समयविभागः	॥	२
परस्परानुपवातं त्रयाणामपि सेवनं कर्तव्यमित्युपदेशः	॥	३—८
धर्मस्वरूपकथनं	४—६	९—११
अर्थनिरूपणं	६	१२—१३
कामनिरूपणं	॥	१४—१९
शुक्त्या कामसेवनं कार्यं	॥	२०
कामशास्त्रज्ञानप्रयोजनं	६—६	२१—२८
द्वितीयाध्यायोपसंहारः	६	२९

प्रथमे साधारणाधिकरणे तृतीयोऽध्यायः (विद्यासमुद्देशः) ।

तृतीयाध्यायोपक्रमः	६	१
प्रत्येण कामशास्त्राध्ययनं यथा कर्तव्यम्	॥	२

विषयः	पृ०	श्लो०
श्रीणामपि कामशास्त्राध्ययनस्यावश्यमर्थव्य- त्ताप्रतिपादनं	६—७	३—७
कामशास्त्रस्याद्गविद्याना संक्षेपेन कथनम्	७	८—१२
तृतीयाध्यायोपसंहारः	११	१३
प्रथमे साधारणाधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः (नागरकवृत्तम्) ।		
चतुर्थाध्यायोपक्रमः	८	१
गृहीतविद्यस्य गृहस्थाश्रमे प्रवेशः	११	२
प्राक्पणादीना धनार्जनोपाया	११	३
गृहस्थो नागरकवृत्तमनुवर्तेत	११	४
नागरकं पूर्वमुद्यानपुष्करिण्यादियुक्तं गृहमेव रचयेत्	११	६—१०
गृहमध्ये वासगृहं कीदृशं कार्यम्	८—९	११—१६
नागरकस्य पौर्वाहिका त्रिया	९	१७—१९
११ भोजनविधिः	११	२०—२१
११ अपराहिका त्रिया	११	२२—२४
११ प्रादोषिका त्रिया	१०	२५—२८
संभृत्यन्वीडितकानि	११	२९—३४
तत्र घटानिबन्धः	११	२९
११ गोष्ठी	११	३०—३२
११ समापानकं	११	३३
११ उद्यानगमनः	११	३४—३८
११ घटानिबन्धस्य विस्तरवर्णनं	११	३९—४१
११ समस्या क्रीडाः	११	४२—४८
नागरकाणा मन्त्रिण- पीठमर्दः	११—१२	४९—६०

विषयः	पृ०	श्लो०
विटः.....	१२	११
विदूषकः.....	”	१२
अन्ये वृद्धगणिकाद्याः.....	”	१३-१४
ग्रामीणकस्य नागरकवृत्तं.....	”	१५-१७
भाषासंस्कृताभ्यामुभाभ्यां गोष्ठीप्रवर्तनं.....	”	१८
परहिंसनरूपाया गोष्ठेर्निन्दा ...	”	१९
क्रीडामात्रैककार्याया गोष्ठेः प्रशंसा.....	”	२०
चतुर्धाध्यायोपसंहारः.....	”	२१
प्रथमे साधारणाधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः (नायकपहायद्रुतकर्मविमर्शः) ।		
पञ्चमाध्यायोपक्रमः.....	१३	१
सवर्णादिविवाहानां प्राशस्त्याप्राशस्त्यविचारः.....	”	२-४
नायिकाभेदाः.....	”	५
परदारगमने दोषविचारः.....	”	६-७
परदारगमने हेतवः.....	१३-१४	८-१६
विषवादीनां पूर्वोक्तभेदेष्वेवान्तर्भावः.....	१४	१७-२०
नायकभेदाः.....	”	२१-२२
अगम्याः स्त्रियः.....	”	२३-२६
मित्रसंपन्.....	१०	२७-२९
गान्धिकादिरमणीनां नागरकाः सुहृदः.....	”	३०-३१
मित्रलक्षणम्.....	”	३२
द्रुतगुणाः.....	”	३३-३४
येषां नारी स्ववशा.....	”	३५-३६
पञ्चमाध्यायोपसंहारः.....	”	३७

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (रत्नावस्थापनम्) ।

अध्यायोपक्रमः.....	१६	१-२
द्वितीयाधिकरणोच्चाध्यायानां विषयानुक्रमणिका.....	”	३-९

विषयः	पृ०	श्लो०
नायकनायिकयोर्भेदाः	१६	१०
समरतत्रितयं	”	११
षोढा विषमरतानि	१६—१७	१२—१३
समरतविषमरतयोर्लक्षणं	१७	१४
उच्चरतनीचरतयोर्लक्षणं	”	१५
समादिरताना श्रेष्ठकनिष्ठत्वविचारः	”	१६—१८
साधनसंवाधयोर्मानभेदेन नायकनायिकयोर्भेदाः	१७	१९
सप्तविंशतिरतभेदाः	”	२०—२१
मतान्तरेण नायकनायिकयोर्भेदनिरूपणं	”	२२—२३
स्त्रिया भावप्राप्तौ विवाद	१७—२०	२४—६५
सप्तभावपर्यायाः	२०—२१	६६
संप्रयोगपर्यायाः	२१	६७
उच्चरतभेदानां सांख्यात्सङ्ख्याधिकत्वं, तेषूपचाराश्च	”	६८
प्रथमादिरतेषु स्त्रीपुरुषयोर्वेगे काले च भेद	”	६९—७०
योषितां प्रीतिप्राप्तौ हेतु	”	७१—७३
प्रीतिभेदाः, तेषां लक्षणानि च	२१—२२	७४—८२
अध्यायोपसंहारः	२२	८३

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (आलिङ्गनविचाराः ।

अध्यायोपक्रमः	”	१
चतुःषष्टिकलानिरूपणं	२२—२३	२—३
आलिङ्गनभेदाः	२३	७—८
विद्वकं	”	९—१०
उद्बृष्टकं	”	११
पीडितकं	”	१२
छतापेष्टितकं	”	१३—१४
वृक्षाधिरूढं	२३—२४	१५—१६

विषयाः	पृ०	श्लो०
तिलतण्डुलकं	२४	१७
क्षीरमलं	”	१८-२१
उरूपगूहनं	”	२२
जघनोपगूहनं	”	२३-२४
स्तनोपगूहनं	”	२४-२५
ललाटिका	”	२५-२६
एकाङ्गालिङ्गनं	”	२६
मंवाहनस्यालिङ्गनत्वे विचारः	२४-२५	२७-२८
आलिङ्गनप्रशंसा	२५	२९-३२
अध्यापसंहारः	”	३३
द्विर्नाये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः (चुम्बनविकल्पाः) ।		
अध्यायोपक्रमः	२५	१
चुम्बननखद्रशनप्रहणनसीत्कृतियोगानां कालविचारः	”	२-६
चुम्बनदेशाः	२६	७-८
कन्याचुम्बनभेदाः	”	९
निमित्तं	”	९-१०
स्फुरितकं	”	१०-११
घट्टितकं	”	११-१२
अधरचुम्बनभेदाः	”	१२
अवपीडितं	”	१३-१४
अधरचुम्बनं दूनप्रवृत्तिः	२६-२७	१५-२१
उत्तरोष्ठं	२७	२१
संपृक्तं	”	२२
निह्वाणुदं	”	२३-२५
रागदीपनं	”	२६
उल्लिप्तं	२८	२७

विषयाः			पृ०	श्लो०
प्रातिबोधिक	२८	२८-२९
संक्रान्तकं	२९	३०-३१
हस्ताङ्गुलिचुम्बन	३१	३२
पादाङ्गुलिचुम्बन	३१	३३
उरुचुम्बनं	३१	३४-३५
चुम्बने कर्तव्या उपचारा	३१	३३
अध्यायोपसंहार.	३१	३७

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः (नखरदनजातय) ।

अध्यायोपक्रम	२९	१-२
नखदानसमयाः	३१	३-५
नखच्छेद्यभेदा	३१	६-७
नखच्छेदस्थानानि	३१	८-९
नखगुणा	३१	१०
देशविशेषान्नखभेदा	३१	११-१३
छुरितक	३१	१४-१६
अर्धचन्द्रकं	३१	१७
मण्डलकं	३१	१८
रेखा	३१	१९
व्याघ्रनखं	३१	२०
मयूरपदकं	३१	२०
शशकप्लुतं	३१	२१
स्मरणीयकं	३१	२२
प्रोक्तभेदादन्येऽपि भेदा रतावमरे कल्पनीया			३०-३१	२३-२७
परदारेषु नखदाननिषेध	३१	२८
नखच्छेदस्य रागवृद्धिकरत्वं	३१	२९-३३
अत्र्यायोपसंहार	३१	३४

विषयाः पृ० श्लो०

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः (दशनच्छेद्यविधयः) ।

अध्यायोपक्रमः	३१	१
दशनच्छेदस्य स्थानानि	३२	२
दशनच्छेदगुणाः	”	३—४
दशनच्छेददोषाः	”	४
दशनच्छेदभेदाः	”	५—६
गूढकं	”	६—७
उच्छूनकं	”	७
प्रवालमणि.	”	८—१०
मणिमाला	”	१०
त्रिन्दुमाला	”	११
खण्डाभ्रकं	३३	१२
वराहचर्विनकं	”	१३—१४
आभियौगिकं नखदशनच्छेद्यं	”	१५
नारीणां देशधर्मनिरूपणं	३३—३४	१६—२६
देशकालप्रकृतीरवेस्य नार्य उपचर्याः	३४	२७—२८
आलिङ्गनादिषु पूर्वं पूर्वं रागवर्धकमुत्तरोत्तरं च चित्रं	”	२९
दशनक्षते कलहप्रवृत्तिः	”	३०—३३
दिवसे दृष्टस्य क्षतस्य रागवर्धकत्वं	”	३४—३६
अध्यायोपमंहारः.....	३५	३७

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः (संवेशनप्रकाराः) ।

अध्यायोपक्रमः	३५	१
उचरते नीचरते समरते च संवेशनप्रकारः	”	२—४
मृग्यास्त्रयः संवेशनप्रकाराः	”	५
उत्फुल्लकं	”	६
जृम्भिनकं	”	७

विषयाः	पृ०	श्लो०
इन्द्राणीकं	३९	८—९
हस्तिन्याश्चत्वार संवेशनप्रकाराः	३९—३६	९—११
संपुटकं	३६	१२—१३
पीडितकं	३६	१४
वेष्टितकं	३७	१५
वाडवकं	,	१५—१६
सुवर्णनाभमतेन संवेशनप्रकारा	३७	१७
मुमकं	३७	१७
जृम्भितकं	३७	१८
अर्धपीडित	३७	१९
सारित	३७	१९
वेणुदारितं	३७	२०
शूलाचितकं	३७	२१
कार्कटक	३७	२१
पद्मासन	३७	२२
परावृत्तक	३७	२२—२३
चित्ररतानि	३७	२४—२५
ऊर्ध्वरत (स्थिररत)	३७	२६—२७
अवलम्बितक	३७	२८—२९
धेनुकादिचित्ररतानि	३७	२९—३२
सवाटकरतं	३७	३३
गोयूथिक	३७	३४
छागलादीना लक्षण	३७	३४
गोयूथिके देशप्रवृत्ति	३७—३८	३५—३९
अधोरतं	३८	४०
चित्रयोगाना रागवर्षकत्व	३८	४१—४३
अध्यायोपसंहार	३८	४४

विषयाः पृ० श्लोः

द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे सप्तमोऽध्यायः (प्रहणनयोगाः) ।

अध्यायोपक्रमः	३८	१
प्रहणनस्वरूपं	”	२
प्रहणनस्थानानि	३९	३
प्रहणनभेदाः	”	४
सीत्कृतिभेदाः	”	५—६
प्रयोजनवशात्सीत्कृतादिशब्दानां प्रयोगः	”	७—९
सुष्टिप्रहारः	”	१०—११
अपहस्तकं	”	११—१२
प्रसृतकं	”	१३—१४
रतेरवसाने श्वसितादिप्रयोगः	”	१४
दूत्कृतसूत्कृतयोर्विवरणं	”	१५
चुम्बनादेरारम्भे सीत्कृतादिप्रयोगः	४०	१६—१७
समतलकं	”	१८—१९
प्रहणने स्त्रीपुंसयोः प्रकृतिवर्णनं	”	२०—२१
द्राक्षिणान्यानामष्टौ प्रहणनानि	”	२२
तेषां स्थानानि	”	२३—२४
प्रहणनयोगानमावधानो न प्रयुज्जीत	”	२५—२७
रागान्बौ चण्डवेगौ कामिनौ शरीरात्ययमनपेक्ष्यैव प्रहणयोगान् प्रयुज्जेते	४०—४१	२८—३२
देशकालाववेक्ष्य सांयोगिका योगा योज्याः	४१	३३
अध्यायोपसंहारः	”	३४

द्वितीये सांयोगिकेऽधिकरणेऽष्टमोऽध्यायः (पुरुषायितम्) ।

अध्यायोपक्रमः	४१	१
कदा स्त्री पुरुषायितं प्रयुज्जीत	”	२—३

विषयाः	पृ०	श्लो०
पुरुषायिते स्त्रिया कर्म	४१—४२	४—९
„ पुरुषस्य „	४२	१०—१८
स्त्रीणा भावोदयलक्षणं	४३	१९
„ भावानुदयलक्षणं	„	२०—२१
यन्त्रारम्भात्पूर्वं पुरुषस्य कर्तव्यं	„	२२—२३
पुरुषोपश्रुतानि	„	२३—२५
उपश्रुतकं	„	२६
मन्थनं	„	„
हुल	„	२७
अवमर्दनं	„	„
पीडितम्	„	२८
निर्यात	„	२९
सूररात	„	३०
घृषरात	„	„
षट्कनिर्मित	४४	३१
सष्टक	„	३२
स्त्रीणा श्रेण्यवितानि	„	३३
यादवकं	„	३४
धामरक	„	३५
प्रेक्षोन्नि	„	३६
पुरुषायिते गिष्वाणा स्त्रिय कर्म	„	३७—३८
„ श्री स्व भावं प्रकटां	„	३९—४०
„ अयोग्या- स्त्रिय	„	४१
अज्यायोपमंसार	„	४२

द्वितीये मांयोगिकेऽधिकरणे नरयोऽध्यायः (औपस्थिकम्) ।

अध्यायोपक्रम.	४५	१
गृहीतव्यमर्थभेदा	„	२

विषयाः	पृ०	श्लो०
स्त्रीरूपायास्तृतीयाप्रकृतेः कर्म	४५	३—४
पुरुषरूपायास्तृतीयाप्रकृतेः कर्म	५१	५—८
औपरिष्टकमेदा	५१	९—१०
औपरिष्टककर्मणो रीतिः	५१	१०—११
औपरिष्टकयोगाः		
निमित्तं	५१	१२
पार्श्वनोदष्टं	४६	१३—१४
बहिःसंदंशः	५१	१४—१५
अन्तःसंदंशः	५१	१६
चुम्बितकं	५१	१७
परिमृष्टकं	५१	१७—१८
आम्रचूपिनकं	५१	१८—१९
संगरः	५१	१९—२०
तृतीयाप्रकृतेरन्या अप्येतन्कर्म कारयन्ति	५१	२१
औपरिष्टकनिन्दा	५१	२१—२३
औपरिष्टकविषये देश्यप्रवृत्तिवर्णनं	४६—४७	२४—२८
केचन पुण्या अपि स्त्रीष्वेतन्कर्म कुर्वते	४७	२९—३०
केचन स्त्रीपुरुषा अन्योन्यमप्यौपरिष्टकं कुर्वन्ति	५१	३०
दामादीनामस्मिन् कर्मणि जुगुप्सामावाद्देश्या- स्तेषु रन्यन्ति	५१	३१
विप्रादिभिरेतत्कर्म न कार्यं	५१	३२
कदाचित् कस्मिंश्चिद्देशे काले चाप्यापि कर्मणः प्रवृत्तिर्भवति	५१	३३—३८
अध्यायोपसंहारः	४८	३९
द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे दशमोऽध्यायः (रतारम्भावमानिकम्) ।		
अध्यायोपसंहारः	४८	१—२
रतारम्भे पुरुषेण कर्तव्या उच्यते	५१	३—९

विषयाः	पृ०	श्लो०
रतावसाने कर्तव्यं	४९	१०—१९
प्रीतिवर्धनानि	४९—५०	२०—२४
रतभेदाः	५०	२४—२५
रागवत्	५१	२५—२७
आहार्यरागं	५१	२७—२८
कृत्रिमरागं सान्तररतं च	५१	२८—२९
पोदारत	५१	३०
खलरतं	५१	३१
अनियन्त्रितरतं	५१	३२
प्रणयकलहवर्णनं	५०—५१	३३—४६
बाभ्रव्योक्तचतु पटिकलाप्रशसा	५१—५२	४६—५१
अध्यायोपसंहार	५२	५२

तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (वरणसविधानम्) ।

अध्यायोपक्रम	५२	१—२
तृतीयाधिकरणोक्तविषयसूची	५२	३—७
विवाहयोग्याया कन्याया लक्षणानि	५२—५३	८—१५
तस्या वरणे विधेयो यत्न	५३—५४	१५—२०
कन्याया दोषा	५४	२१—२४
कन्या यथा दर्शनीया तद्वर्णनं	५४	२५—३०
वरणविधि	५४—५५	३१—३२
विवाहादयस्तुल्यैरेव करणीया	५५	३३
विवाहानन्तरं तत्रैवावस्थान गमनं वा	५५	३४
उच्चनीचसंबन्धयोस्त्यान्यत्व	५५	३५—३८
अध्यायोपसंहार	५५	३९

तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (कन्याविश्रम्भणम्) ।

अध्यायोपक्रमः	५५	१
परिणयनानन्तरं श्यहं पालनीय आचार	५५—५६	२—४

विषयः	पृ०	श्लो०
त्र्यहं विश्रम्भार्थमुपक्रमेत, नतु ब्रह्मचर्यमतिवर्तेन	५६	५—८
सुकुमारैरुपक्रमैरुपचर्या नवोदा.....	”	९—११
नवोदाया आलापनविधिः.....	५६—५८	१२—२८
” परिरम्भणविधिः.....	५८	२९—३५
” चुम्बनविधिः.....	”	३६
” संवाहनविधिः.....	”	३७—४०
ततः क्रमेण यन्त्रयोजनम्.....	५९	४१—४४
पूर्वाक्तप्रकारेण कन्याविश्रम्भणस्य फलम्.....	”	४५—५०
अध्यायोपसंहारः.....	”	५१

कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः (बालोपक्रमाः) ।

अध्यायोपक्रमः.....	६०	१
यो घनाभावादिना कन्यां वरयितुमसमर्थः स बा- ल्यादारभ्य कन्याया अनुरजनं कुर्यात्.....	”	२—४
तस्या अनुरजनोपायाः.....	६०—६१	५—२५
तस्या आकारेद्धिताभ्यां भावज्ञानं.....	६२	२६—३७
कन्यासंयोगार्था योगाः.....	६२—६३	३८—३९

तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः (एकपुरुषाभियोगाः) ।

अध्यायोपक्रमः.....	६३	१
दर्शितेद्धिताकारायाः कन्याया वशीकरणोपायाः.....	६३—६४	९—१८
तत्र सिद्धामुपक्रमेत.....	६४—६५	१९—२६
पितृघनहीना कन्या स्वयं वरणं रचयेत्.....	६५	२७
सा कीदृशं पुरुषमभीप्सेत्.....	”	२८
तस्याः पुरुषवशीकरणोपायाः (स्वोपावर्तनविधिः).....	६५—६६	२९—३७
अभियुन्यमाना कीदृशस्य पुरुषस्य परिग्रहं कुर्यात्.....	६६	३८—४५
अध्यायोपसंहारः.....	”	४६

विषयाः	पृ०	श्लो०
तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे पञ्चमोध्यायः (विवाहयोगः) ।		
अध्यायोपक्रमः	६६	१
यत्र स्वयं उपक्रमितमशक्तस्तत्र कन्याधात्रे- यिकां योजयेत्	६७	१
धात्रेयिका तां वशीकुर्यात्	”	२-१०
ततो गान्धर्वेण परिणयं कुर्यात्	६७—६८	११-१५
राक्षसविवाहविधिः	६८	१६-२०
पैशाचविवाहविधिः	”	२१-२३
पूर्वोक्तविवाहानामुत्तमाधमत्वविचार	”	२४-२५
गान्धर्वविवाहप्रशंसा	”	२६-२७
अध्यायोपसंहारः	६९	२८
चतुर्थे भार्याधिकारिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (एकचारिणीवृत्तम्) ।		
अध्यायोपक्रमः	६९	१
चतुर्थाधिकरणस्य विषयानुक्रमणिका	”	२-४
एकचारिणीवृत्तं	६९—७२	५-४५
प्रोपितमर्तृकाया वृत्तं	७२—७३	४६-५५
एकचारिणीवृत्तमनुचरन्त्याः फलं	७३	५६-५७
अध्यायोपसंहारः	”	५८
चतुर्थे भार्याधिकारिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (न्येष्टादिवृत्तम्) ।		
अध्यायोपक्रमः	७३	१
न्येष्टायाः वृत्तं	७४	२-१५
कनिष्ठायाः ”	७५	१६-२२
पुनर्भूवृत्तं	७५—७६	२३-३५
दुर्भगावृत्तं	७६	३६-४१
बहुपत्निकस्य पुरुषस्य वृत्तं	७७	४२-४६

विषयाः	पृ०	श्लो०
कथं स्त्री पुरुषं वश्यता नयति	७७	४७
अन्तःपुरवृत्तं	७७—७८	४८—५९
अध्यायोपसंहार

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (शीलावस्थापनम्) ।

अधिकरणोपक्रमः	७८	१—२
पञ्चमाधिकरणविषयानुक्रमणिका	७८—७९	३—६
परदारभिगमनं कारणानि	७९	७—९
दश कामावस्था	”	१०—११
स्त्रीपुंसयोः शीलावस्थापनं (स्वभाववर्णनं)	७९—८०	१२—२३
स्त्रिया व्यावर्तनहेतवः	८०—८१	२४—३३
तेषां दूरीकरणोपाया	८१	३४—३७
स्त्रीषु सिद्धाः पुरुषाः	८१—८२	३८—४३
अयत्नसाध्या नार्य	८२	४४—५३
कथंभूतः पुरुषो नारीषु सिद्धिं प्राप्नोति	”	५४—५५
अध्यायोपसंहार	८३	५६

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (परिचयस्तरणाभियोगौ) ।

अध्यायोपक्रम	८३	१
स्वाभियोगमाध्या दूतीमाध्याश्च नार्य	”	२—४
स्वाभियोगे आदौ परिचयस्तरणं	८३—८४	५—१८
प्रवृत्तपरिचयां स्वयमभियुञ्जीत	८४—८५	१९—३७
अभियोगानर्हा योषित	८६	३८—३९
अध्यायोपसंहार	”	४०

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः (भावपरीक्षा) ।

अध्यायोपक्रम	८६	१
नारीमभियुज्जानेनादौ नम्या भावपरीक्षा शर्या	”	२

विषयाः	पृ०	श्लो०
अभियोगसाध्या नारी	८६	२
क्रमसाध्या	११	३
बल्लभा	११	४—६
अतिकृच्छ्रसाध्या	११	६—६
अतिपरिचयात्कृच्छ्रसाध्या	८६—८७	७—८
सततयोगात्साध्या	८७	९—१२
दूतीसाध्या	११	१३—१४
आकारेङ्किताभ्या योपितो भावपरीक्षा	८७—८८	१५—२५
भावमुपलभ्य तस्या वशीकरणोपायः	८८	२६—३०
अध्यायोपसंहार	११	३१

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः (दूतीकर्मणि) ।

अध्यायोपक्रम	८९	१
दूतीसाध्या नारी	११	२
नायिकां पति दूत्युक्ति	८९—९०	३—१७
दूतीसमीपे अनुरक्ताया नायिकाया आकारेङ्कितानि	९०	१८—२२
दूतीकर्मनिषेध	११	२३
दूतीकर्मविधानं	९०—९१	२४—२६
अनुरक्ता प्रति नायकवृत्तं	९१	२७—३०
तयो संगमयोग्यौ देशकालौ	११	३१—३४
अष्टविधदूतीनिरूपणं	९१—९२	३५—३९
दूत्या कर्तव्यनिरूपण	९३	४२—५५
अध्यायोपसंहार	११	५६

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः (ईश्वरकामितम्) ।

अध्यायोपक्रम	९३	१
महाननाना परदारानुरागनिषेध	११	२—६
येषा या योपितो वचनमात्रमाध्या	९३—९४	७—११

विषयाः		पृ०	श्लो०
राज्ञामन्न पुरे परदारप्रवेशविधिः	९४—९६	१२—३६
राज्ञां परमवनप्रवेशनिषेध	९६	३६—३७
देशे देशे भूपैः प्रवर्तित परदारविधि	९६—९७	३८—४६
अध्यायोपमंहारः	९७	४७

पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः (अन्नःपुरिकावृत्तम्) ।

अध्यायोपक्रम	९७	१
अन्न पुर.म्यानां नारीणां तृत्यमावे हेतुः	”	२
ताः कृत्रिमोपायै स्वामिप्रायं पूरयेयुः	”	३—४
कृत्रिमोपायनिरूपणं	”	५—७
अन्न पुरे पुरुषप्रवेशोपायः	९७—९८	८—११
अन्नःपुरप्रवेशनिषेध.	९८	१२
हेतोस्त्रिणापि प्रवेश	”	१३
अन्न पुरप्रवेशोपायाः	९८—९९	१४—२२
अन्न.पुरप्रवेशयोग्यः काल	९९	२७—३१
परपुरुषाणामन्त.पुरप्रवेशविषये देशस्थितिवर्णनं	९९—१००	३२—३७
अन्न पुग्गक्षणोपाया.	१००	३८—४१
स्त्रीणां विनाशहेतव.	”	४२—४४
पारदारिकज्ञानकलं	”	४५—४८
अध्यायोपमंहार.	१०१	४९

षष्ठे वैशिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (महायगन्यागन्यगमनकारणचिन्ता) ।

अध्यायोपक्रम	१०१	१
वैशिक्याधिकरणान्तर्गता विषयाः	”	२—७
वेश्याया. पुरुषसंयोगे प्रयोजनं	”	८
” वृत्तिः	१०१—१०२	९—१३
” सहायाः	१०२	१४—१६

विषयाः	पृ०	श्लो०
गम्या पुरुषा १०२ १६-१९
नायकगुणा १०२-१०३ २०-२४
स्त्रीगुणा. १०३ २५-२६
द्वयो साधारणा. गुणाः ,, २७-२८
अगम्या पुरुषा. ,, २९-३२
गमने हेतव १०३-१०४ ३३-३६
गम्योपावर्तनविधि १०४ ३७-४३
गम्यरञ्जनविधि ,, ४४-४६
अध्यायोपसंहार ,, ४७

पष्ठे वैशिकाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (कान्तानुवृत्तम्) ।

अध्यायोपक्रम १०९ १
नायकं प्रति वेश्याया वृत्तं १०९-१०७ २-३५
सक्ता पुरुषा १०७ ३६-३८
नारीहृदयस्य द्रुर्विज्ञेयत्व १०८ ३९-४०
अध्यायोपसंहार. ,, ४१

पष्ठे वैशिकाधिकरणे तृतीयोऽध्यायः (अर्थागमोपाया) ।

वेश्यानामर्थाधिगमोपायाः १०८-१०९ २-१९
निर्गतरागपुरुषलक्षणम् ११० २०-२३
निर्गतरागस्य निष्क्रासनविधि ११०-१११ २३-३८
अध्यायोपसंहार १११ ३९

पष्ठे वैशिकाधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः (विशोर्णप्रतिसंधानम्) ।

अध्यायोपक्रम १११ १
निष्क्रासितस्य प्रतिसंधाने हेतव १११-११३ २-२५
,, प्रतिसंधानोपाया ११३-११४ २६-०९
,, प्रतिसंधाने लभालापविचार ११४ ३०-३९
अध्यायोपसंहार ११५ ४०

विषयाः पृ० सू०

पष्ठे वैशिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः (लाभविशेषाः) ।

अध्यायोपक्रमः	११९	१
वैश्या देशादीनिवेश्य स्वम्या एकरात्रिकं मूल्यं स्थापयेत्	”	१—३
मूल्यद्रव्येषु हिरण्यस्य प्राधान्यम्	”	४—८
गम्येषु लाभविशेषविचारः	११९—११६	९—१८
सर्ववैश्यानां लाभान्वितशयाः	११६—११७	१९—२३
देशादिवैषम्याद्भ्रामानियतत्वं	११७	२४
हेतुविशेषादल्पमपि धनमङ्गीकुर्यात्	”	२५—२७
वैश्या वस्त्रादानैकनिष्ठा स्यात्	”	२८—३०
वैश्याभिस्त्यान्या नराः	”	३१
वैश्याभिर्गम्या नराः	”	३२
अध्यायोपमंहारः	”	३३

पष्ठे वैशिकाधिकरणे षष्ठोऽध्यायः (अर्पानर्थानुबन्धमंशवविचारः) ।

अध्यायोपक्रमः	११८	१
यदृच्छावशोऽनर्थः	”	२—४
तत्फलं	”	५—७
अर्पानर्थयोभेदाः	”	८—११
अर्पोऽर्पानुबन्धः	११९	१२—१३
अर्थो गतानुबन्धः	”	१४
अनर्पोऽनर्पानुबन्धः	”	१५—१८
धर्मार्थकामविषये शुद्धा संदेहाः	”	१९—२२
” संकीर्णा ”	११९—१२०	२३—३७
एषां प्रयोगविषयः	१२१	३८—४४
वैश्याभेदाः, तेषां सहाया गम्याश्च	”	४५—४८
अध्यायोपमंहारः	”	४९

विषयाः

पृ०

श्लो०

सप्तमे औपनिषदिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः (सुभगङ्करणवशी-
करणवृष्ययोगा.) ।

अधिकरणोपक्रम	१२२	१
औपनिषदिकाधिकरणान्तर्गतविषयानुक्रमणिका			”	२—५
सुभगंकरा योगा	”	६—१२
गणिकाधुहितु सौभाग्यवर्धनोपाय	१२२—१२३	१२—१४
वेश्याकन्याया पाणिग्रहणविधि	१२३	१५—२५
वशीकरणयोगा	१२३—१२५	२६—४०
वाञ्छीकरणयोगा	१२५—१२६	४१—५८
कीटशा योगा नोपयोऽया , कीटशाश्चोपयोऽया			१२६	५९—६०
अध्यायोपसंहार	”	६१

सप्तमे औपनिषदिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः (नष्टरागप्रत्यान-
यनवृद्धियोगा.) ।

अध्यायोपक्रम	१२६	१
हृत्प्रिमा स्त्रीरञ्जनोपाया	१२६—१२७	२—१२
लिङ्गवर्धनोपाया	१२७—१२८	१३—१६
स्त्रिया अन्यकामनानाशकरो योगः	१२८	१७
” रागविनाशकरो योग	”	१८—१९
” दौर्भाग्यकरो योगः	”	२०—२१
हस्तिन्या योनिंसहतीकरो योग	”	२२
भृग्या योनिविशालत्वकरो योग	”	२३
केशधेतीकरो योग	”	२४—२५
केशकृष्णीकरो योगः	”	२६—२७
अधरधेतीकरो योग.	”	२८
चित्रयोगा	१२९	२९—३६
एतच्छास्त्राध्ययनफल	”	३७—४१
ग्रन्थोपसंहारः	१२९—१३०	४१—५०

॥ श्रीः ॥

श्रीवीरभद्रदेवविरचितः

कन्दर्पचूडामणिः ।

साधारणं नाम प्रथमाधिकरणम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अरुणाऽपि दक्षकोपाद्भक्त्यनुरक्तेषु सानुरागेव ।
कल्याणाय जगत्या दृष्टिः श्रीभैरवस्यास्तु ॥ १ ॥
प्रणमत रहसि सत्पूर्णं कृष्णं स्मरशास्त्रपारंगं विज्ञातः ।
पीयूषादपि मधुरेऽधरविम्बे गोपकन्यायाः ॥ २ ॥
मन्त्री वसन्तसमयो यस्य च राजीवलोचना राज्यम् ।
बाहा मलयसमीराः पञ्चशरोऽसौ नृपो जयति ॥ ३ ॥
वंशः कंसद्विष इव जयति वघेलस्य भूभुजां मान्यः ।
अजघन्योऽस्ति जगत्यां यस्मादन्यो न भूपालः ॥ ४ ॥
मादुर्वभूव वंशे तत्र श्रीशालिवाहनो नृपतिः ।
इन्दुर्भेन्द्रविन्दुर्यस्य ययःपुण्डरीकस्य ॥ ५ ॥
भिन्नस्य शीतमहसः सुपिरं लक्ष्मेति मन्यते लोकाः ।
विचुरैर्यद्रीयविचुरैर्निशि निहतैर्भास्करभ्रान्त्या ॥ ६ ॥
मादुर्वभूव तस्माद्वीरः श्रीवैरार्सिहाख्यः ।
यस्य यज्ञोम्बुजकोशे स्फारा मकरन्दविन्दवस्ताराः ॥ ७ ॥
यस्य करेण करादिह समरं रिपुभूस्वारणाधिपतेः ।
दानाम्बुसंगशोभा सानिशया लुण्ठिता झटिति ॥ ८ ॥
वीरस्तद्वज्रजन्मा प्रतिमत्पृतेनातमस्विनीभानुः ।

श्रीवीरभानुनापाऽधिपतिरभूद्भुज्जां जगति ॥ ९ ॥
 श्रुत्वाऽपि वीरभानोर्दानकृत्या नेह जातलज्जानि ।
 वृक्षोपलपशुभावाद्देवततरुषेकुरत्नानि ॥ १० ॥
 कामादप्यभिरामो भीमादपि बाहुशालिनां मान्यः ।
 कर्णादपि च वदान्यो जयति सुतो रामचन्द्रोऽस्य ॥ ११ ॥
 श्रीरामेणारब्धे दाने गजवाजिनोर्मुखैक्येन ।
 वक्राननो गणपतिर्भीत्याऽभूत्तुम्बुहः खवरः ॥ १२ ॥
 राजोचितगुणसीमा भीमावरजादिहाधिको घनुषि ।
 तनयो विनयसमुद्रो जयतितरा वीरमद्रोऽस्य ॥ १३ ॥
 विद्यायां सुरगुरुषु सौन्दर्ये पञ्चवाणतोऽप्यधिकः ।
 दाने कल्पतरोरयमुपमेयस्तेन केनेह ॥ १४ ॥
 चूडामणिं स्पृतिभ्रुवो ग्रन्थं श्रीपञ्चशणशास्त्रेऽसौ ।
 वात्स्यायनानुसूदं कुरुते कुतुहात्तद्दृष्टिः ॥ १५ ॥
 कामागमानुसारिणि मनसिजचूडामणाविह ग्रन्थे ।
 अधिकरणे प्रथमेऽस्मिन्प्रथमोऽध्यायो विधीयते प्रकटः ॥ १६ ॥
 लक्षं त्रिवर्गशासनमध्यायाना प्रजापतिश्चक्रे ।
 सृष्ट्वा प्रजाः समस्तास्तासा स्थितये मनुस्तस्य ॥ १७ ॥
 एकं देशं चक्रे पृथगिह धर्माधिकारिक मतिमान् ।
 अर्थाधिकारिक गुरुरपरपतेः, फापसूत्र तु ॥ १८ ॥
 नन्वध्यायसहस्रं कृतवान्संक्षेपमस्य चार्धेन ।
 पञ्चभिरध्यायशतैरौद्दालकिरादरादकृत ॥ १९ ॥
 वाभ्रव्यः पाञ्चालः साधारणसाप्रयोगिकप्रमुखैः ।
 संचिक्षेप तदर्यानधिकरणैः सप्तभिर्मतिमान् ॥ २० ॥

१ तुम्बुकु अश्वमुखो गन्धर्व । २ भीमावरजात् अर्जुनात् । ३ औद्दालकि उद्दालकपुत्र श्वेतकेतु । ४ साधारणसाप्रयोगिककन्यासप्रयुक्तकर्भार्याधिकारिकगारदारिकवैशिकौपनिपदिकाल्पवैरित्यर्थ ।

अध्यर्थं शतमस्मिन्नव्यायानां प्रकीर्तितं, तस्मात् ।
 पष्टं दत्तकनामा वैशिकेमेकं पृथक्चक्रे ॥ २१ ॥
 भार्याधिकारिकं क्लिष्टं गोन्द्रीयः स्मरागमाचार्यः ।
 घोटकमुखः पृथक्तां कन्यासंपुक्तके कृतवान् ॥ २२ ॥
 चारायणः प्रसंगात्साधारणमेव केवलं कृतवान् ।
 चक्रे सुवर्णनामः सांपयोगिकमेव मेदेन ॥ २३ ॥
 औपनिषदिकं चक्रे कुंचुमारो मारदर्शने स्रष्टा ।
 संप्राह पारदारिकमादरतो गोणिकापुत्रः ॥ २४ ॥
 खण्डश एताः कृतयः प्रोच्छिन्नास्तत्र किं चित्रम् ।
 सम्यग्ज्ञानविरहितो नहि लोकः सज्जते कापि ॥ २५ ॥
 वाभ्रव्यस्य कृतादपि न ज्ञानं कामतन्त्रतत्त्वस्य ।
 महदिदमिति नाध्येतुं यस्माच्छत्र्यं नृणामेवम् ॥ २६ ॥
 एवं स्मरागमीयं मत्वोच्छेदं जगद्धिते युक्तः ।
 वात्स्यायनः प्रचक्रे मूत्रं कामस्य संक्षिप्य ॥ २७ ॥
 मत्वा दुरधिगमं तद्दृष्ट्वा महतां च ताः कृतीः मुकृती ।
 श्रीवीरभद्रदेवः सोद्योगः कामशास्त्रेऽसौ ॥ २८ ॥
 वात्स्यायनानुरुदानर्यानिह पुण्यधन्वनोऽभिमतान् ।
 श्रीवीरभद्रमतिशानार्यावृत्तेन संवनुने ॥ २९ ॥
 अधिकरणे प्रथमेऽस्मिन् शास्त्रे साधारणादये पञ्च ।
 अध्यायाः परिदिष्टाः शास्त्रोदितसंग्रहः प्रथमः ॥ ३० ॥
 तदनु त्रिवर्गसिद्धिर्विद्योद्देशस्ततः परं तस्मात् ।
 वृत्तं नागरिकाणां दूतीकर्तृवर्षमर्शनं पञ्चान् ॥ ३१ ॥
 अधिकरणान्तरविषयास्तेष्वव्यायाय संलपया सहिताः ।
 ज्ञेयाः प्रत्यधिकरणं नेहातस्ते निरूप्यन्ते ॥ ३२ ॥

१ 'वेशो वेश्यावृत्तं तन्प्रयोजनमस्येति वैशिकम्' जयमङ्गल ।

२ 'मुकृपारः' क. । ३ 'जगद्धितोयुक्तः' क. । ४ 'दूतीकर्मा-
वशमनं' ख. ।

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
साधारणेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ३३ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ प्रथमे
साधारणेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमे साधारणाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

श्रीवीरभद्रकृतिना मनसिजचूडामणाविह ग्रन्थे ।
क्रियतेऽध्यायः प्रकटः प्रथमाधिकृतिद्वितीयोऽसौ ॥ १ ॥
अर्थान्विधादीनिह बाल्ये सेवेत, यौवने कामम् ।
तदुपरि धर्मं मोक्षं समयविभागस्त्रिवर्गस्य ॥ २ ॥
अनपेक्ष्य वा समयानायुर्नियमानरेक्षया विबुधः ।
अन्योन्यानभिघातं सेवेतार्थादिकान् वर्गान् ॥ ३ ॥
माग्बिद्याभ्यसनादिह संतनुयात्कामसेवनं नैव ।
मन्त्रादिभिरभियुक्तैर्विहितं तद्ब्रह्मचर्येण ॥ ४ ॥
केवलकामवसत्वे प्रक्षीणार्थो न चाप्नुयात्कामम् ।
धर्मं चेति तदर्जनरक्षणनिरतो भवेत्लोकः ॥ ५ ॥
धर्मानाचरणे त्वलु कामैरर्थैः क वास्ति संयोगः ।
कामकलानाचरणे वैयर्थ्यं स्यात्तयोरेव ॥ ६ ॥
सेवेतास्मात्त्रितयं नैवाभिभवोऽत्र तेषु कस्यापि ।
धर्मक्रियाल्पतायाः शूद्राणां गौरवं कामे ॥ ७ ॥
राज्यस्वार्थवशत्वादर्थमाधान्यपाचरंद्राजा ।
इति वात्स्यायनहृदयं न त्वर्यो राज एनेति ॥ ८ ॥
यागादयोऽष्टष्टया लौकिकमानस्य गोचरा नैव ।
तस्य प्रवर्तनं यद्दर्शोऽसौ कथ्यते लोकैः ॥ ९ ॥

१ ' अनिन्यत्वाद्वायुषो यथोपपादं वा सेवेत ' इति (का० सू० अ० १
अ० २ मू० ६)

मांसादिभक्षणानां दृष्टार्थानां निवृत्तिरपि शास्त्रात् ।
 धर्मः कथितो विदुषा बोधस्तस्य श्रुतिप्रभृतेः ॥ १० ॥
 न च संदिग्धकल्पत्वादारम्भो नैव यज्ञदानादेः ।
 अभिचारादिव्रदेपां श्रुतिमूलत्वात्फलावधृतेः ॥ ११ ॥
 विद्याभूम्यादीनामर्जनमेतस्य वर्धनं चार्थः ।
 वात्स्यायनेन कथितं तस्य ज्ञानं वणिक्प्रभृतेः ॥ १२ ॥
 अर्थः कालार्थिनः किमिह कृतेनेति केचनाचार्याः ।
 आवश्यकी प्रवृत्तिः पुरुषस्यार्थमित्यन्ये ॥ १३ ॥
 श्रोत्रादीनामर्थं स्वे स्वे याः स्युः प्रवृत्तयः सरसाः ।
 ता वात्स्यायनशुनिना कामे सामान्यतः कथिताः ॥ १४ ॥
 स्वर्शानुभवप्रभवो यः पुरुषार्यो विशिष्यतेऽप्यस्मात् ।
 कामः स तु प्रधानं मदनोदय इत्यमाम्नातम् ॥ १५ ॥
 श्रीमच्छङ्खणदेवः कथयति तत्रैव तं च वैशिष्ट्यम् ।
 यत्रोभावपि भोग्यौ भोक्तारौ चैव निर्दिष्टौ ॥ १६ ॥
 मुखमिह वस्त्रादिभवं भोक्तुः पुरुषस्य केवलं भवति ।
 आयसजं जनानामत्र तु युगपद्द्वयोः प्रथितम् ॥ १७ ॥
 कथितं लक्षणमन्यैर्यातीर्द्रं बाललालनाचरणे ।
 पितुरिव तत्रानन्दो भवति न किं लालनोपस्य ॥ १८ ॥
 लीलायामिह यस्यां भवतितरां पुष्पयन्वनोऽनुसृतिः ।
 सैह निगदितः कापो मतमेतद्दीरघद्रस्य ॥ १९ ॥
 दृष्ट्वा दशवदनादेः कामासक्त्या तथा महानिष्टम् ।
 तादृशमेव न कुर्यान्न तु कामं नाचरेदेव ॥ २० ॥
 तन्प्रतिपत्तौ हेतुर्मनसिजमूत्रं च नागरासङ्गः ।
 समवाये त्वनयोरिह पूर्वो ज्ञाने गरिष्ठः स्यात् ॥ २१ ॥

१ 'श्रोत्रन्त्रश्चशुनिह्वाप्राणानामान्मर्मुखेन मननाऽधिष्ठितानां स्वेषु
 विषयेष्वानुकूल्यतः प्रवृत्तिः कामः' का० सू० (अ० १ अ० २ सू० ११) ।
 २ आयामनमिति विशिष्टानियन्तम् । ३ पूर्व इति काममूत्ररूप उपायः ।

धर्मं भवन्तु विद्या याभिर्विनाञ्च न जायते बोधः ।
 अस्तु तथाऽर्थे हेतुरस्योद्बोधो यतः शास्त्रात् ॥ २२ ॥
 कामे तु तिर्यगादेः शास्त्रकथंतावबोधविधुरस्य ।
 भवति यथा कृतिरेवं स्यादन्येषां स्वतःसिद्धा ॥ २३ ॥
 तस्मान्न शास्त्रकृत्यं कामेऽखिललोककाम्यमानेऽपि ।
 इति केचिदाहुरार्या नैतद्वात्स्यायनो मनुते ॥ २४ ॥
 परतन्त्रा पर्युक्ता निरुपाया साधुसंप्रयोगस्य ।
 कृतिरेतत्प्रतिपत्तिः शास्त्राधीना यतोऽभिमता ॥ २५ ॥
 पशुषु त्वनादृतत्वात्स्त्रीणाप्यास्तामपार्यकं शास्त्रम् ।
 ऋतुकालावगतिः खलु शास्त्रादेव स्मरानुगुणा ॥ २६ ॥
 यदि शास्त्राभिमतानां बोद्धा नैवास्त्युपायजातानाम् ।
 नेह सुखाय समर्थः सम्यकान्तोऽपि कान्तायाः ॥ २७ ॥
 भवतु च बीजविसर्गः शास्त्रोपायं विनैव केपांचित् ।
 आनन्दस्य विशेषो भवति पुनः संपयोगेण ॥ २८ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 साधारणेऽधिकरणे रचितोऽध्यायो द्वितीयोऽसौ ॥ २९ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ प्रथमे
 साधारणेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमे साधारणाधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

परिधाकृतिमुज्वैभवभभप्रतिभूपवैभवेनेह ।
 विशदः क्रियतेऽध्यायः प्रथमाधिकृतेस्तृतीयोऽसौ ॥ १ ॥
 सहितान्यङ्गग्रन्थैः पुरुषोऽधीयीत कामसूत्राणि ।
 विद्यानामनुपद्मन् कालान् धर्मस्य चार्यस्य ॥ २ ॥
 भाग्यौवनात्तु युवतिः प्रप्ता सा पत्युराशयादेव ।

१ अत्र युवतीशब्द स्त्रीपर्यायो ज्ञेयः । प्रप्ता विवाहिता ।

स्त्रीभिः शास्त्राग्रहणादेतन्मिथ्येति केऽप्याहुः ॥ ३ ॥
 तासां प्रयोगनिरर्ति मत्वा शास्त्रेण तस्य बोधं च ।
 तन्मूलं वात्स्यायन आहासां शास्त्रकृत्यानि ॥ ४ ॥
 साक्षात्परंपरयाज्य शास्त्रं मूलं प्रयोगयोगस्य ।
 असति व्याकरणादौ दुर्ज्ञेयाः साधुशब्दाद्याः ॥ ५ ॥
 सन्त्यपि च शास्त्रसिद्धे बोधे निष्पुणाशयाः सुता राज्ञाम् ।
 तस्मादन्यासामपि युक्तः शास्त्रग्रहः स्त्रीगाम् ॥ ६ ॥
 चातुःपष्टिक्रयोगानेकाकिन्यभ्यसेद्रहस्येषा ।
 आचार्याः पुनरस्या विश्वासाद्बृद्धदास्याद्याः ॥ ७ ॥
 गीतानि नृत्यवाद्ये सालेख्यानीह चित्रकर्पाणि ।
 दशनवसनाङ्गरागाः माल्यप्रयने विशेषाश्च ॥ ८ ॥
 नेपथ्यसंप्रयोगा युक्तिव्रानं तथेन्द्रजालस्य ।
 पुष्पास्तरको रचना शयने मणिभूमिकाकर्म ॥ ९ ॥
 भक्ष्यविकाराचरणं रत्नादीनां परीक्षणं तद्वत् ।
 एतास्तदङ्गविद्या ज्ञेयाश्चान्यामन्तया मूलात् ॥ १० ॥
 विस्तरभयान्न कथिनाः सर्वा इह वीरभद्रदेनेन ।
 चतुरथिकाः पष्टिक्रला वात्स्यायनमूत्रतो ज्ञेयाः ॥ ११ ॥
 अबलाः कलासु कुशलाः कुशलाः कुल्टास्तथाचिराः पुरुषाः ।
 सार्थं कामपुमर्थं निरवग्रहमेव सेवन्ते ॥ १२ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 साधारणेऽधिकरणे रचितोऽध्यायस्त्रृतीयोऽमौ ॥ १३ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिने कन्दर्पचूडामणौ प्रथमे
 साधारणेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमे साधारणाधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

अर्गलनिरर्गलाद्वयदोर्द्वयविध्वस्तवैरिदपेण ।
 आरभ्यते चतुर्थोऽध्यायः कामागमस्यासौ ॥ १ ॥
 स्वस्वोचितैरुपायैर्विद्यावानाप्य संपदं पुरुषः ।
 वंशक्रमागतां वा द्वेषा वा स्याद्गृहस्योऽसौ ॥ २ ॥
 विप्रः प्रतिग्रहद्वर्चा राजा जयजातसंपदां पात्रम् ।
 क्रयविक्रयेण वैश्यः शूद्रो निर्वेशतो धनिकः ॥ ३ ॥
 अधिगम्य तु गार्हस्थ्यं वृत्तं वर्तेत नागरानुगतम् ।
 नगरादाबुपरचयेदेष गृहं शोभनं स्वस्य ॥ ४ ॥
 सति संपत्ते विरचयेत्सुधया सुधयेव शुद्धया श्वेतम् ।
 मन्दिरमस्यानन्तरमुद्यानं कारयेद्दुचिरम् ॥ ५ ॥
 विलसन्मन्दतुन्दिलमधुपरवोन्निद्रमन्मयोल्लासम् ।
 लीलाकुलकोकिलकुलकलनिःस्वनवर्धितानन्दम् ॥ ६ ॥
 कुर्यात्कामपि वार्षीं कोऽहन्दस्फुरत्स्वनाभ्याम् ।
 मन्दानलचलवीचीं चञ्चलकमलोल्लसन्नयनाम् ॥ ७ ॥
 परिपूरितविपमाशुगतूणीराः पुष्पसंपदा परया ।
 रचयेदस्यास्तटभ्रुवि मण्डपविश्रये लता वितताः ॥ ८ ॥
 वाटीमध्ये मण्डपमुचितं ग्रीष्मोपयोगिलीलायाम् ।
 रचयेत्परितो हिमितं शीकरपाटच्चरैः पवनैः ॥ ९ ॥
 वासभवतदक्षिणभ्रुवि मुक्ताफलनालवल्लुकल्लोला ।
 उत्फुल्लफुल्लनिरूरा पुष्करिणी कांसिता काञ्चि ॥ १० ॥
 ज्वलदुज्वलप्रदीपैः कालागुरुधूमधूसरालोकैः ।
 वासगृहं रचयेदिह रचिरं कर्पूरपुष्पाद्यैः ॥ ११ ॥
 वासगृहस्य च मध्ये विततवितानोपशोभिते देशे ।
 शय्या रुचिरास्तरणा करणीया तोपदा मनसः ॥ १२ ॥

अन्वैरप्युपकरणः शीतलजलपर्णपूगसंभारैः ।
 संभावयेद्द्रुहं तन्मन्मथमनसः प्रमोदाय ॥ १३ ॥
 उद्दीपनं स्मृतिभ्रुवो यद्यद्यद्वा स्वरञ्जने शक्तम् ।
 तत्तत्सर्वं रचयेत्किञ्चिद्वा भाषितेनेह ॥ १४ ॥
 शयनीयस्य च भागे रचयेत्सिंहासनस्थलं शिरसः ।
 तस्मिन्नेव च भागे रचनीया वेदिका श्लङ्गा ॥ १५ ॥
 इत्थं कामानुगुणं वामाहृदयस्य चानुकूल्येन ।
 रचयेन्निवासभवनं सन्निधिविलसद्नोपवनम् ॥ १६ ॥
 कुर्यात्सदन्तकाष्ठाः प्रातरिहोत्याय तत्क्रिया नियताः ।
 अनुलेपनं सधूपं कियदादघात्तया मालाम् ॥ १७ ॥
 सालक्तकादिरुदयन्मुखवासो वीक्ष्य दर्पणे वदनम् ।
 कुर्यात्कार्यपतन्द्रो नित्यस्तानादिका नियताः ॥ १८ ॥
 प्रातः क्रियाः क्रियाङ्गैरुदिताः पञ्चात्र भेदतो विदिताः ।
 पक्षेऽहीने हीने न्यूनास्ताः सन्तु कामेन (?) ॥ १९ ॥
 न स्यात्संवृतकक्षः स्वेदः सततं भवेत्तया भूयान् ।
 पूर्वापराहयोरिह भोजनमुक्तं विहृत्यैव ॥ २० ॥
 चारायणस्तु कथयति सायं समयेऽपि भोजनं प्रथितम् ।
 कृन्मध्यन्दिनकृत्यो भुञ्जीत प्रेयसीप्रहितम् ॥ २१ ॥
 शुक्रसारिकाप्रलापनमथ युद्धं मेपकुकुम्भभृतेः ।
 अन्याश्चापि विरचयेत्कीडाः कलया यथायोगम् ॥ २२ ॥
 विष्टपीठमर्दनियतान् व्यापारांस्तान्विदूषकस्याथ ।
 दिवसे शय्या च तथा स्यादपराह्णे विहारोऽप्य ॥ २३ ॥
 स्यादयमुचितो गोष्ठ्यै विरचितसम्प्रसाधनश्चाथ ।

१ 'नित्यं स्नानं, द्वितीयकमुत्सादनं, तृतीयकः फेनकः, चतुर्थकमायुष्यं, पञ्चमकं दशमकं वा प्रत्यायुष्यमित्यहीनकं' इति सूत्रोक्ताः पञ्च शरीर-
 संस्कारार्थाः नित्याः । 'तत्रायुष्यं श्मश्रुकर्म क्षुरेण तच्चतुर्थेऽह्नि स्यान् ;
 प्रत्यायुष्यमिति यद्दुष्टे क्षुरेण कर्म तत्पञ्चमेऽह्नि स्यान्' इति नयमङ्गला ।

तदनन्तरकर्तव्यं वात्स्यायनभाषितं कलयेत् ॥ २४ ॥
 संगीतकं प्रदोषे प्रान्ते तस्य प्रसाधिते भवने ।
 अभिसारिकाप्रतीक्षणमाप्तसहायः सुखं रचयेत् ॥ २५ ॥
 प्रेषणमिह दूतीनां स्वयमथवा नायको गच्छेत् ।
 तस्याः सविधे तु गता नानोपायैर्वशीकार्या ॥ २६ ॥
 अधिदुर्दिनमभिसरणे निरतानां नष्टभूषणानां तु ।
 स्वयमारचयेन्मण्डनमथवा मित्रेण कारयेदुचितम् ॥ २७ ॥
 इति धीरभद्रकृतिना ख्याताऽहोरात्रकृत्यता तेन ।
 सांप्रतमभिधीयन्ते संभूयक्रीडितानीह ॥ २८ ॥
 व्यसनोत्सवगुरुपूजा यात्राचरणं च दैवतप्रभृतेः ।
 संमत्त्या क्रियते यदि घटानियन्धस्तदा कथितः ॥ २९ ॥
 वेश्याभवने सदसि च भवने चैषां हि कस्यचिद्गुनिरे ।
 तुल्यमवोधवथर्सा समविद्याशीलवित्तानाम् ॥ ३० ॥
 अनुरूपैरालापैः पण्यस्त्रीभिः सहासनं गोप्त्री ।
 काव्यसमस्या चैषां कलासमस्या च तत्रोक्ता ॥ ३१ ॥
 लोकानामिह कान्थाः संपूज्यास्तास्तयोज्वला याश्च ।
 मीतिस्तोमा एवं भवन्ति किल हारिताः सम्यक् ॥ ३२ ॥
 अन्योन्यस्य गृहे वा पानं कथितं सुरासवप्रभृतेः ।
 विविधफलाद्युपदर्शं वेश्याया अन्ततः स्वस्य ॥ ३३ ॥
 एतेनैव निरूपितमुद्याने यानमत्र विस्तारः ।
 वात्स्यायनानुरुद्धः क्रियते श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ ३४ ॥
 पूर्वाह्नि कृतभूपास्तुस्नानारुद्ध वेश्याया सहिताः ।
 प्रतिचारकैरनुगता गच्छेयुः शोभनोद्यानम् ॥ ३५ ॥
 देवतिस्त्रीमय यात्रां यत्नादनुभूय तत्र युद्धानि ।
 कुक्कटमेपप्रभृतेः पश्यन्तोऽन्यास्तथा प्रेक्षाः ॥ ३६ ॥
 कुर्वन्तः शुभचेष्टाः सपयानाक्षिप्य चेतता क्रियतः ।
 उद्यानभोगचिह्नैः सहिताः प्रत्यात्रजेयुस्ते ॥ ३७ ॥

एतेनैव निरूपितमस्तैग्राहे च पुष्करिण्यादौ ।
 गमनं जललीलायै श्रीम्पगतै तेजसां घाम्नि ॥ ३८ ॥
 कृतसमयैरिह पुरपैः पज्ञान्ने वास्य मासैनिर्याणे ।
 रुस्मिश्चिन्नियतेऽहनि सृजतु सभां मारतीभवने ॥ ३९ ॥
 दद्युः प्रेक्षणमेकं येऽपूर्वास्ते कुशीलवाः सम्यक् ।
 पूजां ते च लमेरन्नियतां तस्माद्धितीयेऽहि ॥ ४० ॥
 दर्शनमयवोत्सर्गां निजेच्छया स्यात्ततः परं तेषाम् ।
 आगन्तवश्च पूज्याः कृतसमवायाः स्फुरद्विनयम् ॥ ४१ ॥
 कुर्याच्च यस्तरात्रि सुखरात्रिः सा च कथ्यते लोके ।
 शक्यं कोजागरया कौमुद्यास्तत्र निर्दिष्टम् ॥ ४२ ॥
 सुवसन्तकोऽत्र शास्त्रे भवति वसन्तस्य वासरः प्रथमः ।
 विशखादिका सरस्यां विश्वमुक्तिः कीर्तिता लोके ॥ ४३ ॥
 मदनार्थिताम्रकुमुदैवतंसे चाम्रभञ्जिका शोक्ता ।
 अभ्युपत्वादि कैवं ज्ञातव्या ग्रन्थतः परतः ॥ ४४ ॥
 अन्योन्यं जलसेकः पानीयद्गोडिकेरिता विद्रुपैः ।
 कृत्रिमविवाहलीला कथिता नवपरिका तज्जैः ॥ ४५ ॥
 कृत्रिमपुत्रकलीला स्यादनुपानं तथा तु पाञ्चाल त् ।
 शाल्मल्यामधिरश्न क्रीडैका शाल्मली कथिता ॥ ४६ ॥
 युद्धं कदम्बमुद्गलैः मविभज्य बलं परस्परं यत्र ।
 स्यात्तत्कदम्बयुद्धं कुर्यादन्यास्तया लीलाः ॥ ४७ ॥
 एकत्र चारिणामिह विभवन्लाङ्गारयोपितश्चैव ।
 नागरिभ्यश्च सखीभिश्चरितमनेनेह निर्दिष्टम् ॥ ४८ ॥
 विभवविहीनो विश्रां जानन्नजदेहमात्रसाहाय्यः ।
 पूजोद्देशात्प्राप्तः फेनकमुम्बसंयुतश्चैव ॥ ४९ ॥

१ अस्तग्राहे मकरादिरहिते । २ मामनिर्याणे मासान्ते । ३ 'पूर्याद्दे-
 शान्' इति सूत्रे पाठ । पूर्याद्देशान् शास्त्रकलाविद्व्युपिनादिनि जयम-
 दला । ४ 'फेनकमुम्बसंयुत' इति पाठान्तरम् ।

निपुणः कलासु कथितैस्तस्यात्मानं प्रसाधयेद्यस्तु ।
 गोष्ठ्यां वेशे च तथा जानीयात् पीठमर्दं तम् ॥ ५० ॥
 भोगसमापितविभवस्तत्रत्यः सगुणैवल्लभासहितः ।
 बहुसंपत्तश्च वेशे गोष्ठ्या वशगो विटः प्रोक्तः ॥ ५१ ॥
 यस्त्वेकदेशविद्यः क्रीडनको भूरिजातविश्वासः ।
 स स्याद्विदूषकः किल वैहासिरुसंज्ञरुथैव ॥ ५२ ॥
 एते वेश्यानामिह नगरसदां चैव मन्त्रिणः कथिताः ।
 संधौ चित्रहृत्तये विनियुक्ता आदरेणैव ॥ ५३ ॥
 एतेन वृद्धगणिकाः कलाविदग्धास्तथैव भिक्षुक्यः ।
 मुण्डाश्चैव वृषल्यो व्याख्याताः काममार्गेण ॥ ५४ ॥
 ग्रामीणो बहुमानी प्रोत्साह्यान्यान्कुतूहलाविष्टान् ।
 सुविचक्षणान् सजातानेतद्वृत्तं समीचरेत्तत्र ॥ ५५ ॥
 श्रद्धां जनयन् भूयः कुर्वीतैवानुकारमेतस्य ।
 अनुवर्तयंश्च गोष्ठीमनुरञ्जनमाचरेत्संगे ॥ ५६ ॥
 अनुगृहीयादन्यान्साहाय्येनोपकारवान्निपुणः ।
 इत्थं नागरवृत्तं कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ ५७ ॥
 भापासंस्कृतयोरिह रचयत्येकेन यो जनो गोष्ठीम् ।
 स च न भवेद्बहुमानस्तस्मादुभयं भवर्तयतु ॥ ५८ ॥
 एवं लोकविरुद्धा गोष्ठीं स्वैरविसर्पिणीं चैव ।
 परहितसन्स्वस्थां कुर्वन्निन्द्यो भवेत्लोके ॥ ५९ ॥
 लौकिकहृदयसरसया क्रीडामात्रैरुकार्यया तद्वत् ।
 सह गच्छन्निह गोष्ठ्यां चिदान् सिद्धिं समभ्येति ॥ ६० ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमनाणशासनानुसृते ।
 साधारणेऽधिकरणे रचितोऽध्यायश्चतुर्थोऽसौ ॥ ६१ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणी प्रथमे
 साधारणेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

१ सगुणश्चासौ वल्लभासहितश्चेति समास, सूत्रे 'गुणवान् सकृत्प्र.'
 इति पाठान् । २ 'रुण्डा' इति ख. । ३ 'समाचरन्तैव' क. ग. ।

अथ प्रथमे साधारणाधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ तन्यते प्रपञ्चो भूमीतलचक्रवर्तिनाऽग्नेन ।
 श्रीवीरभद्रयूना कामागमपञ्चमेऽध्याये ॥ १ ॥
 कामः प्रयुज्यमानो भवति सवर्णामु शस्त्रतथैव ।
 हेतुः सन्ततियद्यसौत्र्यौकिकनामेति वर्णेषु ॥ २ ॥
 प्रतिपिद्धोऽस्मादन्यः परपूर्वाश्रेष्ठवर्णयोर्वैयः ।
 वेश्यास्वपतिपिद्धः शिष्टोऽवरवर्णजायाश्च ॥ ३ ॥
 एवमनिरवसितायां पुनर्भुवि स्यात्तयाऽजतः कामः ।
 अवरपाणिग्रहणं मनुनाऽप्याद्रिष्टमेवास्त्रि ॥ ४ ॥
 तिस्रोऽत्र नायिकाः किल कन्यावेश्यापुनर्भुवः कथिताः ।
 वात्स्यायनस्य केचित्परदारान् कारणाद्राहुः ॥ ५ ॥
 अस्याः स्वैरविहारस्त्वत्र च हेतुर्निसर्गतः कथितः ।
 वेश्यानामिव तासां गमने तादृकुतो दोषः ॥ ६ ॥
 नूनं पुनर्भुवामिव गमनं व्याख्यातमेवमेतेन ।
 उत्तमवर्णाऽप्येवं नाद्रव्यात्संगतो दोषम् ॥ ७ ॥
 यद्वा स्वपतिममित्रं कुर्यान्मित्रं मयाऽऽहना प्रीता ।
 त्यक्त्वा मे प्रतिक्लृष्टं कुर्यादनुक्लृष्टमाद्रादेपा ॥ ८ ॥
 एतद्वारा यदि वा हर्त्वितास्याः पर्ति धनोद्ग्रम् ।
 आद्रास्ये धनमेतत्कारणमेवं मनोवृत्तिः ॥ ९ ॥
 एषत्र वा प्रदास्यनि धनमिति बुद्ध्या प्रवर्तते तस्याम् ।
 यदि वा तस्या भ्रात्या संगमस्याः समाचरति ॥ १० ॥
 दोषं प्रकाशयिष्यन्ति सन्नमसन्तं मया परित्यक्ता ।
 मंभाविनो विनाशो येन ममाद्रूपणस्यापि ॥ ११ ॥
 आयतिमन्तं यदि वा वश्यं मत्तो विभिद्य भवार्म् ।
 मदमित्रमित्रमात्रं गमयेदेपा मया त्यक्ता ॥ १२ ॥
 मदमित्रमेव यदि वा कुर्यान्स्ववशे स्फुरन्महाक्रामा ।

इत्याद्यैर्भयत्रोत्रैः परदारस्तेवन कुस्ते ॥ १३ ॥
 निजदारनिरतदारानुद्धटोपाद्भजेज्जनो नियतम् ।
 एतद्वारा राजद्वेष्यं हन्तुं तथा यत्नः ॥ १४ ॥
 एतद्वारा यदि वा काम्यापन्या तु प्राप्स्यामि ।
 यदि वाऽमित्रं मित्रं द्वारैतस्या विधास्यामि ॥ १५ ॥
 इत्येवपादिहेतोः परकान्ताभेप सेवते कामी ।
 न तु केवलानुरागाद्वात्स्यायनभाषितेनैतत् ॥ १६ ॥
 विधवाऽपि पञ्चमी स्यात्सबद्धा या भवेन्महामात्रैः ।
 अन्या वेति तु कथयति मतमिह चारायणाचार्यः ॥ १७ ॥
 तामेव प्रत्रजिता सुवर्णनाभोऽथै वक्ष्यय पृष्ठीम् ।
 अन्याश्रुक्ता दुहिता गणिकायाः सप्तमी दासीम् ॥ १८ ॥
 घोटकमुख उपकलयति कुण्ड्युवर्ति चोपकारभेदेन ।
 कथयति गोनर्दीयो वात्स्यायनसमत नैतत् ॥ १९ ॥
 कार्यान्तरस्य विरहादेताः कथिताः पुनश्चतुर्विधम् ।
 तस्माद्वात्स्यायनतस्तासा भेदश्चतुर्धेव ॥ २० ॥
 भिन्नत्वाच्च तृतीया प्रकृतिः स्यात्पञ्चमी मते कापि ।
 प्रच्छन्नप्रव्यक्तौ द्राप्येत्तौ नायकौ कथितौ ॥ २१ ॥
 तौ त्रिविधौ प्रत्येकं श्रेष्ठाद्यपमभयैर्गुणाद्भेदैः ।
 ते तु गुणा उभयोरपि विक्षेया वैशिके विशदाः ॥ २२ ॥
 बुद्धिन्व्युन्मत्ता वा भिन्नरहस्या तथा तु या पतिता ।
 या प्रार्थिनी प्रकारो गतरूप यौवन यस्याः ॥ २३ ॥
 अतिशुभ्राऽप्यतिकृष्णा या च भवेद्दुर्भगा तथा च सखी ।
 प्रत्रजिता सबद्धा श्रोत्रियभूमिसृजोर्दाराः ॥ २४ ॥
 गम्या नैता लोके कथयति वात्स्यायनो मुनिश्चैवम् ।
 यदि पञ्चपुरुषदृष्टास्ता गम्या वाभ्रवीयानाम् ॥ २५ ॥
 सवन्धिश्रोत्रिययो राज्ञो दाराश्च तद्विधा नैवम् ।

नीचतरं शशकेभ्यो रतमान्नातं प्रमाणेन ॥ १३ ॥
 शशकवृषपतुरगहरिणीवडवाकरिणीषु सक्रमो योगः ।
 समरतमक्रमयोगे विपमरतं षड्विधं प्रोक्तम् ॥ १४ ॥
 उच्चं पुरुषाधिक्यादाधिक्याद्योपितो भवेन्नोचम् ।
 अव्यवहितवैषम्ये तश्शब्दो नेप्यते तत्र ॥ १५ ॥
 उच्चतरं नीचतरं व्यवधानाद्योगतः समादिष्टम् ।
 तत्र समानि रतानि श्रेष्ठान्युक्तानि मारुतैः ॥ १६ ॥
 नीचतरोच्चतरे खलु सुरत्तरुनिष्ठे स्मरागमे कथिते ।
 नीचोच्चयोः प्रभेदा मध्या वात्स्यायने रुचिताः ॥ १७ ॥
 अङ्गोच्चताभमत्वे रतयोस्तादृक् कारणे यद्वत् ।
 तत्साम्येन समत्वं विज्ञेयं तद्वदेवात्र ॥ १८ ॥
 आयामैः परिणहैः पन्नवरसयुग्मकाद्बुलैः क्रमशः ।
 गुह्यैः शशकवृषपतुरगा हरिणीवडवाकरिण्यश्च ॥ १९ ॥
 स्त्रीपुंसयोर्विसृष्टेः शैश्यं दैर्घ्यं तथैव माध्यस्थ्यम् ।
 इत्येवं नवधा स्याद्रतमिह भेदेन काञ्चस्य ॥ २० ॥
 एवं भावजभेदा विज्ञेया अत्र संप्रयोगस्य ।
 सप्ताधिकेह विंशतिराख्याता तस्य संख्यैषा ॥ २१ ॥
 मृगवर्करवृषपतुरगाः पञ्च पुमांसः सरासभाः कापि ।
 हरिणी छागी वडवा करिणी करभी च नार्योऽपि ॥ २२ ॥
 लक्षणमेपां ज्ञेयं तद्गन्थादेव नात्र वीरभद्रस्य ।
 वात्स्यायनीयविवृतौ निरतस्यास्त्याग्रहः कापि ॥ २३ ॥
 भावे स्त्रिया चिन्नादः क्लयति भावं न सा यथा पुरुषः ।
 सातत्यादपनोदः ऋणूतेस्तन्यते यूना ॥ २४ ॥
 तस्याः, सा संसृष्टा पुनरभिमानत्रजोद्रवानन्दैः ।
 जनयति रसान्तरं यत्तस्मिन्सुखबुद्धिरंतस्याः ॥ २५ ॥
 परसुखबुद्धेर्विरहाच्च कथंता न कारणे भवति ।
 तस्मादासां भवता भावाभावः कथं प्रमितः ॥ २६ ॥

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

साधारणाधिकरणं प्रथमं श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 व्याख्याय सांप्रयोगिकमधुना निर्णयिते क्रमशः ॥ १ ॥
 अथ सांप्रयोगिकस्य प्रथमाध्यायस्य साधु वैशद्ये ।
 यतते शारदशशधरविशदयशा भूमिपालोऽसौ ॥ २ ॥
 अत्र प्रथमेऽध्याये सुरतविशेषा भिदाः प्रीतेः ।
 आलिङ्गने विचारः कथितस्तत्र द्वितीये तु ॥ ३ ॥
 चुम्बनयुजो विरुल्यानाहाध्याये द्वितीयतश्चरमे ।
 नखजातपक्षतुर्थे विधयो दशनच्छिद्रायास्तु ॥ ४ ॥
 सह देख्यैरुपचारैः पञ्चमसंचारचञ्चुराश्वके ।
 चित्ररतैः सह कथिताः संवेशनसंविधाः षष्ठे ॥ ५ ॥
 महणनयोगा युक्ता उदितास्तैश्चेह सीकृतारम्भाः ।
 श्रीवात्स्यायनमुनिना सांप्रयोगिकसप्तमेऽध्याये ॥ ६ ॥
 अध्यायेऽष्टमसंज्ञे पुरुषायिततदुपसृष्टके ज्ञेये ।
 उदितं तथोपरिष्टरुमिह नवमे मारविज्ञेन ॥ ७ ॥
 सुरतविशेषं कथितं तदुपक्रमकृत्वसानिकं चरमे ।
 मणयकलहपरिणिष्ठितमेवं कथिता दशाध्यायाः ॥ ८ ॥
 श्रीवीरभद्रसुकृती स्मरशास्त्रे निर्णयं कुरुते ।
 एवं कृत्वा संग्रहमध्यायानां द्वितीयस्य ॥ ९ ॥
 शशवृषतुरगास्त्रिविधा नायकमेदास्तु लिङ्गतो ज्ञेयाः ।
 यडवा मृगी च करिणी कथिता इह नायिकास्तिस्रः ॥ १० ॥
 शशमृगयोर्वडवाया वृषमेनाश्वस्य संगमश्चेभ्यः ।
 समरतमेतत्रितयं निर्दिष्टं मानतो विद्वेः ॥ ११ ॥
 विषपरतानि तु पोढा मृग्या वृषभस्य चाश्वया तुरगः ।
 उचरतद्वयमेतद्वयमृग्योर्द्वयोऽप्यधिकम् ॥ १२ ॥
 नीच करिणीवृषयोरश्वशयोस्तथैव निर्दिष्टम् ।

नीचतरं शशकेभ्यो रतमान्नातं प्रमाणेन ॥ १३ ॥
 शशकवृषतुरगहरिणीवडवाकरिणीषु सक्रमो योगः ।
 समरतप्रक्रमयोगे विपमरतं पङ्क्तिं प्रोक्तम् ॥ १४ ॥
 उच्चं पुरुषाधिक्यादाधिक्याद्योपितो भवेन्नीचम् ।
 अव्यवहितवैपम्ये तरशब्दो नेष्यते तत्र ॥ १५ ॥
 उच्चतरं नीचतरं व्यवधानाद्योगतः समादिष्टम् ।
 तत्र समानि रतानि श्रेष्ठान्युक्तानि मारुतैः ॥ १६ ॥
 नीचतरोच्चतरं खलु सुरतकनिष्ठे स्मरागमे कथिते ।
 नीचोच्चयोः प्रभेदा मध्या वात्स्यायने कथिताः ॥ १७ ॥
 अङ्गोच्चताधमत्ये रतयोस्तादृक् कारणे यदूत् ।
 तत्साम्येन समत्वं विज्ञेयं तद्देवात्र ॥ १८ ॥
 आयामैः परिणहैः पण्णवरसद्युग्मकाङ्गुलैः क्रमशः ।
 गुणैः शशकवृषतुरगा हरिणीवडवाकरिण्यथ ॥ १९ ॥
 स्त्रीपुंसयोर्विसृष्टेः श्लैघ्यं दैर्घ्यं तथैव माध्यस्थ्यम् ।
 इत्येवं नवधा स्याद्रतमिह भेदेन काञ्चस्य ॥ २० ॥
 एवं भावजमेदा विज्ञेया अत्र संप्रयोगस्य ।
 समाधिकेह विंशतिराख्याता तस्य संख्यैषा ॥ २१ ॥
 मृगवर्करवृषतुरगाः पञ्च पुमांसः सरासभाः कापि ।
 हरिणी छागी वडवा करिणी करभी च नार्योऽपि ॥ २२ ॥
 लक्षणमेपां श्लेयं तद्गन्धादेव नात्र वीरभद्रस्य ।
 वात्स्यायनीयविटर्तो निरतस्यास्त्याग्रहः कापि ॥ २३ ॥
 भावे स्त्रियां विवादः कलयति भावं न सा यया पुरुषः ।
 सात्त्वात्पदपनोदः कण्टूतेस्तन्यते यूना ॥ २४ ॥
 तस्याः, सा संसृष्टा पुनरभिमानग्रजोद्भवानन्दैः ।
 जनयति रसान्तरं यत्स्मिन्सुखबुद्धिरेतस्याः ॥ २५ ॥
 परमुखपुद्गेर्विरहात्तत्र कथंता न कारणे भवति ।
 तस्मादासां भवता भावाभावः कथं प्रमितः ॥ २६ ॥

इति चेद्विरमति पुरुषो भावप्राप्त्या निजेच्छया यस्मात् ।
 न त्वेवं स्त्रीत्युच्चैर्निजमतमौहालकिः प्राह ॥ २७ ॥
 तस्या भावप्राप्तौ तदपेक्षः स्यात् पुमान् स्वतो विरतौ ।
 स्त्री तु विरत्यां स्पृहयति पुंसो भावाय भावज्ञा ॥ २८ ॥
 न तु यदि भावो नासां तस्या रागश्चिरद्रुतौ पुंसि ।
 शीघ्रद्रुतौ च रोपो भावापेक्षाकृतौ तौ हि ॥ २९ ॥
 चिरतो भावप्राप्त्या रज्यन्ते पुंसि तादृशे नार्यः ।
 शीघ्रद्रुतावलाभाद्वेपो युक्तो मृगाक्षीणाम् ॥ ३० ॥
 एतन्भावप्राप्तौ सत्यां येनेह संभवेस्त्रीणाम् ।
 तस्मान्मतमौहालकेरमतं प्राहेति कथनाचार्यः ॥ ३१ ॥
 चिरकण्डूतिनिवारणमिष्टमनिष्टं तदल्पकालेन ।
 भावं साधयतोऽतो नैताविति तन्मते निरताः ॥ ३२ ॥
 कण्डूतेरपनोदे भावप्राप्तौ च तुल्यतैतस्य ।
 हेतोरिति संदिग्धव्याप्तिरसौ भावयोगेन ॥ ३३ ॥
 अभिमानैरभियुक्ते सुखमित्यभिधा प्रयुज्यते लोके ।
 तस्मात्कण्डूनाशे सञ्जाते बलभासङ्गात् ॥ ३४ ॥
 कण्डूदुःखाभावे सुखमिति बुद्धिर्मृगायताक्षीणाम् ।
 भारापगम इवास्ते सुखिनो वयमित्यधीराणाम् ॥ ३५ ॥
 मतमिदमपरिच्छेद्यं स्वल्पवतीनां विविच्य यत्नेन ।
 श्रीवीरभद्रसुकृती स्वकृतावौहालिकेनाह ॥ ३६ ॥
 सातत्यादारम्भात्प्रभृति मृगाक्षीषु जायते भावः ।
 प्रान्ते तु नायकानामनृतौ तासां न गर्भः स्यात् ॥ ३७ ॥
 इत्युपपत्त्या धातुर्मतम्युपपन्नं तु वाञ्छवीयस्य ।
 साऽपि समधिगतभावा पुरुषं नोपक्षते विरतौ ॥ ३८ ॥
 ननु सततेऽस्या भावे स्यादारभ्ये न चित्तमाध्यस्थ्यम् ।
 असहिष्णुत्वं च यथा रागविवृद्धिः क्रमादपि च ॥ ३९ ॥
 अनपेक्षत्वं च तथा वपुषो विरतावपेक्षणं चान्ते ।

इति चेन्न तुल्यताया मन्दामन्दत्वयोर्दृष्टे ॥ ४० ॥
 संस्कारे किल सदृशे भ्रान्तेश्चक्रस्य कुम्भनिर्मातुः ।
 भ्रान्तावेव निवसतो दृष्टौ मन्दाधिकौ वेगौ ॥ ४१ ॥
 चरुभ्रमणेनैव व्याख्यातं भ्रमणमत्र चान्यस्य ।
 वेगैरुत्वभिदोरिह चिन्ता व्यर्याऽक्षते साम्ये ॥ ४२ ॥
 अन्ते विरतेरीप्सां प्रति हेतुर्धातुसंक्षयः प्रोक्तः ।
 तस्माद्भावोत्पत्तिर्नार्या अपि नापरस्येव ॥ ४३ ॥
 प्रत्युत नार्याः सततं सुरतं प्रान्ते तु जायते पुंसः ।
 तस्माद्भावाधिक्यं भारिन्यां भावयेद्युक्त्या ॥ ४४ ॥
 सदृशाकृतावभिन्ने कस्मादर्थे प्रवृत्तयोर्पुनोः ।
 वैलक्षण्यं कार्ये नैवा शङ्का चमत्कृत्यै ॥ ४५ ॥
 वैलक्षण्यमुपाये स्यादभिमाने च कारणं तत्र ।
 वैलक्षण्यमुपाये सर्गात्प्रव्यक्तमेवात्र ॥ ४६ ॥
 सर्गः स्वभावभेदः कर्ताधारौ स्वभावतो भिन्नौ ।
 भिन्नस्वभावयोगाद्यदि वा सर्गः क्रियासर्गः ॥ ४७ ॥
 कर्ता पुमान्क्रियायां प्रतिशन्नो भवति येन रूपेण ।
 नारी ततोऽन्यथाऽस्यामाधारीभूय संयतते ॥ ४८ ॥
 यदि वा धातुविसर्गः सर्गस्तस्मादिह द्वयोर्भेदः ।
 कर्ता पुमानमुष्मिन्नाधारो नायिहा प्रोक्ता ॥ ४९ ॥
 भेदरूपताऽवसेयः कर्तुरिहाधारतोऽथवा युक्त्या ।
 लक्षणसर्गासंगंभिन्नौ तौ धन्यतः प्रथितौ ॥ ५० ॥
 यद्वा सर्गात्सृष्टेरारभ्यापारतः परः कर्ता ।
 इति कथिताः सर्गार्याः विदुषा श्रीवीरभेद्रेण ॥ ५१ ॥
 वैलक्षण्यमुपाये स्यादभिमानेऽपि कारणं तस्य ।
 अहमभियोक्तेति पुमानभियुक्तेति प्रवर्तते नारी ॥ ५२ ॥
 नत्वनयोरिह भेदादत्यन्तं किं न भिद्यते कार्यम् ।

लक्षणभेदाद्भिन्नौ तौ न तु कार्यस्य तद्भेदः ॥ ५३ ॥
 आत्यन्तिके तु भेदे कारणभेदः प्रयोजको नैव ।
 स्यादाकृतेरभेदादात्यन्तिकभेदवैधुर्यम् ॥ ५४ ॥
 नन्वेवं स्याद्भेदः प्रकृते कार्ये न कश्चनापीह ।
 एकार्थस्योत्पत्तौ कारकसंघातसंदष्टेः ॥ ५५ ॥
 इह तु पृथङ्निजकार्ये भिन्ने हेतुत्वमेतयोरुभयोः ।
 सहकारित्वं तस्माद्यूनोर्युक्तं कथं भवतु ॥ ५६ ॥
 इति चेन्न दृश्यते खलु कार्यविभेदोऽपि संहतौ हेत्वोः ।
 भेदादेरिह युद्धे न ह्यभिघातस्तयोरेकः ॥ ५७ ॥
 उभयोः सहकारित्वादस्ति तयोरेकजातितथैक्यम् ।
 तैद्ग्नमल्लादीनामभिघातेऽपीक्ष्यते सुलभम् ॥ ५८ ॥
 ननु मल्लादेर्युद्धे कारकभेदप्रथा तथा नास्ति ।
 अस्ति तु सुरते तस्मादास्तामात्यन्तिको भेदः ॥ ५९ ॥
 इति चेन्न केनचित्खलु रूपेणेहापि वस्तुनोरैक्यम् ।
 आत्यन्तिकस्त्वभेदो मल्लादौ दृश्यते नैव ॥ ६० ॥
 नन्वैक्ये पूर्वोक्ता भेदनिरुक्तिर्विर्ह्यते नैवम् ।
 सर्गाद्भेदोक्तावपि रूपाभेदस्य युक्तत्वात् ॥ ६१ ॥
 आत्यन्तिको हि भेदो यूनोः सुखयोस्तु नेष्यते तस्मात् ।
 सादृश्यप्रतिपत्तेः सिद्धत्वात्सर्वलोकेषु ॥ ६२ ॥
 एकार्थार्थः संगो दम्पत्योरस्ति युक्तितः साम्यम् ।
 बल्लभ इव वनिताऽपि हि सदृशं सुखमश्नुते तस्मात् ॥ ६३ ॥
 एवं तथोपचार्या योपित्सुरुषेण यन्नतः सम्यक् ।
 येनामुयाद्रति सा केन स्यादन्यथा निस्ता ॥ ६४ ॥
 न च सादृश्यमसिद्धं दम्पत्योर्नापि तज्जयोः सुखयोः ।
 तस्माद्रतस्य भेदः सिद्धः कालार्पितो नवधा ॥ ६५ ॥
 काममतेन विचारात्सह च समाध्या बुधेन निर्णीताः ।

लक्षणभेदाद्भिन्नौ तौ न तु कार्यस्य तद्भेदः ॥ ५३ ॥
 आत्यन्तिके तु भेदे कारणभेदः प्रयोजको नैव ।
 स्यादाकृतेरभेदादात्यन्तिकभेदवैधुर्यम् ॥ ५४ ॥
 नन्वेवं स्याद्भेदः प्रकृते कार्ये न कथनापीह ।
 एकार्थस्योत्पत्तौ कारकसंघातसंदष्टेः ॥ ५५ ॥
 इह तु पृथङ्निजकार्ये भिन्ने हेतुत्वमेतयोरुभयोः ।
 सहकारित्वं तस्माद्भूतोर्युक्तं कथं भवतु ॥ ५६ ॥
 इति चेन्न दृश्यते खलु कार्यविभेदोऽपि संहतौ हेत्वोः ।
 भेषादेरिह युद्धे न क्षभिघातस्तयोरेकः ॥ ५७ ॥
 उभयोः सहकारित्वाद्दस्ति तयोरेकजातितत्त्वैक्यम् ।
 तैद्वन्मल्लादीनामभिघातेऽपीक्ष्यते सुलभम् ॥ ५८ ॥
 नतु मल्लादेर्युद्धे कारकभेदप्रथा तथा नास्ति ।
 अस्ति तु सुरते तस्मादास्तामात्यन्तिको भेदः ॥ ५९ ॥
 इति चेन्न केनचित्खलु रूपेणेहापि वस्तुनोरैक्यम् ।
 आत्यन्तिकस्त्वभेदो मल्लादीं दृश्यते नैव ॥ ६० ॥
 नन्वैक्ये पूर्वोक्ता भेदनिवृत्तिर्विद्विष्यते नैवम् ।
 सर्गाद्भेदोक्तावपि रूपाभेदस्य युक्तत्वात् ॥ ६१ ॥
 आत्यन्तिको हि भेदो यूनोः सुखयोस्तु नेष्यते तस्मात् ।
 सादृश्यप्रतिपत्तेः सिद्धत्वात्सर्वलोकेषु ॥ ६२ ॥
 एकार्थार्थः संगो दम्पत्योरस्ति युक्तितः साम्यम् ।
 वल्लभ इव वनिताऽपि हि सदृशं सुखमश्रुते तस्मात् ॥ ६३ ॥
 एवं तथोपचार्या योपित्पुरुषेण यन्नतः सम्यक् ।
 येनामुयाद्गति सा केन स्यादन्वया निरता ॥ ६४ ॥
 न च सादृश्यमसिद्धं दम्पत्योर्नापि तज्जयोः सुखयोः ।
 तस्माद्रतस्य भेदः सिद्धः कालार्पितो नवधा ॥ ६५ ॥
 काममतेन विचारात्सह च समाध्या बुधेन निर्णीताः ।

रसरागभाववेगाः प्रीतिरती सप्त पर्यायाः ॥ ६६ ॥
 मोहनशयने कथिते तुल्यार्थे संप्रयोगरतशब्दौ ।
 सहितौ रहःपदेन तुल्यार्थावत्र निर्दिष्टौ ॥ ६७ ॥
 उक्तविभेदरतानां सांकर्ये भूयसी भवेत्संख्या ।
 तेषु भवन्त्युपचाराः तर्काद्वात्स्यायनाभिपताः ॥ ६८ ॥
 वेगश्चण्डः प्रथमे पुरुषस्य स्तेऽथ शीघ्रकालत्वम् ।
 उत्तरस्तेष्वतोऽन्यद्योपिद्विपरीतमेतच्च ॥ ६९ ॥
 आधातुक्षयमासां तदुच्यते धातुसंक्षयः पूर्वम् ।
 पुंसां स्त्रीणां पश्चाद्वादोऽसौ प्राधिको लोके ॥ ७० ॥
 रतभेदानभिधाय प्रीतिविशेषान्धिरूपयामोऽत्र ।
 आशु भवन्ति मृगाभ्याः प्रीतय इत्याहुराचार्याः ॥ ७१ ॥
 उपमर्द्यत्वमृदुत्वे कोऽपि निसर्गजश्च योपितामाशु ।
 प्रीतिप्राप्तौ हेतुर्विख्यातः कामशास्त्रेषु ॥ ७२ ॥
 एतावतैव गदितो निपुणमतोनामिहैव संबोधः ।
 मन्दमतेरवबोधो विस्तरतो रच्यते तदनु ॥ ७३ ॥
 अभिमानविषयजातेः संप्रत्ययतस्तथैव चाभ्यासात् ।
 प्रीतिश्चतुर्विधैवं लक्षणमासां तु भेदाय ॥ ७४ ॥
 द्रुमः कर्माभ्यासान्मृगघादिषु या च कर्मसु प्रीतिः ।
 बहिरिह शब्दादिभ्यः सा ज्ञेयाऽऽभ्यासिकी लोकैः ॥ ७५ ॥
 याऽनभ्यस्ते कर्मणि पूर्वं विषयस्वरूपतो भिन्ना ।
 संकल्पोत्या प्रीतिर्ज्ञेया सा चाभिमानेन ॥ ७६ ॥
 सा चौपरिष्टके स्यात्स्त्रीणामथवा तृतीयकप्रकृतेः ।
 एवं च चुम्बनादिषु विज्ञेया कर्मसु प्रकटम् ॥ ७७ ॥
 अन्यस्मिन्नन्योऽयं यत्र च भवतीह कारणं प्रीतेः ।
 तन्त्रज्ञैः सा कथिता संप्रत्ययलक्षणा प्रीतिः ॥ ७८ ॥
 शब्दादिविषयजाता या प्रत्यक्षाऽस्ति लोकरतः सिद्धा ।
 प्रीतिः सा विषयोत्या कथिता तज्ज्ञैश्चतुर्यायम् ॥ ७९ ॥

एतत्प्रीतौ हेतुः प्रीतिपदेनाभिधीयते कस्मात् ।
 इति चेन्न लक्षणायाः शक्तेरिव तत्र वीजत्वात् ॥ ८० ॥
 सम्बन्धोऽत्र च वीजं तादर्थ्यं तच्च तत्फले शक्तिः ।
 एवं चतुर्विधैषा प्रीतिर्मुख्याऽधिका नैव ॥ ८१ ॥
 एता ज्ञात्वा प्रीतीः कारणभेदेन शास्त्रतो भिन्नाः ।
 अभिवाञ्छन्नभिर्द्विं कारणद्विं समातनुयात् ॥ ८२ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसम्बाणशासनानुसृते ।
 सांयोगिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ८३ ॥

इति श्रीवीरभद्रविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये सांप्रयो-
 गिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

एतद्वितीयमधुनाऽध्यायं व्याख्यातदोर्द्वयः समरे ।
 व्याख्याति धीरभद्रो भद्रतरो राजवर्गेषु ॥ १ ॥
 अष्टविकल्पा अष्टात्रालिङ्गनचुम्बनादयः कथिताः ।
 अष्टाष्टतैकतायां भवति चतुःषष्टिरित्येके ॥ २ ॥
 प्रायोवादं कथयति भेदाधिक्रियात्तयाऽल्पतावशतः ।
 चिप्ररतादिनिवेशात्सूत्रे वात्स्यायनाचार्यः ॥ ३ ॥
 बलिपञ्चवर्णतावत्सप्तच्छदताप्रयोगवद्भूसे ।
 असमशरागमवेत्ता प्रकृतचतुःषष्टिश्चन्दस्य ॥ ४ ॥
 तावत्योऽस्मिञ्छास्त्रे प्रकरणसंख्यास्ततश्चतुःषष्टिः ।
 इत्येके आचार्या आहुरतोऽन्वेऽन्यथा प्राहुः ॥ ५ ॥

१ आलिङ्गनचुम्बननक्षत्रेद्यदशनच्छेद्यसंवेशनसीत्कृतपुरुषायितौपरिष्का-
 नामष्टानामष्टधाविकल्पभेदादष्टावष्टकाश्चतुःषष्टिरिति बाभ्रवीयाः । (का० सू०
 अ० २ अ० २ सू० ५) ।

तावत्संख्या गदिताः कला इहाङ्गं हि संप्रयोगस्य ।
 इति मतमेवामुदितं विदुषा श्रीवीरभद्रेण ॥ ६ ॥
 असमागतयोः प्रीतौ लिङ्गस्य द्योतनं समुद्दिश्य ।
 आलिङ्गनं चतुर्विधमुक्तं बाह्ये रते प्रथमम् ॥ ७ ॥
 तत्र स्पृष्टरुमाद्यं विद्धकमुक्तं ततः पुनः परतः ।
 उद्घृष्टरूपीडितके ततः परेऽन्वर्थता चैषाम् ॥ ८ ॥
 स्थितमुपविष्टं यदि वा विजने प्रिया हृदा समुद्दिश्य ।
 विध्येत्कुचेन किञ्चिन्मृगनयना गृह्णीती वस्तु ॥ ९ ॥
 तामवपीड्य युवाऽपि च गृह्णीयाद्विद्धकं भवेदेतत् ।
 अनतिप्रवृत्तचसोरुभयविधं कथ्यते चैतत् ॥ १० ॥
 जनसंवाये तिमिरे विगतजने वाऽथ गच्छतोः शनकैः ।
 अङ्गानां विनिघृष्टिर्निगदितमुद्घृष्टकं विद्युधैः ॥ ११ ॥
 कुड्यादौ पीडनतः पीडितकं तच्च कथ्यते विद्युधैः ।
 द्विविधमिदं ज्ञातायामन्योन्यस्याकृतौ भवति ॥ १२ ॥
 चत्वारि संप्रयोगे शालं लतिकेव सम्यगावेष्टय ।
 पतिमव्नमयति चुम्बितुमस्य म्रुखाम्भोरुहं यदि वा ॥ १३ ॥
 उद्धृत्य मन्दसीत्कृतचिरा तत्र प्रतिष्ठितं किमपि ।
 रमणीयकं पश्यति भवति लतावेष्टितं तत्तु ॥ १४ ॥
 चरणेन चरणमादायाक्रम्यान्येन योरुमेतस्य ।
 आवेष्टय चैरुवाहुं पृष्ठेऽसं चावनम्यैव ॥ १५ ॥

१ स्पृष्टकल्क्षणमत्र नोक्तं, तत्सूत्रादुद्धृत्य लिख्यते—‘संमुखागतायां प्रयो-
 न्यायामन्यापदेशेन गच्छतो मात्रेण मात्रस्य स्पर्शनं स्पृष्टकम्’ । (का०सू०
 अ० २ अ० २ सू० ९) २ ‘तदेव कुड्यमंदशेन स्तम्भमंदशेन वा स्फु-
 क्तमवपीडयेदिति पीडितकम्’ (का० सू० अ० २ अ० २ सू० १३) ।
 ‘तदेव उद्घृष्टकं पीडितकं भवति, कथमित्याह कुड्यसंदशेनेति । संदंश
 उभयतो ग्रहणं अयदिकृतो नायकः परतः कुड्यं स्तमो वा, तेन स्फुटकं
 दृढमवपीडिते सति पीडितकम्’ जयमङ्गला ।

भुजशुभलतयाऽपरया रचितान्तःस्वल्पकूजितश्वसिता ।
 यच्चुम्बितुमधिरोहति कथितं वृक्षाधिरूढं तत् ॥ १६ ॥
 एतद्वितपमुदाहृतमूर्धस्थितकर्म कामकर्मज्ञैः ।
 अधुना तिलतण्डुलकं लक्षणतः कथ्यते ज्ञात्वा ॥ १७ ॥
 षाढोरुर्वोरथवा व्यत्यासाद्यत्र सस्वजाते तत् ।
 उदितं शयनस्थितयोरनिसंघट्टनेन तद्विज्ञैः ॥ १८ ॥
 रागान्धावनपेक्षितविगमौ वपुषो यदा स्फुटं कुरुतः ।
 आलिङ्गनं तदुक्तं क्षीरजलं कामशास्त्रेषु ॥ १९ ॥
 उत्सङ्गेऽनुगतायापथवा शयने निजाभिमुख्येन ।
 यत्रोद्भटतररागावनपेक्षितविग्रहापगमौ ॥ २० ॥
 अन्योन्यं प्रविशत इव क्षीरजलं तन्निगद्यते विदुषैः ।
 रागक्षणे तदुभयं, चत्वारो वाभ्रवीयानाम् ॥ २१ ॥
 ऊरुपगूहनं स्यात्सर्वप्राणं निपीडयेद्यत् ।
 तत्सदंशादूरु यदि धोरु कस्यचित्पक्षे ॥ २२ ॥
 प्रविकीर्णकेशहस्ता कृत्वा जघनेन जघनदृढयोगम् ।
 नखरदघनाभिघातं चुम्बनमथवा समुद्दिश्य ॥ २३ ॥
 उल्लङ्घयेदुपरि यत्तत्खलु जघनोपगूहनं कथितम् ।
 कुचयुगमकेन वसति संविष्टाऽऽश्वेष्येद्भारम् ॥ २४ ॥
 तत्रैव तभिरुक्तं स्तनयुगलाम्भोजगूहनं विदुषैः ।
 प्रोक्ता ललाटिकाऽसौ हन्याद्भालस्थलं तेन ॥ २५ ॥
 विनिधाय वक्त्रकमले वक्त्रं नयने दृग्भ्रजयोर्यत्र ।
 एकाङ्गालिङ्गनमिदमुक्तमिहोर्वादि कुत्रापि ॥ २६ ॥
 सवाहनमुपगूहनभेदं कथयन्ति केचनाचार्याः ।

१ तत्सदंशादिति ऊरुसदंशात् । ' तत्रोत्सदंशेनैवोरुमुल्लय वा सर्वप्राण
 पीडयेदित्यूरुपगूहनम्' (सू २४) । २ ' स्तनाभ्यामु र प्रविश्य तत्रैव
 भारमारोपयेदिति स्तनालिङ्गनम्' । (सू० २६) ३ ' मुखे मुखमाप्तन्या-
 क्षिणी अक्ष्णोर्ललाटेन ललाटमाहन्यात्सा ललाटिका' । (सू० २७) ।

संस्पर्शत्वात्काले भेदादेवं फले चैव ॥ २७ ॥
 साधारण्यवियोगादालिङ्गनतः पृथक्तया मनुते ।
 संवाहनं स्मरागमवेत्ता वात्स्यायनाचार्यः ॥ २८ ॥
 आकर्णयन्ति ये वा ये वा कथयन्ति ये च पृच्छन्ति ।
 आलिङ्गनविधिपरिवलं भवति रिरंसा परा तेषाम् ॥ २९ ॥
 अन्येऽपि रागसक्ताः सयोगा ये ह्यमूत्रितास्तेऽपि ।
 आद्वरतोऽत्र विज्ञेयाः नित्यं सायोगिके कृत्ये ॥ ३० ॥
 तावच्छास्त्रप्रयोलोके भूयानिहादरो भवति ।
 यावन्मन्दरसाना नैव नराणा रतिप्रचयः ॥ ३१ ॥
 रागामृतप्रवाहे पतिततया ये पुनः परार्थीनाः ।
 तेषा शास्त्रक्रमयोस्तद्व्योरारोहणं कुत्र ॥ ३२ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमन्वाणशासनानुसृते ।
 सायोगिकेऽधिकरणे रचितोऽप्यायो द्वितीयोऽसौ ॥ ३३ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिने कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये सांप्रयो-
 गिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अधुना तृतीयपर्ययोजयितुं जातनिर्भरोद्योगः ।
 जयति जितारिबधूजनगीतयज्ञा वीरभद्रोऽसौ ॥ १ ॥
 नेष्टं पौर्वापर्यं चुम्बननखदशनकर्मणा शास्त्रे ।
 युगपद्वा क्रमतो वा जायन्ते रागयोगेन ॥ २ ॥
 संयोगात्प्रागेषा प्राधान्येन प्रयोगस्तु ।
 ग्रहणनसीत्कृतियोगाः संयोगे केचिदित्याहुः ॥ ३ ॥
 सर्वं सर्वत्र भवेद्रागस्यापेक्षितत्वतस्तत्त्वम् ।
 वात्स्यायन इति कथयति तत्र खलु विमल्यो रतारम्भे ॥ ४ ॥

अव्यक्तित्वरितत्वे रागस्यैवं स्वभावपर्यादा ।
 अत्वरितत्वं व्यक्तिः समुच्चयश्चाग्रतः प्रोक्तः ॥ ५ ॥
 संधुक्षणमेवं सति रागकृशानोस्तदिन्धनैर्भवति ।
 अधुना विविच्य कथयति चुम्बनदेशान् स्पर्स्मेरः ॥ ६ ॥
 ओष्ठान्तर्वक्त्रकक्षाः वक्षस्वनभालदेशगलगण्डाः ।
 नाभेर्मूले संधावूर्वोरपि लाटजातानाम् ॥ ७ ॥
 रागवशादेशवशादेशाः केचिच्च चुम्बने गदिताः ।
 सर्वजनानां नैवं वात्स्यायनभाषितेनैतत् ॥ ८ ॥
 कन्याचुम्बनमुक्तं निमित्तं स्फुरितं तथा च घट्टितकम् ।
 तत्र बलेन नियुक्ता वदने वदनं यदा धत्ते ॥ ९ ॥
 निक्षेष्टा तत्कथितं निमित्तं, वदने प्रवेशितं चोष्ठम् ।
 निजमोष्ठं स्पन्दयति ग्रहीतुमस्तोचरा चैव ॥ १० ॥
 एतत्स्फुरितकमाहुः, किञ्चित्परिशृङ्ख जिहयाऽग्नेण ।
 घट्टयति मीलिताक्षी नयनाट्टतिकृत्कराब्जेन ॥ ११ ॥
 घट्टितकं कथितं तत्, सममथ तिर्यक्तयैव चोद्धान्तम् ।
 पीडितमवपीडितमिति पञ्चाऽधरचुम्बनं प्रोक्तम् ॥ १२ ॥
 आदापाहुलिपुटतो यत्रोष्ठं चारु जिहयाऽग्नेण ।
 घट्टयति निर्देशनतः पीडनतः पञ्चमं प्रोक्तम् ॥ १३ ॥
 न तु लक्षणमन्येषां कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 वात्स्यायनसूत्राणामेव व्याख्या यतः कार्या ॥ १४ ॥
 द्यूतं भवर्तयेदिह जितमेतत्स्पात्पुरोष्ठपातेन ।
 इति पणवन्धपुरःसरमत्र जिताया इदं कार्यम् ॥ १५ ॥

१ 'रागादेवं' इति पाठान्तरम् । २ ऊर्वोः सन्धौ बह्वणे । नाभिमूले
 वराहं, अपिशब्दात् बाहुमूले, कक्षायां, 'ऊरुमन्धिवाहुनाभिमूलेषु लाटानां'
 इति सूत्रस्मरणात् । ३ 'रागवशादेशवशाच्च सन्ति तानि तानि स्थानानि,
 न तु सर्वजनप्रयोज्यानीति वात्स्यायनः' । (सू. ८) ४ निर्देशनत इति
 दशनव्यापारं विना ।

सास्रविलोचनकमला धुनुयादेपा कराम्बुजे सहसा ।
 प्रणुदेदय च दशेदपि तरसा परिवर्तयेच्चैव ॥ १६ ॥
 बलतो हते च विवदेद्भयो घृतं प्रवर्तयेत्संपणम् ।
 आयासं द्विगुणं सा तत्र जिता दर्शयेदेवम् ॥ १७ ॥
 दशनान्तर्गतमवरं कृत्वा विश्रव्यमत्तयोरपि च ।
 क्रोशेद्विहसेत्तर्जनमादरतथाचरेदेपा ॥ १८ ॥
 विचलक्षयनमुखाब्जा नर्तितसद्भ्रूलतालसत्सुपमा ।
 प्रहसन्तो शनकैरय कययेद्वाच्यानि रम्याणि ॥ १९ ॥
 प्रहणनखदशनाहतिकलहा घृतेऽप्युनैव संकयिताः ।
 एषां प्रयोगयोगो वेगाधिक्ये भवेच्चूनोः ॥ २० ॥
 सात्म्याद्रप्यथ कार्यश्चुम्बन्त्यामेव चाम्बुजास्यायाम् ।
 उपरितनौष्टग्रहणे रागमदमुत्तरोष्ठं स्यात् ॥ २१ ॥
 ओष्ठाभ्यां संदंशादवगृह्येष्टौ च चुम्बयेद्यत्र ।
 संपुटकं तत्स्त्रीणां व्यञ्जनरहितस्य पुंसोऽपि ॥ २२ ॥
 ईतरोऽपि तत्र तस्या दशनं जिह्वाग्रतः सुखाद्दृश्येत् ।
 तालुगतां वा जिह्वामथवा जिह्वाग्रं वापि ॥ २३ ॥
 दानग्रहणे कथिते बलतो वदनाम्बुजन्मनोऽप्यस्मात् ।
 स्थानविशेषाच्छेपे चुम्बनदेशे चतुर्था तत् ॥ २४ ॥
 समपीडितमृदुमेदादश्वितमहिताल्पकीर्तितान्बर्थात् ।
 इति विस्तरतः कथितं चुम्बनमवरस्य चान्यस्य ॥ २५ ॥
 सुप्तस्य वदनविनिहितदृष्टेर्यच्चुम्बनं भवेत्स्वरसात् ।
 तद्रागदीपनाख्याविस्त्यातं कामशास्त्रेषु ॥ २६ ॥

१ 'आवयो' परस्परं चुम्बतोर्थेन पुरा प्रथमत ओष्ठपातेन अवरस्य ग्रहणं
 कृतं तेन जितं' इत्येवंरूपं षणं कुर्यात् । २ एतच्च जिह्वायुद्धमिति प्रसिद्धं,
 तस्मिन्नितरोऽपि जिह्वयाऽप्या दशनानि घट्टयेत्तालु जिह्वां चेति जिह्वायुद्धम्'
 (का० सू० अ० २ अ० ३ सू० २३) ।

अनवहितविवदमानौ स्वप्नाभिमुखोऽय वाऽन्यतोऽभिमुखः ।
 एते निद्राहतये चुम्ब्यन्ते तद्भवेच्छलितम् ॥ २७ ॥
 शयने यदा प्रसुप्तां चिरकालागतः पुरुषः ।
 चुम्बति तदा निरुक्तं शास्त्रेऽस्मिन् प्रातिबोधिकं विज्ञैः ॥ २८ ॥
 संलक्ष्येहागमने कालं संपानक्रामना तरला ।
 सा स्याच्छलप्रसुप्ता जिज्ञासुर्वाऽस्य भावस्य ॥ २९ ॥
 आकारदर्शनार्थं विषमशराकारचुम्बनाकारः ।
 आदर्शादौ छायां परिचुम्बति नायकः सुतनोः ॥ ३० ॥
 बालस्य प्रतिपायाश्चुम्बनमप्य चित्रकर्मणः प्रोक्तम् ।
 आलिङ्गनं च लोके संक्रान्तकमत्र मारुतैः ॥ ३१ ॥
 भेक्षणके निशि यदि वा स्वजनसमाजे समीपपातस्य ।
 हस्ताङ्गुलिपरिचुम्बनमिह विज्ञेयं प्रयोज्यायाः ॥ ३२ ॥
 संविष्टस्य पदाङ्गुलिचुम्बनकर्मैवमेव विज्ञेयम् ।
 नायकरूपा कुरुते निद्राव्याजेन तस्योरौ ॥ ३३ ॥
 संवाहिकाविधानं वदनसुधांशोर्यदा तदा कथितम् ।
 चुम्बनमूरुपदोत्तरमङ्गुल्यङ्गुल्यस्य चैवं स्यात् ॥ ३४ ॥
 इति चुम्बनानि कतिचित्कथितान्येवाभियोगिकानीह ।
 एवं चुम्बनभेदा विज्ञेयाः कामशास्त्रेण ॥ ३५ ॥
 कुर्यात्कुने प्रतिकृतं प्रतिताडितमाचरेक्षया तत्रै ।
 चुम्बितके प्रतिचुम्बनमिह करणेनाचरेत्तेन ॥ ३६ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 सांयोगिकेऽधिकरणे रचितोऽध्यायस्तृतीयोऽसौ ॥ ३७ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये
 सांयोगिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

१ ' प्रमत्तस्य विदमानस्य वाऽन्यतोऽभिमुखस्य सुप्ताभिमुखस्य वा निद्रा-
 व्याघातार्थं छलिनकं' इति सूत्रे पाठः । २ तत्रेति ताडिते ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ यततेऽध्यायेऽसौ सार्थकतायै चतुर्यतामाजि ॥
यस्य वदान्यतयाऽन्यः सदृशः कल्पद्रुमान्नास्ति ॥ १ ॥
अथ कथयति नखभेदान्कथितान्वात्स्यायनीयमूत्रेण ।
आलिङ्गनप्रभेदान् चुम्बनभेदान् विनिर्णय ॥ २ ॥
संपर्पात्मरुमुक्तं रागाधिक्ये विलेखनं नखतः ।
प्रथमसमागमसमयः समयस्तस्यादिमः प्रोक्तः ॥ ३ ॥
गमनप्रत्यागमयो रोपापगमे तथा प्रमादे च ।
नित्यमचण्डे वेगे यूनोरेतन्न संभवति ॥ ४ ॥
एते नखहृत्तिसमयाः समयादसमेषुशासनानुष्ठेतेः ।
एवं दशनच्छेद्यं सात्स्पवशान्नान्यदाऽप्युभयम् ॥ ५ ॥
निर्दिष्टमष्टभेदं छुरितरुमर्धेन्दुमण्डले रेखा ।
व्याघ्रनखं शशकप्लुतमुत्पलपत्रं तथैवान्यत् ॥ ६ ॥
क्षेपं मयूरपदकं स्थानान्येषामतः परं द्रूपः ।
कक्षौ स्तनशैलावय जघनं चोरु गलः पृष्ठम् ॥ ७ ॥
एतद्रागात्पूर्वं रागाधिक्ये तु लीलया वृत्ते ।
न स्थानस्य गवेषणमित्येके प्राहुराचार्याः ॥ ८ ॥
धामे हस्ते सर्वे द्वित्रा वा स्युर्नखाः स्फुरच्छिखराः ।
चण्डे वेगे यूनोः सान्ध्ये वा तद्विनिर्दिष्टम् ॥ ९ ॥
उज्ज्वलताऽमलिनत्वे वर्धिष्णुत्वं तथा मृदोर्भावः ।
नखरगुणा इत्याद्यास्तेषां विरहः स्फुटो दोषः ॥ १० ॥
दीर्घाणि हस्तशोभां कुर्वाणानीह गौडजातानाम् ।
आलोकनेन मुह्यन्ति चित्तग्राहीणि जायन्ते ॥ ११ ॥
हृत्सैस्तु दाक्षिणात्याः कर्मसहिष्णुत्वमाजिभिर्नखैः ।
स्वेच्छावशाद्विकल्पे कामिभिरुदीपका मदने ॥ १२ ॥
मथ्यान्मुभयगुणानि तु कल्पन्त्येतानि ते महाराष्ट्राः ।

उभयविधत्वादेपामुभयगुणत्व भवेदुचितम् ॥ १३ ॥
 सुष्ठु नियमितैरेतैर्हनुदेशे वा कुचाम्बुजद्वितये ।
 अधरे वा स्फुटरेख लघुकरण संगमात्रेण ॥ १४ ॥
 पुलकोद्गमनसमर्थं प्रान्तेऽन्योन्यं तथा च सवर्षात् ।
 परिवर्धमानशब्दादाच्छुरित कथ्यते विबुधैः ॥ १५ ॥
 आच्छुरितकं प्रयोज्य मूर्ध्नं कण्डूयने तथाऽङ्गस्य ।
 संवाहनादिकर्मणि तद्दिदं व्याकुलीकरणे ॥ १६ ॥
 नखपदनिवेशन यद्भ्रू स्यादर्धचन्द्रक तदिदम् ।
 स्थानममुष्य तु कुचयोः पृष्ठ ग्रीवा तथा प्रोक्ता ॥ १७ ॥
 अन्योन्याभिमुखत्वे मण्डलक स्यान्नखाङ्गयोर्हमयोः ।
 स्थानममुष्य निगदित नाभीमूलादि शास्त्रज्ञैः ॥ १८ ॥
 दीर्घा क्रियते रेखा नखरेण नापनेया तु ।
 अस्याः स्थानं सर्वं कामागमपारगैः कथितम् ॥ १९ ॥
 वक्रा भवति तु रेखा व्याघ्रनख सर्वदेशग प्राग्वत् ।
 सकलनलाप्रविरचिताश्चूचुकसामुरूपसौभान्याः ॥ २० ॥
 ज्ञेया मयूरपदक, चूचुरुसाश्लिष्यशोभनाः पञ्च ।
 नखराघाताः प्रोक्ताः शैशकप्लुतसङ्ख्या लोके ॥ २१ ॥
 स्तनपृष्ठे यदि बोर्वोदेशान्तरयानवाञ्छया तरलः ।
 कुर्यात्सहृदरेखाः स्मृतये तिस्रश्चतस्रो वै ॥ २२ ॥
 अन्याकृतीरपि तथा कुर्याद्रेखा नखोद्भवास्तरुणाः ।
 कौशलविधयोऽनन्ता* सर्गे घातोस्तथा कृतयः ॥ २३ ॥
 कर्मणि भवति च निपुणः सर्वप्राभ्यासयोगतः पुरुषः ।
 रागवशादिह युक्तः स्यादभ्यासः समस्तस्य ॥ २४ ॥

१ 'नाभिमूलककुन्दरवणेषु तस्य प्रयोग' । ८ को० सू० अ० २
 अ० ४ सू० १६) । २ शशकप्लुतानन्तर सूत्रे 'स्तनपृष्ठे मेखलापथे
 चोत्पलपत्राकृतीत्पुत्पलक' इत्युत्पलपत्रकमधिकमक्तम् । ३ एतच्च स्मरणीय
 कमिति वात्स्यायनेनोक्तम् ।

तस्माद्त्र विधेयाः कथितादन्येऽपि कामुर्भेदाः ।
 इति कथयन्त्याचार्याश्चित्रापेक्षा गृहेऽप्यस्ति ॥ २५ ॥
 वैचित्र्यान्नखराणां कार्या रागः परस्परं यूनाः ।
 भवति विचक्षणतायां रागाधिस्यं स्फुटं जगति ॥ २६ ॥
 विद्यान्तरेऽपि निपुणाः पूज्यन्ते भूरिशालिभिस्तपु ।
 किं पुनरेत्याहुर्वात्स्यायनसंज्ञया रुद्राः ॥ २७ ॥
 परनारीषु न कुर्यान्मदने पूर्णेऽनतान्नखाद्यातान् ।
 स्मरणाद्यर्थं कुर्याच्चासां छन्देषु देशेषु ॥ २८ ॥
 पश्यन्त्या नखरक्षतमप्ररुदस्यानमण्डनं मुतनोः ।
 चिस्मत्सृष्टाऽपि नवा भवति प्रीतिर्भनःमुखदा ॥ २९ ॥
 भजति परामवमेषा प्रीती रागेषु दूरमुक्तेषु ।
 रागमवनसंस्मारकमस्तमितं चेन्नखैश्चिह्नम् ॥ ३० ॥
 नखभूपितकुचकमलां युवति दूरात्प्रपश्यतो यूनाः ।
 प्रभवति भूयान्मानो रागाधिक्यं परस्यापि ॥ ३१ ॥
 चित्तं स्थिरमपि मुदृशां दृष्ट्वा पुरुषं विचित्रितं नखरैः ।
 चञ्चलतामधिगच्छति सरसिजमिव वात्ययाऽधिहतम् ॥ ३२ ॥
 रागविदुद्धावपरं नातः किमपीह विद्यते लोके ।
 नखदन्ताभ्यां रचिता वपुषि च्छेदा यथा शक्ताः ॥ ३३ ॥
 श्रीवीरमद्रक्ततिना शास्त्रेऽममवाणशासनानुसृते ।
 सांप्रयोगिकेऽधिकरणे रचितोऽध्यापश्चतुर्योऽसौ ॥ ३४ ॥

इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये

सांप्रयोगिकेऽधिकरणे चतुर्योऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चमपध्यायनमौ जयनिधिरेन्द्रामु कीर्तिनः कचिमिः ।

स्रष्टीसरोति कार्तिकचन्द्रकरमस्फुरत्कार्तिः ॥ १ ॥

स्थानानि चुम्बनानां दशनच्छेदस्य चारु बोध्यानि ।
 अन्तर्मुखोत्तरोष्ठे मुक्त्वा नयनाभ्युजे चैव ॥ २ ॥
 समता स्निग्धा च्छाया रागग्रहणे च भूरि सामर्थ्यम् ।
 युक्तप्रमाणता च छिद्राभावोऽप्रतस्तैक्ष्ण्यम् ॥ ३ ॥
 एते दशनगुणाः स्युः, कुण्ठा बाह्योद्गतास्तथा परुषाः ।
 विषमाः सूक्ष्माः पृथ्वो विरला ज्ञेयास्तु दुष्टेषु ॥ ४ ॥
 सोच्छ्रनकमिह गूढरुमुक्तं विन्दुस्त्वदुचरा माला ।
 मोक्तः प्रवालमणिरथ मणिमाला चाभ्रकं खण्डात् ॥ ५ ॥
 समैतेऽष्टममुदितं चर्वितकं स्याद्बराहतः परतैः ।
 ईषद्रागविभाव्यं गूढरुमभरस्थले कथितम् ॥ ६ ॥
 मध्येऽभरस्य कथितो दन्ताभ्यां खण्डनादसौ स्तोकात् ।
 गूढकमुच्छ्रनकमथ निःखण्डनमेव निर्दिष्टम् ॥ ७ ॥
 ज्ञेयं कपोलभागे स्थानं सपणेः प्रवालकस्योपि ।
 सुदृशां वामकपोलेऽलङ्करणं चुम्बनं नखरः ॥ ८ ॥
 दशनच्छेद्यसमेतं कथितं तत्कर्णपूरकं चैव ।
 दन्तौष्ठाभ्यां रचिते निस्पन्दे पीदनेऽभ्यसनात् ॥ ९ ॥
 सिद्धिः प्रवालकमणेः स्थानमगुप्य स्फुटं कथितम् ।
 देशान्तरे तु कथिता दशनानैक्ये मणेर्माला ॥ १० ॥
 उभयत्र भूरिदन्तैः कथिता प्रकटं च विन्दुमालाऽपि ।
 मालाद्वयप्रदेशो गलकसादिः समुद्दिष्टः ॥ ११ ॥

१ श्लक्ष्णा इति सूत्रे पाठ । २ विन्दुमालेत्यर्थ । ३ खण्डाभ्रक-
 मित्यर्थ । ४ वराहचर्वितकमित्यर्थ । ५ अपिशब्दाच्छ्रनकस्यापि कपोलभागे
 स्थानं ज्ञेयम् । ६ कस्मिन् कपोले इत्याह—सुदृशामित्यादि । ७ 'यथा
 कर्णपूरश्चारुत्वाद्दामे कर्णे विन्यस्तो वामकपोलस्य मण्डनं भवति तथा' इति
 जयमङ्गल । ८ 'अल्पदेशायार्थं त्वचो दशनद्वयसंदशना विन्दुसिद्धिः'
 (का० सू० अ० २ अ० ५ सू० १२) विन्दो स्थानं त्वधरमध्य
 ज्ञेयम् । ९ आदिशब्दात् वक्ष्यस्य ग्रहणम् ।

युक्तं विषमैः शिखरैः स्तनयोः पृष्ठे च मण्डलाकारम् ।
 खण्डाभ्रकं निगदितं स्वल्पभिदा विन्दुमालायाः ॥ १२ ॥
 संहतिपुक्ता दीर्घा बह्वी दशनाहतेः स्फुटा पंक्तिः ।
 शोणान्तरालशोभा चर्वितमुक्तं वराहस्य ॥ १३ ॥
 स्यान्मममुप्य तु सुदृशां कुचकरिकुम्भौ विनिर्जिताम्भोजौ ।
 एतद्वितयमुदाहृतमुद्भवेर्गौ यदा चोर्भौ ॥ १४ ॥
 स्यादभियोज्यानामिह ताम्बूले चापि कर्णपूरादौ ।
 नखरदशनाभियोगः स्यादिदमभियोगसंबन्धि ॥ १५ ॥
 सपचारो नारीणां रुचिरो देशानुसारतो भवति ।
 शुचिरार्यपायाणां कथितोऽसौ मध्यदेश्यानाम् ॥ १६ ॥
 चुम्बननखदन्तस्रतविद्वेषिण्यस्तनस्त्रिमाः कथिताः ।
 एषैव रीतिरुक्ता बाह्वीकावन्तिमातानाम् ॥ १७ ॥
 आलिङ्गनपरिचुम्बनभूषणनिरता सते तथा विरताः ।
 ग्रहणनसाध्या बन्धो मान्ददेशोद्भवा बोध्याः ॥ १८ ॥
 आमीरमभवाणां सुदृशामेषैव रीतिरुद्दिष्टा ।
 सिन्धुनदीपष्ठानामन्तःस्थानां च नारीणानाम् ॥ १९ ॥
 निष्ठौपरिष्टके स्याल्लाटमृगाक्ष्योऽपरान्तिकाश्च तथा ।
 मोक्ताः प्रचण्डवेगाः सीत्कृतमन्दास्तथैवैताः ॥ २० ॥
 खरवेगा अपवस्तुनि हृत्तरुचो गाढसंपहाराश्च ।
 विज्ञेया रतिनिरतैः स्त्रीराज्ये कोशलयां च ॥ २१ ॥
 रतिनिरता अतिमृद्योऽशुचिरुचयः शिष्टनिन्दिताचाराः ।
 आन्ध्रोद्भवा मृगाक्ष्यो, मरहट्टमाद्भवा वनिताः ॥ २२ ॥
 अश्रील्लपन्त्रावया रागिण्यश्चारिन्प्रयोगेषु ।
 शयने सरभमयन्नाः व्रानव्याः कामशीलेन ॥ २३ ॥
 मरहट्टनाममाना नौगरिका रदसि संप्रकाशन्ते ।

द्रविडस्त्रियो रतादिह मन्दं मन्दं प्रसिञ्चन्ति ॥ २४ ॥
 मध्यमवेगाः सुसहास्त्यागिन्यः परुषकुत्सितादीनाम् ।
 स्वपरापचारमुद्रणकथनरता यावनोद्भूताः ॥ २५ ॥
 मृदङ्गयो मृदुभापाः स्फुरदजुरागतश्च गौडवामाक्ष्यः ।
 देशात्सुवर्णनाभः प्रकृतिं शास्त्रे बलीयसीं प्राह ॥ २६ ॥
 एवं चोपचरेदिह कालं प्रकृतिं समीक्ष्य वामाक्षीम् ।
 देशानुसारतः सा तुष्यति नैवान्यथा प्रकृतिः ॥ २७ ॥
 कालविशेषानुसूतेरुपचाराश्चाथवा शुभा लीलाः ।
 देशं देशान्तरमपि गाहन्ते तास्तथा विद्यात् ॥ २८ ॥
 पूर्वं पूर्वं त्वैतत्कुरुते वृद्धिं चतुर्षु रागस्य ।
 आलिङ्गनादिषु मतं चित्रमिदंशोत्तरं तद्वत् ॥ २९ ॥
 पुरुषो निवार्यमाणः कुर्याद्दशनक्षतं तस्याः ।
 असहिष्णुस्तत्कुर्याद्विगुणं हरिणेषणा तस्य ॥ ३० ॥
 विन्दोः प्रतिक्रियायां माला तस्याश्च नैरदः शकलैः ।
 इत्याधिष्ठेव रूपा कलहान् प्रतियोजयेदबला ॥ ३१ ॥
 सकचग्रहमस्यास्यं कृत्वोन्नतमापिवेत्ततस्वरितम् ।
 नीमीलयेदशेदथ समदा जयनस्थले बाला ॥ ३२ ॥
 उन्नम्य कण्ठदेशं वक्षस्यलसंसृता प्रियस्यैषा ।
 मणिमालां रचयेदिह यवान्यल्लक्षितं रदनैः ॥ ३३ ॥
 दिवसे जनसंवापे स्वकृतं चिह्नं मियः समुद्दिश्य ।
 दर्शयति तच्च दृष्ट्वाऽदृष्ट्वाऽप्यैः सोपहासा स्यात् ॥ ३४ ॥
 मुखमिव कृष्णयन्ती नापरुमिव कृत्सयन्त्यसौ निपुणा ।
 स्वाङ्गनिपण्णं चिह्नं प्रथयेदिह साभ्यसूयेव ॥ ३५ ॥
 अन्योन्यानुगुणत्वादेवं लज्जाविशिष्टयोर्यूनोः ।
 अपि संवत्सरशतके न प्रीतिर्हीयते रुचिरा ॥ ३६ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुष्ठते ।
 सांप्रयोगिकेऽधिकरणे निर्मित इह पञ्चमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये सांप्र-
 योगिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः ।

अथ षष्ठं स्पष्टयति प्रतिभट्टकष्टस्फुटोद्यमस्थ्यातः ।
 सांप्रयोगिकेऽधिकरणेऽध्यायं ध्यातोऽरिवर्गेण ॥ १ ॥
 उच्चरते बहुरागा हरिणी संश्लेषमाचरंज्जयनम् ।
 कृत्वा रहसि विशालं, संकुचिनं हस्तिनी नीचं ॥ २ ॥
 यत्र समतया न्याय्यो योगस्तत्र स्थितिः समा जयने ।
 मृग्या तथा करिण्या बहवा ख्याता मृनीन्द्रेण ॥ ३ ॥
 प्रतिगृहीयाद्रमणं जयनेनात्रापवस्तुना सहितम् ।
 नीचरते सविशेषं रतयोः परयोर्दृच्छेह ॥ ४ ॥
 उल्लुङ्गकं विनृम्भितमिद्राणीति त्रयं दिशेन्मृग्याः ।
 ग्रन्यान्तरं तु निगदितमुल्लुङ्गकमादिभं विह्वलः ॥ ५ ॥
 नीचं विशाप शीर्षं नवहरिणदृशः स्मरागमाचार्यः ।
 ऊर्ध्वं विरचितजयनो रचयेदुल्लुङ्गकं प्रथमम् ॥ ६ ॥
 तत्र प्रसारयित्वा तिर्यङ्नीचं तु सवियनी कान्तम् ।
 अवसज्य चेतर्ताच्छेज्जृम्भितकं तद्विनिर्दिष्टम् ॥ ७ ॥
 साम्येन हरिणनयना स्वरु विन्यस्य पार्श्वयोर्युनः ।
 तज्जानुनी स्वार्थं कृत्वेन्द्राणीं चिरं जयते ॥ ८ ॥
 इन्द्राण्या व्याख्यातं रतमुद्यनरं च वीरभदेन ।
 प्रतिगृष्टं मण्डपेन तु गृहीयात्प्रस्फुटं नीचं ॥ ९ ॥
 एतेन व्याख्यातं नीचतरं रतमत्र वीरभदेन ।
 हस्तिन्याः संपुटमप्रुतं प्रोक्तं रतं शास्त्रे ॥ १० ॥

पीडितकं वेष्टितकं वाढवकं चेति संपुष्टप्रमुखम् ।
 संपुटकं द्विविधं तत्पार्श्वोत्तानप्रमेदेन ॥ ११ ॥
 यत्रोभयोरुभावपि भवतोऽवक्रौ प्रसारितौ चरणौ ।
 तत्र भवेत्संपुटकं वेत्तव्यं चेद्दशाकारात् ॥ १२ ॥
 अधिशयनं दक्षिणतो नार्याः पुंसो यतोऽस्ति सर्वत्र ।
 तस्पात्पार्श्वरतावपि दक्षिणभागस्थितिः पुंसः ॥ १३ ॥
 संपुटके इदमूरु पीड्येते पीडितं तदा प्रोक्तम् ।
 व्यत्यासे स्याद्दूर्ध्वोर्वेष्टितकं कामशास्त्रेषु ॥ १४ ॥
 बढवेव निष्ठुरं चेदवष्टुह्नीयाद्भुजं प्रिया पुंसः ।
 तद्वाढवकं निगदितमभ्यासादान्ध्रदेश्यानाम् ॥ १५ ॥
 रामनृपतितनुजनिना यूना श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 इति कथिताः संवेशनरीतय इह बाभ्रवीयाणाम् ॥ १६ ॥
 कथयति सुवर्णनाभो भेदानन्यांस्तु भ्रुकप्रभृतीन् ।
 ऊर्ध्वावूरु नार्या भवत्तश्चेद्भ्रुकं भवति ॥ १७ ॥
 ऊर्ध्वौ चरणावस्थाः कृत्वा चेत्ता तु धारयेत्तरुणः ।
 हृत्संलग्नौ कथितं जृम्भितकाद्यैस्तथा शब्दैः ॥ १८ ॥
 इदमेकस्मिन्धरणे वितते स्यादर्धपीडितं प्रथया ।
 अंसगते त्वेकस्मिन् सारितमिदमेव निर्दिष्टम् ॥ १९ ॥
 व्यत्यासे मुहुरिदमिह लक्षणतो वेणुदारितं कथितम् ।
 शूलाचितकं शीर्षे यद्येकः स्यात्परो धरामसृतः ॥ २० ॥
 आभ्यासिकपिदमुक्तं यदि तु पदे द्वे विकृञ्चिते वैस्तौ ।
 प्रोक्तं तत्कार्मुकं प्रोक्तोर्वोर्व्यत्यये पीडा ॥ २१ ॥
 जङ्घाया व्यत्यासे पद्मासनमिह निगद्यते विबुधैः ।
 पृष्ठस्यचन्द्रमुख्या आगचयन्त्याः परिप्लवङ्गम् ॥ २२ ॥
 अभ्यासादिदमुक्तं कामागमपारागामिभिर्विबुधैः ।
 निर्मध्य कामशास्त्रं पराङ्मुखतो परानृत्तम् ॥ २३ ॥

उपविष्टः संविष्टः स्थितिमानयत्रा जलस्य पुरुषोऽन्तः ।
 साभ्यासः स्याद्यत्नाच्चित्रान् योगांस्तया लभते ॥ २४ ॥
 कथयति सुवर्णनाभोऽमुकरतया तेन चित्रयोगानाम् ।
 शिष्टैरपस्मृतत्वाद्भिषतिर्वात्स्यायनस्यात्र ॥ २५ ॥
 अथ कथयति सुकमारो राजकुमारो रतोत्सवे चित्रम् ।
 ऊर्ध्वस्थितयोर्यूनोरुर्ध्वरतं जायते तत्र ॥ २६ ॥
 अन्योन्यापाश्रितयोर्यदि वा कुड्यादिसंश्रयत्वेन ।
 स्पर्शरनिहतहृदोरिह कथयन्त्यूर्ध्वं रतं विद्युयाः ॥ २७ ॥
 कुड्याश्रितस्य पुंसः कण्ठे संसक्तबाहुपाशायाः ।
 तद्दुजपञ्जरगायास्तज्जयनं वेष्टयन्त्याश्च ॥ २८ ॥
 ऊरुभ्यामथ कुड्ये वलन्त्याश्रणविक्रमेणास्याः ।
 स्याद्वल्लम्बितकं रतमथ घेनुकमेतदान्नातम् ॥ २९ ॥
 वृषलीलावस्कन्दनमधिपरणिष्टेश्चतुष्पदन्यायात् ।
 तत्र रते खलु यूनोः पृष्टमुरःकर्म संलभने ॥ ३० ॥
 रीत्याऽन्यत्र शौनं छागलर्मणैयर्गर्दभारान्ते ।
 मार्जारक्रीडितकं व्याघ्रावस्कन्दनं चैव ॥ ३१ ॥
 दन्तावल्योपमर्दितमथ मूरुवाजिघृष्टरूस्ठे ।
 लक्षणमेपां कार्यं तत्रत्यापूर्ववैधर्म्यात् ॥ ३२ ॥
 संघाटकरतमुक्तं द्वाभ्यामाभ्यां सहैव मिथ्याभ्याम् ।
 बहोभिर्गोपूयिकमुक्तं स्त्रीक्रीडितं चैतत् ॥ ३३ ॥
 विज्ञेयाः स्पर्शास्त्रे तत्कर्मानुकारसंयोगान् ।
 संशामेदास्त्येते छागलर्मणैयमित्याद्याः ॥ ३४ ॥
 विषयविशेषे राज्ये युवतीनां स्त्रीसमानता पुंसाम् ।
 तस्मादेकैकस्या बहवो विहिता युवानस्तु ॥ ३५ ॥

१ " वलन्त्याश्रणविक्रमेणेति कुड्ये स्तम्भे वा पुनः पुनश्चरणविशेषेण
 कर्ति प्रेक्षयन्त्याः " इति नयमद्गला । २ ' अवस्कन्दनं कटिभागे-
 ऽमितननम् ' नयमद्गला ।

ते तामेकैकं वा युगपद्वा सात्म्ययोगयोर्दृष्ट्या ।
 अनुरञ्जयेद्युरुचितं तत्र च योगः प्रदर्श्यते विविधः ॥ ३६ ॥
 विभ्रुयादेनामन्यः कुर्यादस्या निषेवणं चान्यः ।
 एको वदनं जघनं कश्चिन्मध्यं परः पुरुषः ॥ ३७ ॥
 इति वारंवारं वा व्यतिकरतो वापि साधु चेष्टेरन् ।
 एषा देशविशेषे नीतिः कथिता न सर्वत्र ॥ ३८ ॥
 एतेन व्याख्याता वेश्या गोष्ठीपरिग्रहीभूता ।
 तद्द्वारास्त्रीणां व्याख्यातं तत्समासेन ॥ ३९ ॥
 दक्षिणदेशेऽधोरतमुपदिष्टं भूरि जाययाऽप्युचितम् ।
 इति वात्स्यायनरीत्या चित्ररते वीरभद्रोक्तिः ॥ ४० ॥
 पुरुषायितके वाच्यं सम्पन्नपुरुषोपसृप्तकं भूरि ।
 वात्स्यायनमतिज्ञामनुसृत्यैवोचिताऽस्यापि ॥ ४१ ॥
 पशुमृगपक्षिविलासैः बहुभिरुपायैः प्रबोधवाञ्छित्रे ।
 रतियोगानतियोगाद्विबर्धयेत्कामतत्त्वज्ञः ॥ ४२ ॥
 तत्साम्यादथ सात्म्यादेशानां भूरि भावयोगेन ।
 स्त्रीणां स्नेहो रागो बहुमानो जायतेऽनुपमः ॥ ४३ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 सांयोगिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः कृतः स्पष्टः ॥ ४४ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये सांप्रयो-
 गिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे सप्तमोऽध्यायः ।

अयं सप्तममध्यायं व्याख्याति ख्यातपौरुषो जगति ।
 श्रीवीरभद्रनामा निर्जितकामाकृतिः कान्त्या ॥ १ ॥
 कलहस्य रूपमाहुः सुरतं कामस्य वामशीलत्वात् ।
 तस्य विशेषतयापि च तस्मादत्र महारोऽस्ति ॥ २ ॥

अंसौ पृष्ठं स्तनयोरन्तर्मूर्धा तथा स्मृतं जवनम् ।
 पार्श्वद्वयं च देशः प्रहणनकर्मणि शिरः कापि ॥ ३ ॥
 अपहस्तकं प्रसृतकं समतलमुष्टी च तस्य चत्वारः ।
 मेदाः, सीत्कृतमस्मादतिवया भूरिमेदं च ॥ ४ ॥
 विरुनं च, तत्र सीत्कृतमष्टविवं स्याद्धि हिङ्कृतमृति ।
 स्तनितं कृजितरुदिते प्लुक्तनदूत्कारके तद्वत् ॥ ५ ॥
 मृत्कृतप्लुक्तवके षपि मोक्षायामां ये च विश्रुताः शब्दाः ।
 एते सीत्कृतिवज्ञा अल्पम्बावारणार्याश्च ॥ ६ ॥
 अर्थविशेषादेवान् हिङ्कृतकादीन् प्रयोजयेच्छब्दान् ।
 वात्स्यायनानिरुक्तेः विस्वारो नादतोऽनेन ॥ ७ ॥
 पारावनपरमृतशुकमयुकरदारीतहंमदात्पूहाः ।
 अनुकर्तव्या नन्विह लावककारणद्वौ वाचा ॥ ८ ॥
 एवं च चक्रवाकः सीत्कृतभूयिष्ठमीदृशाः शब्दाः ।
 एकैरुशः प्रयोज्याः कामाकृत्या निवम्बिन्वा ॥ ९ ॥
 पृष्ठे मृष्टयभिघातः क्रोडगतयाः प्रफुल्लपद्माक्ष्याः ।
 तत्र स्तनितममृति च कुर्यादीप्ताभ्यमूयेव ॥ १० ॥
 प्रतिघातानपि कुर्याद्योजितयन्त्रां स्तनान्तरे हन्यात् ।
 अपहस्तकेन मन्दं प्रारम्भे वर्षमानं च ॥ ११ ॥
 आरागपरिसमाप्तेर्हिङ्कारादीन् प्रयोजयेत्तत्र ।
 तत्र विरुत्याभ्यासो कथिनौ तेषां प्रयोगस्य ॥ १२ ॥
 विवदन्त्या सीत्कृत्य प्रहणनमिह कुञ्चिनाहुलिकरेण ।
 शिरसि प्रसृतकमाहुर्निश्चितकामागमाः पुरुषाः ॥ १३ ॥
 अन्तर्मूर्त्तेन कुर्यात्तत्र च प्लुक्तारकृजिते यत्नान् ।
 रतकर्मणोऽवसाने श्वसितं रुदितं विदध्याच ॥ १४ ॥
 स्फुटनो घणोरस्तुकविरुक्ता शब्दस्य दूत्कृतिः शास्त्रे ।
 मृत्कृतिरिह विनिवतनः पार्नाये पिप्पलस्योक्ता ॥ १५ ॥

सर्वत्र चुम्बनादेः प्रारम्भे स्याज्जु सीत्कृतेः करणम् ।
 तेनैव प्रत्युत्तरमुक्तं रागप्रभावेण ॥ १६ ॥
 अभ्यासे प्रहतेरिह शब्दा वारणमोक्षालमम्भार्याः ।
 वक्तव्या रतिविरतौ श्वसिताद्युन्मिथ्रितो योगः ॥ १७ ॥
 विरुतानामपि तद्द्रागावसितिज्ञे त्वराभिहितः ।
 जघनस्य पार्श्वयोर्वा समतलकं स्यादिहोम्नातम् ॥ १८ ॥
 तत्र च लावकपरभृतहंसानां कूजितादरस्वरया ।
 इति समतलप्रहणने प्रोक्तायोगाः प्रहारस्य ॥ १९ ॥
 पारुष्यं रभसत्वं तेजश्चैवेह शोभते पुंसाम् ।
 आर्त्यबलत्वेऽशक्तिर्व्यावृत्तिर्योपिता भाति ॥ २० ॥
 रागात्ययोगसात्ख्याद्भवति व्यत्यास एतयोः क्वापि ।
 अचिरं प्रान्ते तस्य प्रकृतिर्भवतीति शास्त्रार्थः ॥ २१ ॥
 कीलाकर्तरिके द्वे विद्वासंदंशिके तथैवान्ये ।
 प्रहणनमष्टकमित्थं सह पूर्वैर्दाक्षिणात्यानाम् ॥ २२ ॥
 विद्धा कपोलदेशे कीलोरसि कर्तरी शिरोदेशे ।
 संदंशिका च कुचयोः पार्श्वद्वितये च संदिष्टा ॥ २३ ॥
 कीलान्युरसि मृगदृशा दृश्यन्ते दाक्षिणात्यदेश्यानाम् ।
 देशविशेषादतमिदममतं वात्स्यायनस्येह ॥ २४ ॥
 देशान्तरीयमन्यन्नैवं देशान्तरे मनोहारि ।
 तद्देशेऽप्यात्ययिकं परिहर्तव्यं प्रपत्नेन ॥ २५ ॥
 गणिकां कांचिद्धतवान्कश्चिद्राजा हि कीलया सुरते ।
 रात्रीमन्यो भूपः कर्तर्या दुष्प्रयोगेण ॥ २६ ॥
 यद्विद्धाया योगात्काणां चक्रे नर्त्यं किलेहान्यः ।
 तस्मादसावधानः प्रहणनयोगान्न कुर्वीत ॥ २७ ॥
 अत्र न गणना मूलं नापि च दाढ्येन शास्त्रतोऽभ्यासः ।
 उद्युक्ते रतिसमरे रागात्संजायते घृणोः ॥ २८ ॥

स्वमेवपि च न रसिकैरीक्ष्येते भावविभ्रमो तौ हि ।
 कामिभ्यां तत्क्षणमिह यो स्यातां कलितो सुरते ॥ २९ ॥
 आसाद्य पञ्चमीमिह पथि धारां नैसते यथा हरगः ।
 वेगान्यः श्वघ्नदरी स्याणुं चान्यत्तया विषमम् ॥ ३० ॥
 एवं रतिसंमर्दे रागार्तां कामशासनानुगतौ ।
 बसमीक्ष्यात्पयमेतौ जायेते चण्डवर्गो द्वौ ॥ ३१ ॥
 तस्माज्जात्वा मृदुतां बलवन्तत्वे च सारसाक्षीणाम् ।
 बलमात्मनश्च योगान् युञ्जीत ध्यातशान्तिर्यः ॥ ३२ ॥
 सर्वासु सर्वदा नहि योगाः सांप्रयोगिका कुर्वन्नेयाः ।
 स्यान्ने देशे काले समुचित एषां प्रयोगः स्यात् ॥ ३३ ॥
 श्रीवीरमद्रक्तुनिना शस्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 सांप्रयोगिकेऽधिकरणे सप्तम इह निर्मितोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामगौ द्वितीये
 सांप्रयोगिकेऽधिकरणे सप्तमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणेऽष्टमोऽध्यायः ।

अथ रचयति पुष्टार्थं तद्व्याप्तमेव सादरोऽध्यायम् ।
 यस्य दरादरिमुदृग्गः शूलश्रीमाश्रिता आरात् ॥ १ ॥
 रत्यभ्यामश्रान्ते कान्ते रागाधिके कृतार्थित्ये ।
 अवपार्त्यनं रचयेत्तरुपायितनेनशान्ति ॥ २ ॥
 यदि वा स्वामिमायादर्पितया त्रिलयकल्पनासीन्नः ।
 नायकुरुनुहन्त्यादा कल्पयेद्वन्ता कलां पुंसः ॥ ३ ॥
 तत्रैतरेण युक्ते यन्त्रे क्रियते यदोत्थित्विस्त्रस्याः ।
 अत्रात्रयेत्तदनं स्यादेवं रत्यविच्छेदः ॥ ४ ॥

१ 'अथस्य विद्वतो वलितनुवकल्पनुवन्तो नञ्श्रेणि पद्य धारा गत्यः,
 तत्र पद्यनीं नवाख्यां प्रकृत्यानास्याय ' जयनहन्ता ।

इत्यपनल्पगुणोऽयं प्रथमः कल्पः स्त्रियाश्रिते पुंस्त्वे ।
 भवति परस्तु जघन्यो यन्त्रत्यागे समारम्भे ॥ ५ ॥
 भ्रशपत्केशगकुसुमा श्वासाद्विच्छिन्नहासलीला च ।
 चुम्बितुपस्य मुखेन्दुं वक्षोजाभ्यां प्रविश्योरः ॥ ६ ॥
 संपीडयन्त्यनुकलं नमयन्ती मस्तकं कृताश्रेष्ठाः ।
 पूर्वं पुंसा रचयेदीर्घ्याकलुषेव मृदङ्गी ॥ ७ ॥
 प्रतिपातयामि पूर्वं भवताऽहं पातिता महायत्नात् ।
 इति रमणं प्रहसन्ती ब्रूयात् सन्तर्जयन्तीव ॥ ८ ॥
 मध्ये मध्ये व्रीडां श्रममभिरामा तथा विरामेप्साम् ।
 संदर्शयेन्मुखश्रीनिर्जितराकेन्दुशोभैषा ॥ ९ ॥
 पुरुषोपसृतकैरथ मुहुरुपसर्पेत् तानि वक्ष्यामः ।
 पुरुषः शयनगतायाः नीवीं विश्लेषयेत्सुदृशः ॥ १० ॥
 कुर्यादेतत्तस्या चित्तं व्यासिष्य भूरिभिर्वचनैः ।
 एवं नीवीमोक्षे युनो रागोऽधिको भवति ॥ ११ ॥
 तत्र विवादे तामथ गण्डे परिसुम्भ्य चाकुलीकुर्यात् ।
 परिसंस्पृशेच्च बहुधा स्थिरलिङ्गस्तत्र तत्रैनाम् ॥ १२ ॥
 प्रथमं सुसंगता चेदूर्ध्वोरिह संहतिं स्फुटीभजतोः ।
 रचयेद्धट्टनमन्तः कन्यायाश्चैवमातनुयात् ॥ १३ ॥
 स्तनयोरथ संहतयोः करकक्षास्थानयोर्गले चांसे ।
 स्वैरिण्यां रचयेदिति सात्म्यं योगं पुरस्कृत्य ॥ १४ ॥
 अलके निर्दयमेनामवलम्बेताय चुम्बनं कर्तुम् ।
 अङ्गुलिसंपुटकेन च हनुदेशे प्रस्फुरन्मदनाम् ॥ १५ ॥
 तत्रैतरा सलज्जा रचयेदामीलनं दृशोः सुमुखी ।
 प्रथमसमागमसपये रतिसंयोगे च कन्यायाः ॥ १६ ॥
 एषा कथमनुरक्ता स्यादिति कुर्यात्प्रवृत्तितो वीसाम् ।
 उपसर्पन् युतयन्त्रो यत्रैषा प्रापयेदृष्टिम् ॥ १७ ॥
 पीडां तस्यास्तत्र च तनुयादेतद्रहस्यमेणास्याः ।

आह च सुवर्णनाभः कामागममार्गमाश्रित्य ॥ १८ ॥
 त्रीढानाशः स्रस्तिर्गात्राणां मीलनोदयश्च दृशोः ।
 इति रत्यधिका ज्ञेयं भावोदयलक्षणं स्त्रीणाम् ॥ १९ ॥
 कम्पौ दशनच्छेदः करपङ्कजयोर्विधूननं स्वेदः ।
 लत्यानानर्पणमथ निहतिश्चरणाम्बुजाभ्यां च ॥ २० ॥
 अतिवृत्ती रतिविरतौ पुंसोऽनुदयस्य लक्षणान्याहुः ।
 कामागमपरिशीलनचतुरा बहवो युवानस्तु ॥ २१ ॥
 पैनां यन्त्रावसरात्पूर्वं संवाह्य इस्तिना सदृशः ।
 आमृदुभावात्क्षुब्धां रचयेत्करपङ्कजेनासौ ॥ २२ ॥
 पश्चाद्रचयेदनया यन्त्रं यत्नाद्यन्त्रितस्मृतिभूः ।
 पुरुषोपसृप्तकानि च कथायामो विस्तरादधुना ॥ २३ ॥
 उपसृप्तकमन्यनहुलमर्दनपीडाश्च निर्हतिस्तद्वत् ।
 सूकरवृषनिर्घातौ चटकविलासस्तथैवान्यः ॥ २४ ॥
 संपुटसहितः शोक्तो वात्स्यायनसारसंदष्टया ।
 लक्षणमेपां क्रमशः कथयामस्तत्त्वबोधाय ॥ २५ ॥
 न्यारयमृजुसंमिश्रणमुपसृप्तक्रमत्र कामिभिः कथितम् ।
 भ्रामणमथ हस्तेन च मन्यनमिह सर्वतो लैङ्गम् ॥ २६ ॥
 नीचीकृत्य जघनमथ तदुपरि संघट्टयेद्भुजं च हुले ।
 उर्ध्वं सरभसमिदमवमर्दनमिति संज्ञया समाम्नातम् ॥ २७ ॥
 आहत्य ध्वजतश्चिरमवतिष्ठेत्पीडयन् यदा पुरुषः ।
 पीडितकं तदिहोक्तं शास्त्रैर्ययोगेन ॥ २८ ॥
 उत्कृष्य स्वं जघनं दूराद्देगेन पातयेच्च यदा ।
 निर्घातोऽसौ कथितो मुनिना निर्घातयोगेन ॥ २९ ॥
 एकत इह भूयिष्ठं लिखने कथितो वराहघातोऽसौ ।
 चमयत्र क्रमलिखने वृषघातः कामिभिर्ज्ञेयः ॥ ३० ॥

१ ' तस्याः प्राग्यन्त्रयोगात् करेण संवाहं गज इव क्षोभयेत् आमृदु-
 मायात्; ततो यन्त्रयोजनम् ' (का० सू० अ० २ अ० ८ सू०) ।

वारिकं संमिश्रितपनिःसायैव सपस्तदेशेषु ।
 द्विस्रिश्रतुरिति घट्टनमुदिता चटकस्य लीलेयम् ॥ ३१ ॥
 व्याख्यातं करणं त्विह रागावसितौ तु संपुटख्यात्या ।
 तेषां स्त्रीसात्म्यादिह युक्तो योगो विकल्पेन ॥ ३२ ॥
 पुरुषायितेऽधिकानि तु कथितान्यन्यानि संज्ञया त्रीणि ।
 संदंशभ्रामरकौ प्रेह्लोलितमुल्लसत्कामम् ॥ ३३ ॥
 वाडवकेन गृहीत्वा निष्कल्पन्त्या प्रपीडयन्त्या वा ।
 सुचिरं स्थानं प्रोक्तं संदंशत्वेन शास्त्रेषु ॥ ३४ ॥
 यत्राभ्यासाधिक्याच्चक्रभ्रमणं गृहीतयन्त्रायाः ।
 तमिह भ्रमरकमाहुर्जघनोत्क्षेपोऽत्र पुंसस्तु ॥ ३५ ॥
 दोलावज्जघनस्य प्रेह्लोलितमुच्यतेऽभितो भ्रमणे ।
 लक्षितमेवं त्रितयं वात्स्यायनभाषितेनेह ॥ ३६ ॥
 अलिकेऽलिकं निधाय स्वीयं रमणस्य युक्तयन्त्रैव ।
 पुरुषायितेन खिन्ना विश्रामं प्राप्नुयादुचितम् ॥ ३७ ॥
 पुरुषस्यावर्तनमिह पुनरुचितं स्त्रिया विश्रमे जाते ।
 इति पुरुषायितरूपं कथितं मुनिना विविच्यैव ॥ ३८ ॥
 मच्छादितस्वभावा तद्भ्रपरिगूढरागसंभारा ।
 विवृणोति स्वं भावं रागादुपरि स्थिता यूनः ॥ ३९ ॥
 शीलं रतिलालसतां तत्त्वेनास्यास्तदीयचेष्टाभिः ।
 जानीयादनुस्क्तस्तस्यां स्यादानुकूल्येन ॥ ४० ॥
 पुरुषायिते न नारीमृतकालीनां नवप्रजातां च ।
 न मृगीं गर्भवतीं वा नातिस्थूलां युतां कुर्यात् ॥ ४१ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 सांयोगिकेऽधिकरणे स्पष्टोऽभूदष्टमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये
 सांयोगिकेऽधिकरणेऽष्टमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे नवमोऽध्यायः ।

नवमनवमं कुरुतेऽध्यायं सांयोगिकेऽधुना वीरः ।
 अधिगत्य येन समरं निर्वारो वैखिर्गोऽभूत् ॥ १ ॥
 प्रकृतिद्विधा तृतीया स्त्रीपुंभेदेन तत्र पूर्वा तु ।
 वेपालापौ यानं लीलां भावं च भीरुत्वम् ॥ २ ॥
 मृदुतामृजुतां व्रीदां स्त्रीणामनुपाति चासहिष्णुत्वम् ।
 वदनेऽस्या जयनस्थितिशालिनि चात्स्यायनः प्राह ॥ ३ ॥
 प्रयमोपरिष्टकं खलु लभते चैषा ततोऽधिकां वृत्तिम् ।
 स्वीकृतवैश्याचरिता रतिममिमानाह्रजायेषा ॥ ४ ॥
 अन्या पुरुषाकृतिरिह गुप्तानङ्गा प्रियं भजेद्युक्त्या ।
 संवाहकादिभावं गेत्वा नैव प्रकाशं तु ॥ ५ ॥
 गत्वा संवाहकतां गात्रैरुरु परिष्वजन्त्यस्य ।
 गृहीपात्परिचर्यामूर्वोर्मूलं स्पृशन्ती च ॥ ६ ॥
 उपलभ्य ध्वजर्धयं मथ्नीयात्पाणिना दृढं बहुधा ।
 चापलमस्य सकुरसं प्रहसेदनुपक्रमेऽप्येवम् ॥ ७ ॥
 स्वयमारचयेदुद्यममृद्युक्तेऽस्मिन्निवाद्शीलैषा ।
 उपगच्छेत्क्षुद्रादिह कर्माष्टरुमत्र निर्दिष्टम् ॥ ८ ॥
 अविरुत्पतः प्रयोज्यं निमित्तं दष्टं च पार्श्वतस्तद्गत् ।
 संदर्शो वहिरन्तश्चुम्बितपरिमृष्टके चैव ॥ ९ ॥
 आम्रात्रचूपितं ननु संगर इति तेषु चेषमेकैकम् ।
 अभ्युपगम्य विरामेऽपीप्सां संदर्शयेत्स्वस्य ॥ १० ॥
 इतरः पूर्वोपगमात्तरतो निर्देशमाचरेत्परतः ।
 तस्मिन्सिद्धे तत्परमितिः भ्रंति कर्मणामेषाम् ॥ ११ ॥
 ओष्ठो गिरि चिन्यस्त्रं हस्तेनान्दम्बिनं ध्वजं पुरुषः ।
 उपविध्यास्यं घुनुयादेतन्निमित्तं मुनिः प्राह ॥ १२ ॥

आच्छाद्याग्रं पुरतो निर्दशन दशनवसनयुग्मेन ।
 दष्टं पार्श्वत इष्टं पीडाया पार्श्वतः शास्त्रे ॥ १३ ॥
 अत्र भवत्वेतावत्सान्त्वनमिति कापिनोर्मुदेऽभिमतम् ।
 भूयोऽपि चोदिताऽसौ समीलितदशनवक्त्रा चेत् ॥ १४ ॥
 सपीड्याग्र तस्य च मुञ्चेदंशो वहिर्भवेत्कृष्टौ ।
 तस्मिन्नभ्यर्धनया यदि किञ्चित्प्रक्षिपेद्दधिकम् ॥ १५ ॥
 अत्रोष्ठाभ्यामियमय चरितनिर्वात्ति यदा वहिः कुरुते ।
 अन्तःसंदशोऽसौ वात्स्यायनभाषितेनेह ॥ १६ ॥
 हस्तावलम्बितस्य च चुम्बितकं दन्तवस्त्रवद्ग्रहणे ।
 परिमृष्टकपिदमुक्त तत्कृत्वा जिह्वाऽग्रेण ॥ १७ ॥
 घट्टनमभितोऽग्रेण च तद्यथेनं रागमारसयोगात् ।
 अर्धप्रविष्टमीदृशनासङ्गापुरस्कारात् ॥ १८ ॥
 मृहुरवपीड्य विमुञ्चेन्निगदितमिदमाप्रचूपित शास्त्रे ।
 पुरुषाभिभाववशादवगिरण पीडनं चान्ते ॥ १९ ॥
 उक्तः संगरनामा ग्रहणनयोगा इहार्थतो ज्ञेयाः ।
 वात्स्यायनानुसारी विधिरयमौपरिष्टके कथितः ॥ २० ॥
 स्वैरिण्यो दास्यो वा कुलटाः संवाहिकास्तथा चैतत् ।
 सम्यक्प्रयोजयन्ति न च कार्यं समयविरोधादेतत् ॥ २१ ॥
 यदि वाऽसभ्यतयाऽऽप्ता पुनरपि वदनाम्बुजस्य ससर्गे ।
 स्वस्याप्यर्त्यापत्तेरिति कथयत्यागभाचार्यः ॥ २२ ॥
 योगाभ्यासादधिगततत्त्वो वात्स्यायनो गुणाभिरतः ।
 दोषोऽयमपरिहायो वेश्याभिरताविति प्राह ॥ २३ ॥
 अत एव प्राच्याना रतिलीलायामिषाः सदा वर्ज्याः ।
 आहिच्छत्रकदेश्या वेश्याना संगमारुचयः ॥ २४ ॥
 साकेतकास्तु तासु च केवलमिह वक्त्ररूपेण विरताः ।
 रचयति नागरिको न तु तत्कर्मैवात्र सक्तोऽपि ॥ २५ ॥
 अविशंकया तु सर्वे रचयन्त्येवेह सौरसेना ये ।

ते कथयन्ति न लौकिकदृष्ट्या शौचादि नारीषु ॥ २६ ॥
 त्याज्या न चैयताऽऽसां व्रदने तत्कर्मपात्रभूतेऽपि ।
 चुम्बनपनुप्रयोज्यं स्त्रीमुख इत्यादिवाक्येन ॥ २७ ॥
 वचनं तु सावकाशं मुचरितनारीषु चुम्बने विषये ।
 देशस्थित्यादेरिति वात्स्यायन आह संयोगम् ॥ २८ ॥
 तरुणौपरिष्टकं किल तदुभयतः कापि चान्योन्यम् ।
 स्त्रीयोगेष्वनुरागी कर्मतत्सस्पृहं तनुते ॥ २९ ॥
 ध्यासस्तस्य तु विदितशुम्बनचरिते मुखाम्बुजेनेह ।
 युगपत्तु संप्रयोगे यूनोरिह काकिलः कथितः ॥ ३० ॥
 अत एवास्मिन्निरतास्त्यक्त्वा वेद्या जनान् गुणैरुच्यन् ।
 रज्यन्ते दासादिषु नैषामस्मिन् जुगुप्सेति ॥ ३१ ॥
 विप्रो विद्वान्भन्त्री वाक्ये कुशलो न कारयेदेतत् ।
 अपि वा समत्ययतां प्राप्तोऽवमोऽन्यथा भवति ॥ ३२ ॥
 शास्त्रप्रचारमात्रान्नायं योगोऽखिलेषु देशेषु ।
 नास्ति श्वमांसभुक्तिर्विद्योक्तया सर्वलोकस्य ॥ ३३ ॥
 शास्त्रं च नाप्रमाणं पुरुषा देशास्तथा तथा कालाः ।
 सन्त्येव यैरुपास्या अयां निन्द्या अपि प्रकृताः ॥ ३४ ॥
 ज्ञात्वा च देशकालौ शास्त्रं चैव प्रयोगमात्मानम् ।
 युज्जीत योगमयवा भजतु विरागं प्रयोगेषु ॥ ३५ ॥
 मनसश्चञ्चलताया अर्थस्यास्यातिगुप्ततायाश्च ।
 को वेद कः कदाचित्कुर्यादेतत्कृतः कर्म ॥ ३६ ॥
 निन्दिततामपि यातोऽध्यायोऽयं वीरभद्रदेवेन ।
 वात्स्यायनीयवृत्त्या उद्योगाप्तौ कथं त्याज्यः ॥ ३७ ॥
 साध्वेव संनिवेश्यं क्रियते चेद्रेदनान् स्वयं ग्रन्थः ।
 व्याख्यायां पररचिते तस्यैनुमृतिः कथं त्याज्या ॥ ३८ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुष्ठते ।

सांयोगिकेऽधिकरणे नवमोऽनवमः कृतोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये

सांप्रयोगिकेऽधिकरणे नवमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये सांप्रयोगिकेऽधिकरणे दशमोऽध्यायः ।

अथ दशमं विशदयितुं राजकुमारोऽयमुग्रतारम्भः ।

संरम्भनिहतरिपुगणरमणीसौभाग्यलुण्ठारुः ॥ १ ॥

भोज इवायं निरतो नानाविद्यानिबन्धनिर्माणे ।

समयोच्छिन्नेऽपि यः सोद्योगः कामशास्त्रेऽपि ॥ २ ॥

परिचारकमित्राभ्यां सहितः पुण्यैः सुपुण्ड्रितैर्जुष्टे ।

संचारितशुभधूपै रतिवासेऽलङ्कृते भवने ॥ ३ ॥

रचितस्नानालङ्कृतिरीपत्यौनी च शास्त्रतो युक्त्या ।

रमणीमुपक्रमेदिह सान्त्वनतश्चैव पानेन ॥ ४ ॥

केशे हस्तौ नीव्यां घस्त्रान्ते चावलम्बनं रतये ।

उपवेशनं विदध्यादक्षिणतो हरिणशावाक्ष्याः ॥ ५ ॥

सव्येन बाहुना स्यात्परिरम्भोऽप्यनुद्धतः सुदक्षः ।

पूर्वाध्यायनिष्ठैर्ध्वजै रगादिसंयुक्तैः ॥ ६ ॥

गूढाश्लीलाश्वार्याः परिभाष्यास्ते समस्याभिः ।

अनिवृत्तं सैनिवृत्तं गीतं वाद्यादि वा रचयेत् ॥ ७ ॥

संकथनं च कथाना भूयः पाने प्रवर्तनं तद्वत् ।

दृष्ट्वा च सानुरागां ताम्बूलाद्यैर्जनोद्दासः ॥ ८ ॥

उद्धर्षयेच्च विजने प्रोक्तैरालिङ्गनादिकैरेनाम् ।

उपक्रमेदनन्तरमस्माद्धीवीवियोगादि ॥ ९ ॥

१ ' इवायमभिरतो ' इति पा० २ ' ईपत्पीत ' गः । ३ ' सवृत्तमवृत्तं वा गीतं वादित्रम् ' सू० ७ ।

अवसाने रागस्य तु लज्जाभाजोरिवानयोर्यूनोः ।
 अन्योन्यं परिदर्शनपरिहारेणोदितप्रमयोः ॥ १० ॥
 आचारभूमिगमनं पार्यक्येऽस्मान्निवृत्तयोरनयोः ।
 व्रीढायमानमनसोरुचिते देशे समास्थितयोः ॥ ११ ॥
 ताम्बूलग्रहणोत्तरमच्छीकृतचन्दनादि देहेऽस्याः ।
 दत्त्वा स्वयं भुजेन च तामिह परिरभ्य सव्येन ॥ १२ ॥
 कृत्वा चपकं हस्तैः सान्त्वनमाधाय पाययेदुचितम् ।
 तदनु जलस्य च पानं भुञ्जीयातां च खण्डादि ॥ १३ ॥
 सात्त्विकानुसारि सर्वं देशस्य स्यात्तयाऽऽत्मनोऽप्येतत् ।
 अच्छं रसकं यूपं रुचिरयवागूं तथैवाम्लान् ॥ १४ ॥
 पानक्रमभर्जितैरिह मांसैरचितोपदंशशोभाढ्यम् ।
 आन्त्राणि मातुलुङ्गरुचुक्राद्यं शर्करासहितम् ॥ १५ ॥
 मधुरमिदं मृदुविशदं निर्दिश्यैवं विदश्य तदद्यात् ।
 हर्म्यतलस्थितयोर्वा चन्द्रकराणां च सेवनं कर्तुम् ॥ १६ ॥
 आसनमत्र कथामी रुचिराभिः साधु वर्तेत ।
 अङ्गैः लीनामेनां पश्यन्तीं मण्डलं सुधाभानोः ॥ १७ ॥
 व्यक्तीकरणं कथितं रुच्या नक्षत्रपंक्तीनाम् ।
 ध्रुवदर्शनं वशिष्ठप्रेयस्याथैवमेव सप्तपैः ॥ १८ ॥
 रत्यारम्भसमाप्ती कथिते वात्स्यायनेनैवम् ।
 अवसाने रतेरिह वर्षेतासामुपस्कृता प्रीतिः ॥ १९ ॥
 प्रीतिकरैरन्योन्यं स्फुटविश्रम्मं कथायोगैः ।
 भावानुवर्तनेरिह निजसंवर्द्धभवेत्परा प्रीतिः ॥ २० ॥
 क्षणमवलोकनविरहः क्रोधात्प्रीत्या तथा दृष्टिः ।
 हल्लीसक्रीडनैर्गोतैरपि नाथ्यरासकैरुचितैः ॥ २१ ॥
 रागाद्विलोन्नयनैरिन्द्रोरपि दर्शनैरेवम् ।
 प्रयमावन्नोरुने सति पूर्वं ये स्युर्मनोरथा यूनोः ॥ २२ ॥
 दुःखं पुनर्वियोगे प्रतिर्कृतेननस्तयोरुभयोः ।

उक्त्वा संचुम्बनैरथ रागपरीरम्मणैस्तथा भावैः ॥ २३ ॥
 संपुक्तैरिह यूनोः स्नेहो दृढि समायाति ।
 रागवदाहार्परागकृत्रिमरागं च सान्तरा रागः ॥ २४ ॥
 पोदारतं खलरतं रतमनियन्त्रं च संप्रोक्तम् ।
 अवलोकनदिवसावधिरचिते यत्नेन संगमे यूनोः ॥ २५ ॥
 गत्वा प्रत्यागमने कोपत्यागे च तत्राद्यम् ।
 तत्रात्माभिप्रायात्प्रवृत्तिरुचितैव यावदर्थं च ॥ २६ ॥
 एवं बाह्यरतोत्तरकालं यन्त्रे विलम्बोऽत्र ।
 मध्यस्थरागभाजोरारब्धं यदनुसृज्यते यूनोः ॥ २७ ॥
 आहृतरागो, यस्मिन् योगैः संपुक्षणं रागे ।
 कार्यार्थमन्यसक्तौ यदि वा यः स्याद्रतोदयो यूनोः ॥ २८ ॥
 कृत्रिममन्यदृढि चेद्यवहितमेतत्समाम्नातम् ।
 कृत्रिमरते तु योगाः सर्वे शास्त्रात्समुच्चयात्कल्प्याः ॥ २९ ॥
 न्यूनायां दास्यां वा पोदारतमर्थलाभान्तम् ।
 उपचारानादृतिरिह कथिता पोदारते मुनिग्रन्थे ॥ ३० ॥
 पण्याङ्गनया सह यत्स्याद्ग्रामीणस्य रागयातार्थम् ।
 खलरतमिदमाभ्रातं नागरस्य ग्रामकान्ताद्यैः ॥ ३१ ॥
 अन्योन्यं विश्रम्भे सात्म्यादनियन्त्रितं तत्तु ।
 वात्स्यायनीयदृष्ट्या रतमेदा वीरभद्रदेवेन ॥ ३२ ॥
 कुसुमेपोरिह कथिता ग्रन्थे चूडामणौ क्रमशः ।
 अषणयायाः कोपोऽप्युक्तो युक्तस्तु वृद्धरागायाः ॥ ३३ ॥
 नामग्रहं सपत्न्या तस्याः संबन्धि चालापम् ।
 नो मर्षयेद्यलीकं मर्तुः स्वलितं तथा च गोत्रस्य ॥ ३४ ॥
 तत्र भृशं कलहः स्याद्रुदितायासौ च जायेते ।
 शोदं शिरोरुहाणां शयनासनतो घरातले पातः ॥ ३५ ॥
 ताडनमपि भुवि शयनं भूषणमाल्यावमुक्तिश्च ।
 एवं माने जाते भङ्गार्थं तस्य युक्तसामादेः ॥ ३६ ॥

युक्ते सति प्रयोगे तस्यां जातप्रसादायाम् ।
 सानुनयोपक्रमतः शयनतले रोहयेदसावेनाम् ॥ ३७ ॥
 तस्य च वन्धनमुचितं वस्त्रेणास्योत्तरीयेण ।
 एवं चिद्वृद्धकोपा सकचग्रहमृन्मध्य तस्यास्यम् ॥ ३८ ॥
 हन्यादद्भिग्रकमलतो वाहोः पृष्ठेऽथवा शिरसि ।
 वससि वा वारैकं द्विखिर्वा तं निहत्य संगच्छेत् ॥ ३९ ॥
 यावद्द्वारमयाश्रु करकमलेनापमृज्यात्सा ।
 क्रोधाधिक्येऽपि च सा भूयो न द्वारदेशतो गच्छेत् ॥ ४० ॥
 इत्याह दत्तकः खलु मत्वा दोषं तथा तस्याः ।
 तत्रानुनीयमाना युक्त्या सा स्यात्प्रसादसाकांक्षा ॥ ४१ ॥
 लब्धाऽपि च प्रसादं सकपायोक्तिस्तुदेत्कान्तम् ।
 सुरताकांक्षातरलामबलामेनां प्रियः समालिङ्ग्य ॥ ४२ ॥
 नीत्वा शय्यापृष्ठे स्वाङ्गालङ्कारतां गमयेत् ।
 प्राप्य निमित्तं स्वीये यदि भवने स्यान्मृगेक्षणा रुष्टा ॥ ४३ ॥
 जुष्टा तादृशचिह्नैरभिगच्छेन्नापकं त्वरया ।
 तत्र निपुक्तैर्भर्त्रा सानुनयाऽसौ च पीठमर्दात्रैः ॥ ४४ ॥
 दूरे विधाय रोपं तेन सह स्वं गृहं गच्छेत् ।
 तत्रैव वा वसेदिति कलहः प्रणये निरूपितो यूना ॥ ४५ ॥
 न्यूना ग्रीष्मदिवाकरदबदहनास्तेजसो यस्य ।
 चतुरथिकां पष्टिमिमां वाभ्रव्येण प्रकीर्तितां कान्तः ॥ ४६ ॥
 वरनारीषु विरचयन्नधिगच्छति पान्मर्यां सिद्धिम् ।
 शास्त्रान्तराणि कथयन्नप्ययमज्ञापयंश्चतुःपष्टिम् ॥ ४७ ॥
 विदुषां संसदि न तथा कथया परिपूज्यतामेति ।
 शास्त्रान्तरानभिज्ञो यस्त्वनयाऽञ्जङ्कतश्चतुःपष्ट्या ॥ ४८ ॥
 गोष्ठ्यां स स्त्रीनरयोगोष्ठीष्वभ्यं विगाहते नियतम् ।
 एनां विद्वत्पूज्यापधिकतरं पूजितां च स्वलैः ॥ ४९ ॥

गणिकागणपरिपूज्यां सत्कुरुते नन्दिनी को न ।
 नामान्यस्याः शास्त्रे सुभगङ्करिणीति नन्दिनी सुभगा ॥ ५० ॥
 नारीप्रिया च सिद्धा कामाचार्येण भीयन्ते ।
 कन्यापरयोपितद्भ्यां पण्याङ्गनया च भावशालिन्या ॥ ५१ ॥
 निपुणोऽस्यां विद्यायां बहुमानेनेक्ष्यते कामी ।
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 सायोगिकेऽधिकरणे दशमोऽध्यायः कृतो विशदः ॥ ५२ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ द्वितीये
 साप्रयोगिकेऽधिकरणे दशमोऽध्यायः ।
 समाप्तं चेदं द्वितीयं साप्रयोगिकमधिकरणम् ।

अथ तृतीये कन्यासंप्रयुक्ताधिकारे प्रथमोऽध्यायः ।

इत्थं स्मरसर्वस्वं सांयोगिकमादितो निरूप्यासौ ।
 शास्त्रेऽस्मिन्नधिकरणं तस्मात्परमादरात्तनुते ॥ १ ॥
 कन्यायुक्तकनाश्रयधिकरणेऽप्य द्वितीयतः परतः ।
 यत्तत्ते सार्धकृतायै प्रथमेऽध्याये महाबाहुः ॥ २ ॥
 अध्यायाः पञ्चास्मिन्कन्यायाः संप्रयुक्तके कथिताः ।
 तत्र प्रथमेऽध्याये वरणविधिर्निर्णयः संगे ॥ ३ ॥
 कन्याया विश्रम्भणमुदितं तस्य द्वितीयकेऽध्याये ।
 बालोपक्रमसहितं चेष्टाकारस्य तस्य रागेषु ॥ ४ ॥
 सूचनमुक्तं विशदं कथितेऽध्याये तृतीयेऽतः ।
 एऽपुरुपाभियोगः प्रतिपत्तिश्चात्र कन्यायाः ॥ ५ ॥
 पञ्चम इह चाध्याये भूमीपञ्चेपुणाऽऽमुना यूना ।
 कथिताः स्फुरत्पञ्चं योगा वैवाहिका विशदाः ॥ ६ ॥
 इत्थं कृत्वा संग्रहमायहपरिदृष्टामशास्त्रार्थः ।
 अधिकरणं विशदयति स्मरशास्त्रस्य तु तृतीय सः ॥ ७ ॥
 अधिगन्तव्या विधिना यस्या दानोपभोगयोः पूर्वम् ।

नान्यः सा च सवर्णा भूमिर्धर्मार्थिपुत्राणाम् ॥ ८ ॥
 अनुपस्कृता रतिः स्यात्पक्षाधिक्यं च जायते तस्मात् ।
 निन्दिततोपस्कृतता न्यूनाधिरुवर्णयोर्विदिता ॥ ९ ॥
 साभिजनामिति कन्यां मात्रा पित्रा च संयुतां युक्ताम् ।
 वर्षत्रयेण वयसा यदि वा नवेनोनेह कालेन ॥ १० ॥
 श्लाघ्याचारे घनवति पक्षिणि संवन्धिनां मुहुः सुखदे ।
 संवन्धिभिः परीते जातामेवंविधे वंशे ॥ ११ ॥
 पितृपक्षाधिक्यवर्ती संपद्मां रूपलक्षणैरुचितैः ।
 अन्यूनानधिकाङ्गीमङ्गीणासिस्तनीमपि च ॥ १२ ॥
 अक्षीणकेशदन्तां नखकर्णाक्षिण्यशालिनीं तद्वत् ।
 सहजारोगशरीरां श्रुतवानेवंविधः पुरुषः ॥ १३ ॥
 शीलयतु यां गृहीत्वा मन्येतात्पानमेव सत्कृत्तिनम् ।
 याचेत् नैव चैनामन्यसवर्णान्वितां पूर्वम् ॥ १४ ॥
 इति घोटकमुखभणितेन्यूनाधिक्ये न याचनं युक्तम् ।
 तस्यावरणे पित्रोर्यत्नः सम्बन्धिनां चैव ॥ १५ ॥
 मित्राणामपि युक्तः संसक्तानां प्रचारोऽयं ।
 वरयित्रन्तरदोषं दिशतां निजसंस्तवं चैव ॥ १६ ॥
 अनुकूलयेपुरनिशं कथया कौलादितद्वृणायत्या ।
 कन्यामातुर्हृदयं विशिष्यं मित्राणि यत्नेन ॥ १७ ॥
 ज्योतिर्विल्लुहृदस्य तु शकुनग्रहलघ्नराशिनक्षत्रैः ।
 दृष्टैरपि च निमित्तैः संवन्धं भावयेत्तस्याः ॥ १८ ॥

१ 'वर्षत्रयोना' इति पाठान्तरम् । २ 'यां गृहीत्वा कृत्तिनमात्मानं मन्येत
 न च समानैर्निन्देत, तस्यां प्रवृत्तिरिति घोटकमुखः' का० सू० अ० ३ अ०
 १ सू० ३ । ३ 'प्रशस्तानां' इति पा० । 'मित्राणि च गृहीतवाक्यान्पु-
 मयसंचदानि' का० सू० ३ अ० १ सू० ४ । ४ बहुधा' इति पा० ।
 'कौलान् पौरुषेयानमिप्रायसंवर्षकांश्च नायकगुणान् विशेषतश्च कन्यामातुर-
 नुकूलान् तदात्वायतियुक्तान् दर्शयेयुः' का० सू० स० ३ अ० १ सू० ६ ।

कन्यान्तरलाभकथां कथयित्वाज्ये च कन्यकामातुः ।
 उन्मादयेपुरस्या हृदयं केचित्प्रयत्नेन ॥ १९ ॥
 दद्याद्वा वरयेद्वा दैवादेरानुकूल्यतः कन्याम् ।
 नतु केवलं निजेच्छा तत्र समर्थेति केऽप्याहुः ॥ २० ॥
 धावनरोदनशीलां वरणावसरे च निद्रया युक्ताम् ।
 परिवर्जयन्ति कन्यां वरणे सन्तः प्रयत्नेन ॥ २१ ॥
 यस्या नाम न शस्तं वा च विदन्ता तथा धोना ।
 अन्याये या गुप्ता दत्ताऽत्यन्तं नता विकृता ॥ २२ ॥
 व्यङ्गा पित्रा पृपता वृषभस्कन्याऽर्पणीला च ।
 वृषली वृण्ढा गुल्फविभ्राणा या विदूषिता चैव ॥ २३ ॥
 फलिनी नक्षत्राख्या नाम्ना नद्यास्तया च वृक्षाणाम् ।
 वरणे वज्र्योपान्ते युक्ता स्याद्रेफलाभ्यां हि ॥ २४ ॥
 एके तु चित्तनयने यस्यां पुरुषस्य चानुरज्येते ।
 तस्यामूर्द्धि ग्राह्यस्तदभावे लक्षणं विफलम् ॥ २५ ॥
 तस्मात्प्रदानकाले कर्तव्या दानवेषसंयुक्ता ।
 स्याप्या दर्शनविषये नायकचेतोऽनुरागाय ॥ २६ ॥
 अपराहे वा नित्यं सालङ्कारा चरेदसौ क्रीडाम् ।
 यज्ञविवाहादिषु वा जनसमवाये निरीक्ष्यैषा ॥ २७ ॥
 संदर्शनानुचिततां हन्ति च पण्येन साम्प्रमेतस्याः ।
 तस्मात्कन्याकुलजैरेषा संदर्शनीयैव ॥ २८ ॥
 वरणायागमभाजः शुभदर्शनसाधुवादसंदर्भान् ।
 संबन्धिसुहृदुपेतान्बुलपुरुषान्मङ्गलैरुचितैः ॥ २९ ॥
 प्रतिशृङ्गीयुः कन्यापक्षीयास्तां च भूषितां तेषाम् ।
 संदर्शयेयुरुचितं रम्यामन्यापदेशेन ॥ ३० ॥
 दैवपरीक्षणमवधिः स्याप्यो यावन्न निश्चयो दाने ।

१ 'देवनिमित्तशत्रुनोपश्रुतीनामानुकूल्येन कन्या वरयेद्द्याद्य' का०
 सू० अ० ३ अ० १ सू० ९ ।

उक्त्वा भविष्यतीति च ते स्नानादौ नियोज्याः स्युः ॥ ३१ ॥
 परिणयमस्या रचयेद्ब्राह्मेण विधिनाऽथ शास्त्रेण ।
 इति संक्षिप्य निगदितो वरणविधिः कामसूत्रेषु ॥ ३२ ॥
 संगतविवाहकार्ये सह लीला वा तथा समस्याद्याः ।
 तुल्यैः कार्या विषमैरधमैरिव नोत्तमैरुचिताः ॥ ३३ ॥
 कृत्वोद्गाहं गमनं यदि वा तत्रैव रोचयेद्दासम् ।
 एष विकल्पो युक्तो देशाचाराद्यवस्थायाम् ॥ ३४ ॥
 वर्तेत यत्र रमणः कन्यामुद्गाह्य दासभावेन ।
 उच्चोऽसौ संबन्धः सद्भिर्निर्वन्धतस्त्याज्यः ॥ ३५ ॥
 वर्तेत यत्र रमणः कन्यामुद्गाह्य वा प्रभुत्वेन ।
 नीचोऽसौ संबन्धः सद्भिर्निर्वन्धतस्त्याज्यः ॥ ३६ ॥
 यत्र सुत्वानि परस्परमपि प्रभवन्तीह शोभना लीलाः ।
 मिय उत्कर्षनिदानं संबन्धोऽसौ विवेयः स्यात् ॥ ३७ ॥
 कृत्वोच्चं संबन्धं बन्धुषु कन्यां नयेदसौ नम्रः ।
 नीचं न तु रचयेदिह संबन्धं निन्दितं सद्भिः ॥ ३८ ॥
 श्रीवीरमद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 कन्यायुक्ताधिकृतौ प्रथमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ३९ ॥
 इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ तृतीये कन्या-
 संप्रयुक्ताधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ तृतीये कन्यासंप्रयुक्ताधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ कथयत्यध्यायं द्वितीयमेपोऽद्वयप्रभो वीरे ।
 दोर्द्वयविक्रमपाटितपरभट्टरणपाटत्रो झटिति ॥ १ ॥
 शयनमयः कुर्यातामक्षारलवणभोजनावेतौ ।
 यतमानसौ ऽयहं किञ्च संचरितग्रह्यचर्यां च ॥ २ ॥
 तूर्पेण सह निगदितं सप्ताहं चैव मद्गल्लानम् ।

भूपणकृतिसहभुक्ती भेक्षासंवन्धिपूजा च ॥ ३ ॥
 इति परिणयनानन्तरमाचरणीयं सप्तस्तवर्णेन ।
 नववासःपरिधानं पाठाधिकृतेरनध्यायः ॥ ४ ॥
 मृदुभिरुपायैरेतां तस्मिन्निशि निजेने वशी कर्तुम् ।
 आद्ध्यादुद्यममिह मृकवदासीत केषांचित् ॥ ५ ॥
 स्तम्भीभावे भर्तुः संमतिरिह नास्ति वाभ्रवीयाणाम् ।
 इयहमेवं पश्यन्ती गाढं दूयेत सा यस्मात् ॥ ६ ॥
 परिभवति पण्डमिव तं स्तम्भत्वं यरुपहं समातनुते ।
 तस्मादुपक्रमी स्यान्नतु यन्त्रं रोचयेत्तत्र ॥ ७ ॥
 एवं स्याद्विश्रम्भः कन्याया न व्रतस्य भङ्गश्च ।
 सति यन्त्रे व्रतभङ्गं स्वीयायामामनन्त्यार्याः ॥ ८ ॥
 साम्ना प्रयोजयेद्य यन्त्रं परतस्त्रिराश्रतः सुमगः ।
 कुसुमसमानां तासां सुकुमारोपक्रमेऽभिरुचिः ॥ ९ ॥
 प्रसभमकृतविश्वासैर्यन्त्रायादीयमानापाम् ।
 नियतो भवति द्वेषो यन्त्रे पुरुषेऽथवा तासाम् ॥ १० ॥
 युक्त्याऽपि यतः प्रसरं स्वयमुपलभते विशेषेण तेनैव ।
 यौवनतरतमभावं विद्यादस्याः प्रयत्नेन ॥ ११ ॥
 कृत्वा सङ्गतिमस्या निजरकरकमलेन पाणिरूपलस्य ।
 तत्र च सिद्धामेतां परिरम्भे साधयेद्दालाम् ॥ १२ ॥
 सद्यत्वात्परिरम्भं क्षणमारचयेत्तु पूर्वकायेन ।
 मृदु, कठिनोपक्रमतो भूयादेषा विरक्ताऽपि ॥ १३ ॥

१ 'त्रिरात्रमववनं हि स्तम्भमिव नायकं पश्यन्ती कन्या निर्विद्येत
 परिभवेच्च तृतीयामिव प्रकृतिमिति वाभ्रवीयाः' का० सू० अ० ३ अ० २
 सू० ४ । २ 'उपक्रमेत् विस्त्रम्भयेच्च, न तु ब्रह्मचर्यमतिवर्तेति वात्स्या-
 यन' सू० ५ । ३ 'कुसुमसप्तपर्माणो योषितः सुकुमारोपक्रमाः, तास्त्वनधि-
 गनविश्वासैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः संप्रयोगद्वेषिण्यो भवन्ति, तस्मात्सास्रैवोप-
 चरेत्' सू० ६ ।

सिद्धां वै परिरम्भे दद्याद्दनेन चारु ताम्बूलम् ।
 अप्रतिपत्तौ तत्र च सांत्वनवाच्यैरिमां शपथैः ॥ १४ ॥
 प्रतियाचनैः प्रपतनैश्चरणाम्बुजयोः सरोजरम्याक्ष्याः ।
 सद्ग्राहयेदिदं खलु तामूचितमन्यकार्येऽपि ॥ १५ ॥
 लज्जानिमग्रहृदया यदि वा रूपा महापराधेन ।
 नातिक्रामति सुमुखी चरणनिपतनं क्षणं गूढः ॥ १६ ॥
 अस्य तु दानावसरे मृदुचुम्बनमाचरेत्सावुचितम् ।
 आलापयेत्तु सिद्धां चुम्बनपरिरम्भयोरुभयोः ॥ १७ ॥
 आकर्षणार्थमस्याः परिमितवर्णं मिताभियेयं च ।
 किञ्चित्पृच्छेत्कामी रहित इवैतस्य बोधेन ॥ १८ ॥
 पृष्टे सकृदभिपत्ते यदि नेयं तदाऽसकृच्चरेत्पृच्छाम् ।
 युक्तां सांत्वनया खलु नोद्वेगः स्याद्यथा तस्याः ॥ १९ ॥
 तत्राप्यपावदन्तीं निर्वध्नीयाच्छुभेक्षणं स्मरणः ।
 विपहन्ते पतिवचनं नैव नवोदाः स्वयं ब्रुवते ॥ २० ॥
 निर्वध्ममानतायां प्रतिवचनं सा चरेच्छिरःकम्पैः ।
 कलहेनैव विदध्यात्कम्पं शिरसोऽपि पद्माक्षी ॥ २१ ॥
 इच्छसि मां नेच्छसि वा रुचितोऽहं तेऽयवा न संरुचितः ।
 इति पृष्ठा व्यवतिष्ठेत्सुचिरं वक्ष्यः स्मरालस्य ॥ २२ ॥
 निर्वध्ममानतायां कम्पो मूर्ध्नोऽथ चानुकूल्येन ।
 अत्र प्रवक्ष्यमाना विवदेदेणीदृगेवाऽपि ॥ २३ ॥
 विश्रव्यामृमयोर्वा कृत्वा स्वमस्त्रीमिहान्तराऽनुगुणाम् ।
 कुर्यात्कयाप्रसङ्गं नवोदा संस्तुता चेत्स्यात् ॥ २४ ॥
 सरुत्याः कयाप्रसङ्गे विहसेन्नतत्रपङ्कजा बाला ।
 अतिवादिन्यां तस्यां साक्षेपः स्याद्विवादस्तु ॥ २५ ॥
 अनयैतत्परिकथितं कथयेत्साऽनुक्तमप्यधीराक्ष्याः ।
 तूष्णीमासीत् न वा तस्मिन्सत्यानुकूल्येन ॥ २६ ॥
 निर्वन्धे सति नाहं वच्योत्यव्यक्तमर्थतोऽपूर्णम् ।

प्रत्यूपाद्विहसन्ती पश्येत्त्रिर्यक्दाचित्तम् ॥ २७ ॥
 आलापनविधिरधिको यूना कथितो नवीनकान्तायाः ।
 श्रीवीरभद्रविदुषा निखिलधराचक्रशक्रेण ॥ २८ ॥
 जातपरिचया तूर्णां याचितमेतेन नागवह्यादि ।
 अस्यान्तिके निदध्याद्दध्नीयाद्गोचरीयेऽस्य ॥ २९ ॥
 युक्तां तथा छुरितकैरुपरि कुचस्वर्णकुम्भयोरुभयोः ।
 सद्यः स्पृशेदजस्रं विपयीभूतः स्मरालस्य ॥ ३० ॥
 प्रियया निवार्यमाणो नैवं कुर्याद्यदा परीरम्भम् ।
 कुरुष्व ममेति कथयन्परिरम्भं कारयेदेषः ॥ ३१ ॥
 आलिङ्गनसमये स्वं करकमलं नाभिदेशपर्यन्तम् ।
 व्यावर्तयेत्प्रसार्य हि हरिणदृशः शोभनाकारः ॥ ३२ ॥
 आरोप्य स्वोत्सङ्गे कान्तां क्रमशोऽधिकं ततोऽप्यधिकम् ।
 सोपक्रमतां कलयेदतिपत्तौ भीषयेदेवम् ॥ ३३ ॥
 दशनेन क्षतमधरे स्तनपृष्ठे नखरदन्तयोः कुर्यात् ।
 कृत्वा च स्वयमात्मनि सख्याः सविधे त्वया रचितम् ॥ ३४ ॥
 कथयिष्यामि किमत्र त्वं वक्ष्यसि तासु जातहासासु ।
 इत्थं प्रतारयेत्तां धालप्रत्यायनैश्चैव ॥ ३५ ॥
 उत्तररात्रिष्वधिकं विश्रम्भे हस्तयोजनं रचयेत् ।
 सार्वार्द्धिकं च चुम्बनमासङ्गः स्यात्करस्यैवम् ॥ ३६ ॥
 विन्यस्तपाणिर्बोरोपरि च संवाहयेदिमां तत्र ।
 संवाहयेत्क्रमेण च सिद्धां तत्रोरुमूलेऽपि ॥ ३७ ॥
 संवाहने निपिद्धे दोषो नास्तीति तां समाकूलयेत् ।
 स्यैषे तत्र विदध्याद्दृढस्यलसङ्गमङ्कुरतः ॥ ३८ ॥
 रसनावियोजनादनु नीवीमोक्षं तथा परावृत्तिम् ।
 वस्त्रस्योर्वोर्मूले संवाहनपाचरेद्भयः ॥ ३९ ॥
 अन्यापदेशतः खलु कुर्यादन्यत्स्वकं तथाऽभिमतम् ।
 यन्त्रं प्रयोजयेन्न तु तत्कालं काप्यतिक्रम्य ॥ ४० ॥

तामनुशिष्याद्रमणः स्वस्य च तस्यां प्रदर्शयेद्रागम् ।
 अनुवर्णयेन्मनोरथवृत्तीः पूर्वं समुत्पन्नाः ॥ ४१ ॥
 प्रतिजानीयादग्रे स्वाचरणं तत्र चानुगुण्येन ।
 साध्वसमस्याश्छिन्द्यात्प्रतिपत्नीभ्यः प्रयत्नेन ॥ ४२ ॥
 इत्थं तस्याः कन्याभावं क्रमतो विधाय दूरेण ।
 विगतोद्देगं रचयन् भूयात्सोपक्रमः पुरुषः ॥ ४३ ॥
 इति कन्याविश्रम्भणमुक्तं श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 आकर्ष्य यस्य कीर्तिं लज्जितमिह देवदेवेन ॥ ४४ ॥
 इत्थं चित्तानुगतो बालामिह साधु साधयेद्बहुभिः ।
 उचितोपायैरेवं रागस्तस्याश्च विश्रम्भः ॥ ४५ ॥
 अत्यन्तमानुकूल्यं प्रतिकूलत्वं तथा च नात्यन्तम् ।
 कन्यासिद्धौ हेतुस्तस्मान्प्रध्यस्यता युक्ता ॥ ४६ ॥
 स्वस्य प्रीतौ हेतुर्माननिदानं च मानशीलानाम् ।
 विश्रम्भणमधिगच्छन् कन्यानां जायते प्रीतः ॥ ४७ ॥
 मन्दासं कन्यानामालक्षन्मन्दमाचरन् रागम् ।
 वेद न तासां हृदयं पशुवत्परिभूयते तस्मात् ॥ ४८ ॥
 सहसोपक्रान्तौ सा चित्ताविदुषा भयं तथा पीडाम् ।
 उद्देगं द्वेषं खलु सद्यो यातीति शास्त्रार्थः ॥ ४९ ॥
 प्रीतिं साऽलब्ध्वा ननु तेनोद्देगेन दूषिता बहुधा ।
 पुरुषेदेषं प्राप्ता विद्विष्टा स्याद्रतात्परतः ॥ ५० ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 कन्यायुक्ताधिकृतौ रचितोऽध्यायो द्वितीयोऽसौ ॥ ५१ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कण्टर्पचूडामणौ तृतीये कन्या-
 संप्रयुक्ताधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीये कन्यासंप्रयुक्ताधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ कथयत्यध्यायं तृतीयमात्मत्रयीस्फुरन्मार्गः ।
 नेत्रत्रयोव शम्भोस्नुपहताऽर्धत्रयी यस्य ॥ १ ॥
 गुणवानपि धनहीनो मध्यगुणो वाऽथवा गुणै रहितः ।
 पित्रादेः परतन्त्रः वरयेयुर्नैवमाद्यास्ते ॥ २ ॥
 कन्याऽसुलभ्यतायां घाल्यादारभ्य रञ्जनं तस्याः ।
 रचयेयुः स्वयमेते साऽपि तमिच्छेत्समीपे यः ॥ ३ ॥
 इति घोटकमुखमणितिः तस्याश्चेहानुरञ्जनोपायाः ।
 सहपुष्पावचयाद्या वात्स्यायनभाषिता ज्ञेयाः ॥ ४ ॥
 मालाचरणं कृत्रिमदुहित्क्रीडा च पट्टिकालीला ।
 पाको मृष्टिकलीलाऽऽकर्षक्रीडाऽङ्गुलिग्रहणम् ॥ ५ ॥
 यष्टिककुन्तकविच्युतिरूपलक्रीडादिदेशसंखन्वि ।
 तत्सात्प्यात्समयेषु च कुर्यादनया च चेटीभिः ॥ ६ ॥
 उदकक्षेदनकानि च मीलितकं लवणवीषिका चैव ।
 अनिलाद्गुलिताडिकया साकं गोधूमपुङ्गुया च ॥ ७ ॥
 इति परिचयानुरूपं रचयेत्क्रीडास्तदीयसात्प्येन ।
 प्रीतिं कुर्यादस्या विश्वस्ताभिः प्रयत्नेन ॥ ८ ॥
 पुध्येत्परिचयमस्या घात्र्याः कुर्यात्त्रियाणीह ।
 सा प्रीता विदिताकृतिरप्रतिपेये रतासद्मे ॥ ९ ॥
 अनभिहिता विदिताकृतिरभिदध्याच्चट्टुगानेव ।
 एवं स्यादनुरक्ता कन्यैतस्मिन् गुणान् ततो ज्ञात्वा ॥ १० ॥
 साधयतु कौतुकं वा कन्याहृदयानुहृत्येन ।
 क्रीडाहेतुरपूर्वां विरलो योऽयामु कन्यकास्त्रस्ति ॥ ११ ॥
 अस्याः साध्यो यत्नात्प्रेमाकांक्षाप्रवृत्तेन ।
 कन्दुकमनेकमत्तया चित्रं कालंथ नान्तरं बहुभिः ॥ १२ ॥
 अन्यथान्यथ तथा दृष्टपध्वनि योजयेदस्याः ।

गजदन्तदारुसूत्रैः पिष्टमधूच्छिष्टमृन्मुखैश्चैव ॥ १३ ॥
 कृत्वा दूहितरमस्यै दद्यादेप प्रयत्नेन ।
 साधनभूतं पाके स्थलमस्यै दर्शयेत्पुनः प्राज्ञः ॥ १४ ॥
 काष्ठे च संप्रयुक्तौ मेषौ छागादिकं चैव ।
 देवकुलानि तथाऽप्य गेहं मृद्धिदलकाष्ठसंजातम् ॥ १५ ॥
 शुरुसारिकापिकानामपि लावकुकुट्टमभृतैः ।
 पञ्जरकं सुविचित्रं शोभनमपि भाजनं तथा पयसाम् ॥ १६ ॥
 एवं यन्त्रङ्गवीणे तद्द्विहायन्यन्मनोहारि ।
 चन्दनकुङ्कुमहिङ्गुलमनःशिलालक्तकादिकं श्यामम् ॥ १७ ॥
 पूगफलं ताम्बूलं श(भ)क्त्या कालोद्भवं दद्यात् ।
 यस्य प्रकाशदाने भवति विमानं द्वयोः सुहृद्गणैः ॥ १८ ॥
 तत्प्रच्छन्नं देयं भयहेतुर्दर्शनीयश्च ।
 कुर्यात्तथा यथेयं सर्वाभिप्रायपूरकं वेत्ति ॥ १९ ॥
 वीक्षणमुखदं दद्याद्दुःखं तदस्तुजातं तु ।
 कथयेदस्याः पुरतो देयद्रव्ये परस्पृहामधिकाम् ॥ २० ॥
 कथया रञ्जनमुचितं रागे च्छन्नं प्रकाशं वा ।
 आश्चर्यदर्शनेच्छा यदि तस्यास्तदिदमिन्द्रजालार्थैः ॥ २१ ॥
 चेतोऽनुरञ्जनीयं कल्या तत्रानुरक्तायाः ।
 गीतरता गीतवरैराश्वयुज्या कौतुकैस्तथा चान्यैः ॥ २२ ॥
 आपीडैरतिचित्रैर्भूषणदानैर्दोषश्चेत् ।
 पुष्टपान्तरेष्वभिरतामेना धात्रेयिका तथा चास्याः ॥ २३ ॥
 चातुःपष्टिकयोगान्निपुणतया ग्राहयेच्चिरतः ।
 रतिकौशलं च तस्याः ख्यात स्यादेवमात्मनस्तेन ॥ २४ ॥
 स्पादयमुदारचैपोऽनुपहतसंदर्शनश्चैव ।
 जानीयाद्भाववर्ति स्वस्मिस्तस्यास्तथेङ्गिताकारैः ॥ २५ ॥

१ ' आश्वयुजीकौतुकै ' ग, ' गीतवरैराश्वर्यं युज्यात्कृतुवैस्तथा
 चान्यै ' ख. । २ ' स्दारवपैश्च ' ख. ।

भावं प्राप्ता अपि या निरता नैवाभियोगेषु ।
 पश्यति न सम्मुखं सा दृष्टा मन्दास्रवश्यतां तनुते ॥ २६ ॥
 अङ्गं स्वस्य छलतः प्रकाशयेत्तत्तदपदेशेन ।
 यौन्ते छन्नं मत्तं पश्यति दृष्टेः पयिच्युतं यत्नात् ॥ २७ ॥
 पृष्ठा किञ्चित्सस्मितमव्यक्तं भापतेऽपूर्णम् ।
 मन्दं मन्दं निकटे स्थानमगुप्याभिनन्दतीह चिरम् ॥ २८ ॥
 दूरे पश्यतु मामिति मत्वा विकृतं च भापते कश्चित् ।
 मुञ्चति च न तं देशं दृष्ट्वा किञ्चिच्च हासकुरुवति ॥ २९ ॥
 मन्दं तत्र स्थितये कथया समयं क्षिपत्युचितम् ।
 बालस्याङ्गगतस्य च परिरम्भणचुम्बने गृहः कुल्लते ॥ ३० ॥
 तिलकविशेषाभिपुण रचयति परिचारकादीनाम् ।
 सावष्टम्भा परिजनवर्गे लीलाश्च दर्शयत्यधिकाः ॥ ३१ ॥
 तन्मित्रेषु च कुरुते विश्वासं वाक्यमेतेषाम् ।
 बहु मन्यते करोति च तद्भृत्यैः प्रीतिपादराश्रियताम् ॥ ३२ ॥
 द्यूतं कथा च कुरुते प्रभुरिव चैताभियुक्ते च ।
 नापककथां परस्मै कथयत्येतेषु कर्णयोः कुल्लते ॥ ३३ ॥
 प्रविशति नायकवेश्म च घात्रीकथनेन संहृष्टा ।
 तामन्तरा विधाय च तेन सह द्यूतभाषणे कर्तुम् ॥ ३४ ॥
 इच्छत्यभूपिताऽस्य च दृष्टिपथं दूरतस्स्यजति ।
 अभ्यर्थिताऽमुनाऽपि च कर्णाभरणाद्बुलीयके मालाम् ॥ ३५ ॥
 सख्या हस्ते यच्छति गात्रादवमुच्य धैर्येण ।
 धारयति तेन दत्तं नित्यं स्रक्चन्दनादिकं भूषाः ॥ ३६ ॥
 खिन्ना परवरकथया तत्पक्षैर्वर्जयेत्संगम् ।
 दृष्ट्वा तस्या भावानाकारानिङ्गितानि पत्राहयाः ॥ ३७ ॥
 कन्यासंयोगार्थं योगान् संचिन्तयेदुचितान् ।
 बालां लीलाद्रव्यैर्यौवनपदशालिनीं कलानिचयैः ॥ ३८ ॥

विश्वास्य वत्सलामपि शृङ्गीयात्संग्रहान्निष्ठः ।
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसम्वाणशासनानुसृते ॥
 कन्यायुक्ताधिकृतौ रचितोऽध्यायस्तृतीयोऽसौ ॥ ३९ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ तृतीये कन्या-
 संप्रयुक्तकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

अध्यायमथ चतुर्थं सार्थरूपाख्यातमुद्यमं कुरुते ।
 गीतस्तीरे जलधेरर्थिमत्यर्थिनारीभिः ॥ १ ॥
 दर्शितचेष्टाकारामभियुञ्जीतेह हेतुभिः कन्याम् ।
 शृङ्गीयात्स्वरकमलं क्रीडाया विवदमानायाः ॥ २ ॥
 आलिङ्गनं विद्यात्स्पृष्टकमुखमुक्तया रीत्या ।
 एवं भवति वशे सा ज्ञातस्मरशास्त्रतत्त्वस्य ॥ ३ ॥
 पत्राणां छेद्यादौ स्वाभिप्रायस्य सूचये मिथुनम् ।
 संदर्शयेदिहास्या एवं चान्यत्तथा विरलम् ॥ ४ ॥
 जललीलाया दूरे पयसि निमग्नो विधाय तत्स्पर्शम् ।
 उन्मज्जेन्मज्जनश्रुति कुतुकी पुरतः सरोजास्याः ॥ ५ ॥
 नवपत्रिकादिषु चरेत्सविशेषं भावसंकया निरतः ।
 दुःखस्यात्मगतस्य च कथनमिह स्यादनिर्वेदात् ॥ ६ ॥
 अपदेशात्प्रेक्षणके स्वजनसमूहेऽथवा स्थितो निरुटे ।
 छलतः कुर्यात्स्पर्शं पीडनमस्याः पदो रचयेत् ॥ ७ ॥
 शनकैरेकैकाङ्गुलिमभिमृशति नखाग्रघटनं कुरुते ।
 सिद्धा तत्र पदात्पदमभिकाक्षेद्भ्यसेच्च ॥ ८ ॥
 शौचे चरणाम्बुजयोरङ्गुलिसंदंशपीडनं रचयेत् ।
 लक्ष्यस्तत्र विकारो द्रव्यग्रहणे विसर्गे च ॥ ९ ॥

१ ' वत्सला प्रौढा ' इति जयमङ्गल ।

आचमनार्थपयोभिः कार्यः सेकोऽप्यनेन वामाक्ष्याः ।
 द्वन्द्वं तमसि च तिष्ठन्सान्ति कुर्यात्तथैरुशय्यादौ ॥ १० ॥
 तत्र च भावं कथयेन्न स्यादेपा यथा समुद्विगा ।
 जानीयादपि भावं भाविन्या भूरि भावज्ञः ॥ ११ ॥
 एकान्ते वक्तव्यं मम कियद्स्त्रीति बोधयन्कथयेत् ।
 स्वभादिभावयुक्तं जिज्ञासुर्भात्रमेतस्याः ॥ १२ ॥
 जानीयात्तद्भावं वक्तव्यान्यारदारिके तत्र ।
 ज्ञात्वा भावममुन्या उक्त्वा व्याधि नयैद्रेहम् ॥ १३ ॥
 अभियोगोऽधिगतायाः शिरसः संपीडने भवेत्स्वस्य ।
 संयोजयेत्तदीयं करमवलम्ब्य स्वनेत्रादौ ॥ १४ ॥
 भिषजा कन्यासाध्यं भेषजमिदमत्र साधु निर्दिष्टम् ।
 इति कुर्विति कथयित्वा कर्मणां कारयेत्प्राज्ञः ॥ १५ ॥
 पुनरागमननिबन्धं कृत्वा शपथैः पुनस्तयाऽनुमतैः ।
 विसृजेदेनां कार्यो राग इहासौ त्रिरात्रादौ ॥ १६ ॥
 गोष्ठीवृद्धिरभीष्टा द्रष्टुमिहाभीक्ष्णमागमे तस्याः ।
 अभियुक्तो विश्रम्भे स्यादन्याभिरसावधिकम् ॥ १७ ॥
 वाचा तु नैव कथयेदेवं स्याद्दूढभावमानोऽपि ।
 कन्याविगलितभावाद्दोटकमुख आह शाचार्यः ॥ १८ ॥
 मन्येत यदि च सिद्धा बहुधैनां स्यादुपक्रमेऽभिरतः ।
 तत्कालेनासिद्धा सहते सोपपन्नं यस्मात् ॥ १९ ॥
 नार्यः साध्वसमन्दा निशि वा तमसि प्रदोषवेलायाम् ।
 सुरतव्यवसायिन्यो जायन्ते रागवत्यथ ॥ २० ॥
 पुरुषप्रतिषेधं न च भूरि चरन्तीति तेषु कालेषु ।
 कुर्यादुपक्रमेच्छां कथितः प्रायः प्रवादोऽयम् ॥ २१ ॥
 सख्या धात्रेय्या वा लाभादर्थस्य भावकारिण्या ।
 तमकथयन्त्या कार्यं बहिरेनां निर्गतां सहिताम् ॥ २२ ॥

एकाभियोगविरहे कुर्यादभियोगमङ्कमारोप्य ।
 पूर्वोक्तेन च विधिना मतमेतत्कामशास्त्रस्य ॥ २३ ॥
 यात्रोत्सवयोर्यज्ञे व्यसने प्रेक्षारते जने निखिले ।
 मोपक्रमोऽन्यदाऽपि हि भूयाद्विज्ञातभावायाम् ॥ २४ ॥
 अवधृतभावा योषा देशे काले यथेहित निपुणैः ।
 व्यावर्तते नियुक्ता नेति मतं कामशास्त्रस्य ॥ २५ ॥
 एरूपुरुषाभियोगा इत्य श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 वात्स्यायनोपदिष्टा आर्यावृत्तेन निर्णीताः ॥ २६ ॥
 मन्दापदेशजाता गुणवत्यपि कन्यका घनैर्हीना ।
 पितृहीना ज्ञातिकुले तिष्ठन्ती वा स्वयं रचयेत् ॥ २७ ॥
 सा गुणवन्तं शक्त सुदर्शनं प्रीतिसंयुतं रचयेत् ।
 इन्द्रियवशमुपचारैर्गुर्वनपेक्ष चरेत्स्ववशे ॥ २८ ॥
 एना सह धाड्याद्यैर्माताऽभिमुखी चरेत्पुनस्तस्याः ।
 विजने तथा विकाले तदुपस्थानं सपुण्यायाः ॥ २९ ॥
 मवाहनादिऋमणि कौशल्यमथवा कलाकलापेऽस्मै ।
 सदृशयेत्कथा अपि कुर्यात्सात्म्येन तस्यैव ॥ ३० ॥
 रुथितानुपक्रमेषु च बालायामाचरेदसौ सर्वान् ।
 अनुरक्ताऽपि न कुर्यात्स्वयमभियोगं विशालाक्षी ॥ ३१ ॥
 सौभाग्य विजहाति हि कुरुते वेढाभियोगभेणाक्षी ।
 इत्याचार्यनिरुक्त्या स्वयमभियोग चरेन्नैव ॥ ३२ ॥
 तस्याभियोगमेवा संगृह्णीयाद्विद्वानुलोम्येन ।
 विकृतिं नैव भजेदथ जुम्बनपरिरम्भयोर्बाला ॥ ३३ ॥
 श्लक्ष्णं प्रतिगृह्णीयादाकार चारु जानतीवेयम् ।
 यूना मनोजभावाद्दन्ग्रहणे बलाद्भ्रुचिते ॥ ३४ ॥
 अभ्यर्थनासु च रतौ कृत्रात्सदर्शनं भवेद्दुष्टे ।
 अभ्यर्थिताऽतिविहृता न स्यात्सुरताहते नारी ॥ ३५ ॥
 अव्यावर्तकमेवा बुद्ध्वा चैवानुरागमेतस्य ।

अभियुञ्जाना जह्यात्कन्यामावं सरोजाक्षी ॥ ३६ ॥
 कन्याभावविमुक्ता विश्वास्येषु प्रकाशयेदेया ।
 स्वोपावर्तनमित्यं कथितं श्रीवीरमद्रदेवेन ॥ ३७ ॥
 अभियुज्यमानतायां कन्या मन्येत यं सुखोपायम् ।
 अनुकूलत्वाद्द्वयं परिग्रहं तस्य सा कुर्यात् ॥ ३८ ॥
 अनपेक्ष्य गुणसमूहं रूपौचित्ये च लोभतोर्ज्यस्य ।
 पतिमाचरति सपत्नाऽङ्गीतिं तथाऽपहायापि ॥ ३९ ॥
 तत्र गुणाढ्यं वश्यं शक्तं बलवन्तमर्थिनं पुरूपम् ।
 हेतुभिरभियुञ्जानं न प्रतिलोभे मनः कुर्यात् ॥ ४० ॥
 युक्तं गुणैरनेकैर्हित्वा साधारणं पतिं नार्यः ।
 गृह्णन्ति वश्यतायां निर्गुणमपि निर्धनं चैव ॥ ४१ ॥
 धनिनो दाराः प्रायो बहवो निरवग्रहा वाञ्छे ।
 सत्युपभोगे विषुले निर्विश्रम्भा बहिः सुखिनः ॥ ४२ ॥
 नीचो यस्त्वभियोक्ता पलितो वा विदेशमतिशीलश्च ।
 संयोगमेव नार्हति युक्तः पत्न्याऽप्यपत्यैश्च ॥ ४३ ॥
 यश्च यदृच्छावशतो नियोगकर्ता तथाऽसदृण्डाभ्याम् ।
 नार्हति सोऽपि मृगदृशां संयोगं रागसाध्यं हि ॥ ४४ ॥
 पुरुषोऽभियोक्तृताढ्यः सर्वगुणापेक्षया मतः श्रेष्ठः ।
 पुरुषाभिद्योगतः खलु रागः संवर्धते स्त्रीणाम् ॥ ४५ ॥
 श्रीवीरमद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 कन्यायुक्ताधिकृतौ रचितोऽध्यायश्चतुर्योऽसौ ॥ ४६ ॥

इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ तृतीये कन्या-
 संप्रयुक्तकेऽधिकरणे चतुर्योऽध्याय ।

अथ तृतीये कन्यासंप्रयुक्तकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चममध्यायं प्रपञ्चयत्येष दानमानेषु ।

यस्यालम्बनभावादाकूपारं वशो लोकः ॥ १ ॥

प्राचुर्येणालामे त्रिविक्तभावस्य कन्यकाध्यात्रीम् ।
 नीत्वोपसर्पयेदिह भूयादेवं वशीभावः ॥ २ ॥
 सा चैनामज्ञाता भूत्वा कपटेन नायकस्यास्य ।
 अनुरञ्जयेदजस्रं तस्य गुणैर्वर्ण्यमानैस्तु ॥ ३ ॥
 रक्ष्या तस्याः पुनरियमस्म्य गुणान्वर्णयेन्मुहुर्वहुवा ।
 वरयिन्तरदोषान्प्रकाशयेद्भागवोधाय ॥ ४ ॥
 दोषान्प्रकाशयेदथ पित्रोरिह तथैव वन्दुवर्गस्य ।
 लोभं गुणेष्वबोधं निरपेक्षत्वं च चापल्यम् ॥ ५ ॥
 रुच्या स्वकीयया किल भर्तार प्राप्य याः शुभोदरकाः ।
 अस्याः प्रदर्शयेत्ताः अकुन्तन्नामादितः कृत्वा ॥ ६ ॥
 युक्ता महाकुलेष्वपि या विद्विष्टाः सुदुःखितास्त्यक्ताः ।
 प्रतिपत्नीकृतदुःखा अस्याः संदर्शयेत्ताश्च ॥ ७ ॥
 आयतिमत्ता सुखिता निरन्तरं चैकचारिता रागः ।
 वश्यत्वं च रमण्या इत्यादीन् वर्णयेदस्यै ॥ ८ ॥
 अस्मिन्ननोरयेऽस्याः सा वसलज्जे तथैव चापायम् ।
 छिन्त्राद्धेतुभिरेषा दूतीकल्पेव धात्रेयी ॥ ९ ॥
 आदास्पते बलाच्चा त्वदननुमत्यैव नायकः स्मरभूः ।
 स्यादेवं सुगृहीतं कथयेदित्य रहस्येनाम् ॥ १० ॥
 एना च प्रतिपन्नामुचितस्यलवर्तिनी मनोरमणः ।
 आनाय्याग्नि श्रोत्रियमेहाहर्मान्परिस्तीर्य ॥ ११ ॥
 हृत्वाऽग्नि स्मृतिविधिना परिणयमस्याश्चरेदसावुचितम् ।
 पश्चात्प्रकाशयेदिति पित्रोः पुरतः कृतार्थत्वात् ॥ १२ ॥
 परियणविधयः कन्मृताः साक्षीकृत्येह ये पुनः शिखिनम् ।
 आचार्याणा वचनादतिवृत्तिं न प्रयान्त्येते ॥ १३ ॥
 एना च दूपयित्वा शनकैरवबोधयेदसौ स्वजने ।
 तद्भ्रान्तवाश्च तस्मै दधुरिमां दण्डभीत्यादेः ॥ १४ ॥

प्रीत्यादिभिरथ तानिह कुर्यान्निजवश्यतामनुप्राप्तान् ।
 कुर्यात्ततोऽग्निसाक्ष्य गान्धर्वोऽय विवाहः स्यात् ॥ १५ ॥
 अप्रतिपन्नामन्तश्चारिण्या प्रीतया स्त्रियाऽऽनाय्य ।
 बलतो हि सावकाशं छलतः स्यादग्निसाक्ष्यं तु ॥ १६ ॥
 ज्येष्ठ भ्रातरमस्या वयसा तुल्य पराङ्गनानिरतम् ।
 येषामु वा प्रसक्त दुष्करसाहाय्यदानेन ॥ १७ ॥
 प्रियकरणैश्च सुदीर्घं कालं ह्यनुरञ्जयेत्तदन्ते तु ।
 स्वाभिप्राय तस्मै कथयेत्प्रायो युवानो हि ॥ १८ ॥
 शीलस्य व्यसनस्य च साम्ये वयसो वयस्यवर्गाणाम् ।
 अर्थे जीवितमपि निजमत्यक्तव्यं न जानन्ति ॥ १९ ॥
 आनाय्य तेन बलतच्छलतो वश्येन सावकाशे ताम् ।
 तदनु मनोरथसिद्धौ कुर्यात्पूर्वेण यत्तुल्यम् ॥ २० ॥
 धात्रेयिकया यदि वा मदनीय साधु पाषपित्वैनाम् ।
 बलतच्छलतः स्वान्तिरूपानाय्याप्राप्तसज्ञा तु ॥ २१ ॥
 दूषयति तत्परं स्यात्तुल्यं पूर्वेण बह्विकार्यं तु ।
 सुप्ता चैका यदि वा वरयित्वा नष्टसज्ञा ताम् ॥ २२ ॥
 दूषयति चरति परतः पूर्वसमानं विवाहकार्यं तु ।
 उद्यानादिषु यान्ती यदि वा हरतीह ता कान्तः ॥ २३ ॥
 एते विवाहयोगाः प्रश्रुणा श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 वात्स्यायनानुरोधात्कथिताः क्रमशो विविच्येह ॥ २४ ॥
 पूर्वः पूर्वो मुरयो योगेऽप्येतेषु धर्मचिन्तायाम् ।
 तस्मादर्थात्सिद्धं पूर्वाभावे पराचरणम् ॥ २५ ॥
 सिद्धा यतो विवाहाज्जनयन्त्यनुरागमुत्कटं सुखदम् ।
 गान्धर्वो मध्योऽपि हि सद्योगात्पूजितस्तस्मात् ॥ २६ ॥
 सुखदोऽनधिकलेशः प्रचुराचरणः पुनर्महापुरुषैः ।
 अपि चानुरागनहुलो गान्धर्वः पूज्यते सद्भिः ॥ २७ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 कन्यायुक्ताधिकृतौ पञ्चम इह निर्भितोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ तृतीये कन्या-
 संप्रयुक्तकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्याय ।

समाप्तं चेदं तृतीयं कन्यासंप्रयुक्तं नामाधिकरणम् ।

अथ चतुर्थं भार्याधिकारिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अधिकरणेऽथ चतुर्थे घटते भार्याधिकारिके चतुरः ।
 चतुरुदधितीरगामी निद्रां नोपैति यद्विधुरः ॥ १ ॥
 अध्यायद्वयमस्मिन् प्रथमे तत्रैकचारिणीवृत्तम् ।
 उक्ता प्रवासचर्या चरमे वृत्तं गरिष्ठादेः ॥ २ ॥
 वृत्तं पुनर्भ्रुवोऽपि च तद्दिहास्त्येव दुर्भगावृत्तम् ।
 आन्तःपुरिकं पुंसः प्रतिपत्तिर्भूरिनारीषु ॥ ३ ॥
 संगृह्येस्थमिहार्थानधिकरणेऽस्मिन्नसौ चतुर्थे तु ।
 कुरुते प्रथमाध्यायं विशदं विशदं यशो यस्य ॥ ४ ॥
 भार्यैकचारिणी या दृढविश्रम्भाऽनुकूलमाश्रित्य ।
 वर्तेत देवतुल्यं भर्तारि सा सर्वभावेन ॥ ५ ॥
 संपत्त्याऽस्य निजात्मनि चिन्तां कलयेदसौ कुटुम्बानाम् ।
 येश्च च शुचिं संप्रष्टस्यानं विरचितविधिषुकुसुमम् ॥ ६ ॥
 संश्लक्ष्णभूमिभागं हृदयाहादक्षमेक्षणं चैव ।
 त्रिपत्रणविरचितवलिविधिपूजितदेवाश्रमं चैव ॥ ७ ॥
 गोनर्दीयः कथयति चित्तग्रहणक्षमत्वयेतस्य ।
 न ह्येतावति सति तच्चित्तग्रहणे परापेक्षा ॥ ८ ॥
 गुरुषु च मन्त्रिषु भृत्ये नायरुभगिनीषु तत्पतिष्वपि च ।
 प्रतिपत्तिः कर्तव्या यथार्हतः पद्मपत्राद्या ॥ ९ ॥
 परिपूते च स्थाने हरितशाकस्य क्षमादध्यात् ।

इक्षुस्तम्बान् जीरकसर्पपमजमोदकं चैव ॥ १० ॥
 शतपुष्पां कुब्जकमपि कुरुष्टकं मल्लिकां तथा जातीम् ।
 नवमालिकां जपामपि नन्द्यावर्तं परं कुसुमम् ॥ ११ ॥
 रचयेदसौ प्रयत्नात्फलसुमवृक्षांश्च बालकोशीरम् ।
 ऊर्जितमशनवृणादि च वृक्षवने स्थण्डिलं रचयेत् ॥ १२ ॥
 देशे सर्वसमाने कूपं वा दीर्घिकां रचयेत् ।
 एवं कूपादीनां सर्वमनुष्योपयोगः स्यात् ॥ १३ ॥
 अस्मै रुचितमिदं स्याद्वेष्यमिदं पथ्यमीदृशं नेति ।
 विद्याञ्जोजनवस्तुनि हृद्या रमणस्य पद्माक्षी ॥ १४ ॥
 बहिरायान्तं श्रुत्वा स्वैरः सज्जा गृहान्तरा तिष्ठेत् ।
 प्रक्षालयेत्तद्दग्धी स्वयमपनुचाय दासीस्तु ॥ १५ ॥
 एतस्यागमने यत्किमपि निदानं विचिन्तयेत्तदसौ ।
 तत्कर्तुं च सयत्ना भूयाद्दुःसाध्यमप्युचितम् ॥ १६ ॥
 कुलटा कुह्वेक्षणिका श्रवणा ह्यथ मूलकारिका चैव ।
 अपि भिक्षुकी स्वयमिमाः संसर्गे वर्जयेन्नित्यम् ॥ १७ ॥
 न स्यान्मृत्कालङ्कृतिरेषा पुरतः स्वक्रीयरमणस्य ।
 प्रेमार्थिनी प्रियेण च सालङ्कृतिरावसेद्विजने ॥ १८ ॥
 कुर्वाणं व्ययमधिकं रहसि निषेचयेदसद्यपे सक्तम् ।
 गोष्ठीं सह च सखीभिर्गमनं यत्ने त्रिधाहादौ ॥ १९ ॥
 कुर्यात्तेनानुमता क्रीडां कुर्यात्तदानुलोभ्येन ।
 शयनं पश्चाद्रचयेज्जागरणं पूर्वमेवास्मात् ॥ २० ॥
 सुप्तस्य न प्रबोधनमाचरणीयं विना महाकार्यम् ।
 आहारागारमयो सुदर्शनीयं च गोप्यं स्यात् ॥ २१ ॥
 नाधिक्षेपः कार्यः कलुषितया नायकाचारे ।
 मित्रजनमध्यवृत्तिं ब्रूयादेकाकिनं वापि ॥ २२ ॥
 न स्यान्मूलकृदेषा भूयादेवं महानविश्वासः ।

गोनदीपाचार्यः कथयत्येवं विचार्यैव ॥ २३ ॥
 दुर्व्याहृतं परिहरेन्न च कुर्याद्भिर्निरीक्षितं निष्पुणा ।
 अन्यत्र मन्त्रणं न च वृत्तिं द्वारप्रदेशे च ॥ २४ ॥
 प्राङ्गणविविक्तयोरपि सुचिरं वृत्तिश्च चारु वज्र्या स्यात् ।
 दन्ते रागः कार्यो वार्यो दुर्गन्धपङ्क्तौ च ॥ २५ ॥
 द्वारनिरीक्षणमनिशं न चरेन्न च कूटमन्त्रणं च कलिम् ।
 एवं स्मृतिविनिपिद्धा नग्नस्नानादयस्त्याज्याः ॥ २६ ॥
 बहुभूषणानुलेपा बहुतरकुसुमोलवणांशुकाभरणा ।
 भूयाद्भावाभिज्ञा वेषेऽवैहारिके नारी ॥ २७ ॥
 वैहारिके तु वेषे भूयात्तनुशुरूपट्टवस्त्राढ्या ।
 मितभूषा मितकुसुमा मिततरदेहाङ्गरागा च ॥ २८ ॥
 अनुवृत्तिः कर्तव्या शुभया भर्तृव्रतोपवासादेः ।
 तत्र निषेधोद्युक्तः प्रतिषेदव्यः प्रणामाद्यैः ॥ २९ ॥
 मृद्धिदलकाष्ठकृत्तिजलोद्भवयाना च भाण्डानाम् ।
 काले कार्यं ग्रहणं तेन हि लाभः समर्थः स्यात् ॥ ३० ॥
 एवं लवणस्नेहौ गन्धद्रव्यादि दुर्लभं यत्तु ।
 कर्तव्यं प्रच्छन्नं धारणमेतस्य कृत्याय ॥ ३१ ॥
 मूलकपालङ्कधादेर्दमनकवार्ताकसूरणादीनाम् ।
 बीजग्रहणं काले, काले वापश्च कर्तव्यः ॥ ३२ ॥
 स्वच्यवहृतेः परेभ्यो नाख्यानं नापि भर्तृमन्त्रस्य ।
 कुर्यादन्यरूपधिकमतिशयमात्मीयमानादेः ॥ ३३ ॥
 आयव्ययप्रगणनमपि कुर्यात्पक्षमासवर्षादेः ।
 भुक्तावशिष्टगोरसगुडतैलात्सारमादध्यात् ॥ ३४ ॥
 कार्पाससूत्रकर्तनमारचयेत्सा स्वतोऽथ वा परतः ।
 सग्रहणं शिष्यादेरवेक्षण कण्डनादीनाम् ॥ ३५ ॥

१ ' भूषा स्यु शुरूपट्टवस्त्राद्या ' ख. । २ ' मुक्तावशिष्टाद्गोरसात्सा
 रग्रहण, तथा तैलगुडयो ' इति वात्स्यायनसूत्रम् ।

उपयोजने विरचयेत्तुपकरणतुच्छान्यवस्तुजातस्य ।
 वेतनभरणज्ञानं भृत्यानां साधु कर्तव्यम् ॥ ३६ ॥
 कृपिपाशुपाल्यचिन्ता पेपणचिन्ता तयोचिता कार्या ।
 सति संभवेऽप्यवेक्षणमाधेयं मेपमुख्यानाम् ॥ ३७ ॥
 पिण्डीकरणं विद्यादैवसिकस्य व्यवस्य चार्वङ्गी ।
 जीर्णानां वस्त्राणां रक्षा बन्धादिदानाय ॥ ३८ ॥
 आसवकुम्भीप्रभृतेः स्थापनमुचितं तु शूद्रभार्यायाः ।
 क्रयविक्रयाद्यवेक्षणमुक्तं सर्वासु नारीषु ॥ ३९ ॥
 स्वचन्दनादिपूजा कर्तव्या कान्तमित्रवर्गस्य ।
 परिचर्या च विधेया नायकपित्रोः प्रयत्नेन ॥ ४० ॥
 तत्परतन्त्रीभावो नोत्तरदानं तथा समारचयेत् ।
 आलापं रचयेद्दिह परिमितमेवाप्रचण्डं च ॥ ४१ ॥
 नोच्चैर्दासः कार्यः स्वसखीवर्गेऽपि भावशालिन्या ।
 स्वस्य हिताहितकल्पं ज्ञानीयान्नायकस्यैतत् ॥ ४२ ॥
 नोत्सेकां स्याद्भोगे दाक्षिण्यं परिजने सदा कार्यम् ।
 दानं पृष्ट्वा कार्यं नायकमपि बन्धुवर्गेषु ॥ ४३ ॥
 नैपुण्यं रचनीयं योगे सांयोगिके तथा बहुधा ।
 कर्तव्यश्च नियोगः कर्मण्युचिते सुहृत्प्रभृतेः ॥ ४४ ॥
 उत्सवसमये पूज्याः सुहृदस्तद्वच्च परिजनप्रभृतिः ।
 इति वृत्तं निर्णीतं प्रभुणा पतिदेवतानां हि ॥ ४५ ॥
 भर्तुः प्रवासकाले केवलमङ्गल्यभूषणा भूयात् ।
 देवोपवासनिरता विद्याद्वार्ता सदैवास्य ॥ ४६ ॥
 शय्यां गुरुजनसविधे निजभवनावेक्षणं यता रचयेत् ।
 कार्येषु प्रतिपत्तिः स्यादनुपत्या गुरुणां हि ॥ ४७ ॥
 कान्तेनाभिमितानां स्यादर्जनमत्र चार्थजातानाम् ।
 प्रतिसंस्कारः कार्यः पूर्वचित्तस्यार्थजातस्य ॥ ४८ ॥

उचितो व्ययो विधेयः कर्मण्यावश्यके शुभाननया ।
 पतिनाऽऽरब्धगृहादेः पूर्तौ यत्नो विधेयश्च ॥ ४९ ॥
 विनोत्सवं व्यसनं वा जातिकुले नाचरेदसौ यात्राम् ।
 व्यसनादौ नायकजनसहिताया न स्थितिः सुचिरम् ॥ ५० ॥
 नो परिहेयो वेपो यानेऽप्युचितः प्रवासकान्यस्य ।
 उपत्रासादेः करणं प्राप्यानुज्जां गुरुणां द्वि ॥ ५१ ॥
 आप्यायनं च कुर्यात्क्रयविक्रयकर्मणा ह्यसौ सारे ।
 परिचारकैस्तयाऽऽप्तैस्तुगतिरस्या विधेया स्यात् ॥ ५२ ॥
 शक्त्या व्ययनुतायां तनुतनुरेया चरेत्पुनर्यत्नम् ।
 तादृग्वेपाऽऽत्मानं दर्शयति स्वागते कान्ते ॥ ५३ ॥
 अय रचयेदिह पूजां यासां स्वीकार आगमायास्य ।
 परितोपयेत्स्त्रकान्तं रचितैरुचितोपचारैश्च ॥ ५४ ॥
 इत्थं प्रवासचर्यां रचयेदिहैव नारीणाम् ।
 विस्तारो न विरचितो धर्मे वात्स्यायनानुसृते ॥ ५५ ॥
 या सदृक्तौ कुरुते यत्नं दिततत्परा स्वकान्तस्य ।
 कुलपोपास्य पुनर्भूवेश्या वाऽप्येकनारी तु ॥ ५६ ॥
 पुरुषार्थत्रयलाभस्तस्याः स्यात्स्थानलाभशालिन्याः ।
 भर्ता रमते सततं प्रतिपत्नीनामखेदेन ॥ ५७ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽनमन्वाणशासनानुसृते ।
 भार्याधिकारिकेऽस्मिन्नाद्योऽध्यायः कृतः साहजः ॥ ५८ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिने कन्दर्पचूडामणौ चतुर्थे भार्याधि-
 कारिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थे भार्याधिकारिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

भार्याधिकारिकेऽस्मिन्नध्यायस्य द्वितीयतामाजः ।
 अद्वयदोर्द्वयशाली रुचिरोद्योतं समातनुते ॥ १ ॥

वैदग्ध्यस्य रुपापनमय भक्तेः परिशीलनं सदा रचयेत् ।
 आदित एव सपत्नीपरिहारेच्छा यदा प्रबला ॥ २ ॥
 अधिवेदने निमित्तं जाड्यं दुःशीलता प्रजानुदयः ।
 नैयमिकः स्त्रीप्रसवो दौर्भाग्यं नायकश्चपलः ॥ ३ ॥
 पुत्रार्थिनी तु भर्तुः परिणयमेषा स्वयं सपारचयेत् ।
 अधिकत्वं तदवधिकं स्वस्मिन्कुर्याद्ययाशक्ति ॥ ४ ॥
 भगिनीमिव तां पश्येद्रचयेत्प्रादोपिकं तथा च विधिम् ।
 तस्या नायकविदितं सातिशयं यत्नमास्थाय ॥ ५ ॥
 सौभाग्योत्थं वैकुण्ठसुत्सेकं न वाद्रियेतास्याः ।
 रचयेदपि चोपेक्षां भर्तरि जातप्रमादायाः ॥ ६ ॥
 स्वयमस्या इह बोधो भूयादिति मन्यते चार्थे ।
 तत्रादरतः शिक्षा दद्यान्ननु दुष्प्रमेयेऽपि ॥ ७ ॥
 रहसि विशेषानधिकान् पतिसंश्रवणे प्रकाशयेद्यत्नात् ।
 तदपत्येष्वविशेषः परिजनवर्गेऽनुकम्पा च ॥ ८ ॥
 तस्या मित्रे प्रीतिस्त्वज्जातिषु चातिसंभ्रमः कार्यः ।
 आत्मज्ञातिषु रचयेन्नात्यादरमाहताऽनस्रम् ॥ ९ ॥
 बहीभिर्यदि भूयादधिविक्षा या भवेत्स्वतो निकटे ।
 प्रीतिं तथा विदध्यान्नेतरया पद्मपत्रासी ॥ १० ॥
 अधिकं चिकीर्षति पतिर्यो तां संयोज्य चान्पया कलहे ।
 स्वीयानुकम्पयाऽनु च शृङ्गीयात्कान्ततोपाय ॥ ११ ॥
 ताभिर्ननु बहीभिर्या स्यादेका चिकीर्षिता ह्यधिका ।
 दुर्जनतामिह गमयेत्स्वयमाविरता विवादे तु ॥ १२ ॥
 कुर्वाणां पतिकलहं कृत्वाऽसौ पक्षपातमेना तु ।
 आश्वासयेत्सुचतुरा हृदयादुपवृद्धितां कृत्वा ॥ १३ ॥
 संवर्धयेच्च कलहं, कलहसंगतिः संदृश्यते मन्दा ।
 यदि संधुक्षणनिरता तत्रोपायानसौ रचयेत् ॥ १४ ॥
 संतोपयेत्स्वयमिमामपि च पतिं स्वीयसौभगेच्छा चेत् ।

इत्थं ज्येष्ठावृत्तं ज्येष्ठा वनिता समातनुयात् ॥ १५ ॥
 ज्येष्ठायां तु कनिष्ठा वृत्ति रचयेदसौ सदा मातुः ।
 लब्धं स्वज्ञातिभ्यस्तामुत्त्वैवोपपुञ्जीत ॥ १६ ॥
 कुर्वीत नात्मवृत्तं कान्ते ज्येष्ठानधिष्ठितं यत्तु ।
 पतिमधिशयीत तस्याः प्राप्यानुज्ञां सदैवैतत् ॥ १७ ॥
 अस्या वचने कथयेन्नान्यस्यै बालकान् पुनस्तस्याः ।
 स्वेभ्योऽधिकान् हि पश्येदिहोपचारः पतेरधिकः ॥ १८ ॥
 पतिपुरतो नाख्यानं प्रतिपत्नीजातवेदनाभून्नः ।
 मानं लिप्सेदृढं पत्युर्वैशेषिकं सुभगा ॥ १९ ॥
 पथ्यमनेन मदीयं जीवनमपि चेति निर्दिशेद्यत्रात् ।
 नाचसीत वहिस्तद्बाला श्लाघानुरागाभ्याम् ॥ २० ॥
 भिन्नरहस्या भर्तुर्लभतेऽवज्ञां मनोऽनुरूपाऽपि ।
 गोनैर्दीयो भीत्या गूढां मानार्थितामाह ॥ २१ ॥
 अनुकम्पेत ज्येष्ठापनपत्यां दुर्भगामसौ बहुधा ।
 अनुकम्पयेच्च पत्या वृत्तमिदं स्यात्कनिष्ठायाः ॥ २२ ॥
 या त्विन्द्रिपदौर्बल्याद्विधवा भोगेच्छया तु वा नारी ।
 हिक्वा वाऽपर्याप्तं भोगे पतिमन्यमामोति ॥ २३ ॥
 कथितेयं हि पुनर्भूः सा तु प्रागेव चानुसंचिन्त्य ।
 गुणिनं भोगासक्तं चित्तानुगुणं शुभाऽऽप्नोति ॥ २४ ॥
 अविचार्य ग्रहणे खलु भूयः स्यादन्यकांसया तरला ।
 नामोति सुखमपि सा, तस्मादुचितो विचारोऽस्याः ॥ २५ ॥
 स्वीकुरुते वा कापं निष्कम्पेच्छामसौ सपासाद्य ।
 स्यादन्यथा गुणस्य हि संयोगो दुःखहेतुः सः ॥ २६ ॥
 आत्मानुसारतः सा नायकृतः साधु कर्म लिप्सेत् ।
 आपानकोत्सवादि हि यच्च सहिष्णुत्वमायाति ॥ २७ ॥
 विभृयाच्चालङ्कारं स्वीयं वा तस्य वाऽनवद्याङ्गी ।

१ ' गोनैर्दीय कथयति भीत्या गूढापमानमाना स्यात् ' ख. ।

वात्स्यायनानुमत्याऽनियमः स्यात्भीतिदायेषु ॥ २८ ॥

निर्गच्छन्ती स्वयमियर्षितमनुना समर्प्य चास्मै हि ।

श्रीत्या लब्धाद्भिन्नं निखिलं यातीति सिद्धान्तः ॥ २९ ॥

याति गृहीत्वा सर्वं भर्त्रा निष्कास्यमाना तु ।

प्रभविष्णुरिव च सदनं तस्यागमने समागच्छेत् ॥ ३० ॥

प्रेष्येव कुलसपत्नीपुरतो वृत्तिं सदा समातनुयात् ।

सर्वत्र सपरिहासा परिजनवर्गेषु दाक्षिण्यम् ॥ ३१ ॥

मित्रेषु प्रतिपत्तिः कौशलमधिकं कलासु बोध्यं च ।

कलहेषूपालम्भं रचयेदेषा स्वयं भर्तुः ॥ ३२ ॥

उपकुर्यान्मृदु रहसि प्रतिपत्नीनां प्रयत्नतो ह्येषा ।

स्वामिनमिव तदपत्यं सेवेतासौ विना कपटम् ॥ ३३ ॥

मण्डनकादि च तेषां कुर्वातासौ सपादरे निरता ।

मित्रे परिजनवर्गे रचयेद्विश्रम्भणादीनि ॥ ३४ ॥

आपानरुयात्रोद्यानविहारादिशीलता चास्याः ।

इति वर्तेत पुनर्भूवृत्तं शास्त्रानुसारेण ॥ ३५ ॥

चारुकलासु तदीयान् धात्रीभूताऽनुपालयेत्पुत्रान् ।

उपगृह्य तस्य मित्रं तद्भक्तिं व्यञ्जयेत्तेन ॥ ३६ ॥

कार्येषु धर्मशालिषु भूयादेषा पुनः पुरश्चरणा ।

तद्गतनिरता भूयादुपवासे तस्य सक्ता च ॥ ३७ ॥

परिजनवर्गे रचयेदाक्षिण्यं दक्षिणतामाचरितुम् ।

नैवाधिव्ययं मन्येतात्मनि सौन्दर्ययुक्ताऽपि ॥ ३८ ॥

नोपालभेत, शयने रागप्रत्यानयनाय सात्म्येन ।

तस्य तु मृदुरयापनमुचितं स्याद्दामभावस्य ॥ ३९ ॥

कलहं यया रचितवान् साऽस्मै स्यात्प्रापणीया तु ।

वाञ्छितया घटयेत्तं प्रच्छन्नं धर्मरोधा स्यात् ॥ ४० ॥

तत्र प्रकाशयेदपि यत्नं विदधीत नायरूपेभिः ।

इति वृत्तेन चरन्ती सौमग्ये प्राप्नुयाच्छुभगा ॥ ४१ ॥
 बद्धीनां पतिरेता विप्रमत्तया नावनेक्येञ्जतु ।
 नावदां च विप्रपेभौशुचिवादिं सहेतामाम् ॥ ४२ ॥
 एकन्यां या क्रोडा या च रतिवैकृतं तथा चाद्गात् ।
 विश्वासोपात्म्यो नैतेऽन्यन्वै प्रकाशरा हि ॥ ४३ ॥
 प्रमरं न वा प्रद्वयान्स्त्रोणां प्रतिनायिकाहेतोः ।
 तां चोपात्ममानां टोपैः संयोजयेदसौ निष्पुणः ॥ ४४ ॥
 नाचिन्मानैर्विपुलैः विप्रम्भै रहसि वा परां वनिताम् ।
 प्रन्यसपूजनैरपि कांचित्संरजयेच्चिपुणः ॥ ४५ ॥
 गमनैरुद्यानादिषु भोगैर्दानैः प्रपूजनेऽशतिः ।
 प्रीत्या चैव रहस्यैः सर्वा अनुरज्जयेदुवतीः ॥ ४६ ॥
 विजितक्रोधा रमणी तिष्ठन्ती शास्त्रदृष्टमार्गेण ।
 अधितिष्ठति च सपत्नीर्भिरारं वश्यता नयति ॥ ४७ ॥
 अन्तःपुरस्य वृत्तिर्लक्ष्या तेष्वेव वर्गेषु ।
 रात्रौ निवेदयेद्युर्मान्त्रं कञ्चुकीप्रमुखाः ॥ ४८ ॥
 आदाय तद्धि राजा निर्माल्यं प्रतिप्राभृत दद्यात् ।
 सालङ्कारः सायं सर्वाः पश्येत्स्वल्कृतास्तत्र ॥ ४९ ॥
 तासु कथाः परिहासैः सरसाः परिशीलयेदसौ सरसः ।
 योग्यत्वाद्यनुसारि च मानस्थानादिनिर्वर्त्यम् ॥ ५० ॥
 पुनर्भुवस्ततोऽनु च तदनु च पग्याङ्गनास्तथाऽन्तरिकाः ।
 आसां पश्चाद्भावः कीर्तित इह नाटकीयानाम् ॥ ५१ ॥
 स्थानान्यासा पृथगिह विज्ञेयान्युक्तकक्षया तानि ।
 योग्यतया च विवेया तासां मानानुवृत्तिश्च ॥ ५२ ॥
 शयनोत्थितस्य दिवसे भर्तुः प्रहितं तु वासकेशान्या ।
 अनुलेपनादिरुचित तस्या आली निवेदयत्तस्मै ॥ ५३ ॥
 कथयेत्तदनु वासकमेपा पुरतोऽस्य वासकेशान्याः ।

हित्वा वासकयुक्तां नान्यां युञ्जीत भोगेन ॥ ५४ ॥
 युगपत्सर्वाभिश्चेत्प्रहितं कुसुमादिवासकेशाभिः ।
 यस्याः परियुद्धीयाज्जानीयाद्वासकं तस्याः ॥ ५५ ॥
 उत्सववेलायाभिह सर्वाः सामान्यरूपतः पूज्याः ।
 आपानकं च देयं धर्मोऽसौ भूरिभार्यस्य ॥ ५६ ॥
 निष्कासोऽत्रहिरुचितः कासांचिन्नृत्यदर्शने स्त्रीणाम् ।
 नहि कुल्युवतिर्योग्या संगीतादौ भवेत्कापि ॥ ५७ ॥
 बाह्या नच प्रवेश्या अन्तःपुरके कदाऽप्यविज्ञाताः ।
 धर्मेष्ववधृतशौचा संयोज्या योग्यता ज्ञात्वा ॥ ५८ ॥
 बह्वीषु प्रतिपत्तेरान्तःपुरिकेषु न क्रमो मौलः ।
 आहृत इहोपयोगश्च न मत्स्याद्ये यतः प्रमितः ॥ ५९ ॥
 श्रीवीरमद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 भार्याधिकारिकेऽस्मिन् चरमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ६० ॥
 इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ चतुर्थे भार्याधिकारिके-
 ऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

समाप्त चेद् भार्याधिक नाम चतुर्थमधिकरणम् ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

व्याख्येये पतितत्वादनुचितमपि पारदारिकं लिखति ।
 गोपाङ्गनासु निरतं पावनचरितं हरिं कलयन् ॥ १ ॥
 पञ्चममयाधिकरणं प्रथितं किल पारदारिकं नाम्ना ।
 वात्स्यायनस्य वीरो व्याख्यातुं यत्नमाधत्ते ॥ २ ॥
 अध्यायाः पठिहोक्ताः शीलवस्थापनं भवेद्यूनोः ।
 व्यावर्तनस्य हेतुः सिद्धाः पुरुषाश्च नारीषु ॥ ३ ॥

१ 'सर्वासामानुरूप्यत पूजा' ख. । २ 'आहृत इत्युपयोगाद्विश्र-
 म्माद्योगत प्रमित' ख. ।

साध्या योपिदयत्नात्प्रयमाध्यायस्य संग्रहः कथितः ।
 परिचयहेत्वभिधोगाचर्ये ह्युक्ते द्वितीयेऽस्य ॥ ४ ॥
 भावपरीक्षा दूतीकर्माणीशस्य कामितं रक्षा ।
 एते क्रमिका अर्थाः शेषाध्यायेषु सम्प्रोक्ताः ॥ ५ ॥
 संगृह्येत्यभिहार्यानधिकरणे पञ्चमे सुकृती ।
 तस्य प्रथमाध्याये व्याख्यानं यत्नतस्तनुते ॥ ६ ॥
 व्याख्यातकारणा ये विदुदधति परदारसंगमाकांक्षाम् ।
 तैरादितः परीक्षा कार्याऽन्तेऽसंभवात्तस्याः ॥ ७ ॥
 साध्यत्वासाध्यतयोरायतिगम्यत्वयोर्विभागं च ।
 वृत्तेनाप्यपरीक्ष्य तु भूयाद्रचितो न सौख्याय ॥ ८ ॥
 त्यक्ता मया मदीयैरेषा संगत्य वैरिभिः कामात् ।
 रचयेन्ममोपघातमितिहेतोस्तत्समातनुयात् ॥ ९ ॥
 इत्याद्याः परदारान् कामयितुः कारणे स्फुटं बोध्याः ।
 दशधा कामावस्था निर्दिष्टा कामशास्त्रेषु ॥ १० ॥
 चक्षुःप्रीतिः संगो मनसः संस्त्वविच्छेदौ ।
 तनुता विषयत्यागो लज्जानाशस्तयोन्मादः ॥ ११ ॥
 मूर्च्छामरणे तासां लिङ्गान्युक्तानि कामशास्त्रेषु ।
 तत्र युवत्या शीलं सत्यं साध्यत्वशौचानि ॥ १२ ॥
 विरहं च साध्यतायाः वेगे मृदुता तथा च चण्डत्वम् ।
 आकृतिवैषम्याभ्यां लक्ष्यान्याचक्षते केचित् ॥ १३ ॥
 आकृतिलक्षणयोगौ व्यभिचरतः सत्यशीलशौचादौ ।
 आकारेद्धितयोरिह लिङ्गत्वं स्यात्प्रवृत्तेश्च ॥ १४ ॥
 वात्स्यायनस्य मत्या दोषोऽयं पूर्वसंमतेऽभिहितः ।
 श्रीवीरभद्रयूना दृष्टाखिलकामशास्त्रेण ॥ १५ ॥
 परदाराणां ग्रहणे व्याख्यायन्ते न हेतवस्त्वत्र ।
 मूलानुसारतस्ते व्याख्याताः पूर्वमेवेह ॥ १६ ॥
 पुत्रस्तु गोणिकायाः प्राह निदानं प्रवृत्तिसंबन्धि ।

उज्ज्वलपुरुषनिरीक्षणमम्बुजमुरयास्तया पुंसः ॥ १७ ॥
 तादृशरमणीदृष्टौ कायः संजायते स्फुटस्तस्याम् ।
 तस्मात्प्रवृत्तिहेतुनपिसेत्येतदासिद्धम् ॥ १८ ॥
 नापेक्षन्ते धर्मं नार्यो नाधर्ममुल्लसत्कामाः ।
 नापेक्षया परस्य च रचयन्त्यभियोगमेणाक्षयः ॥ १९ ॥
 व्यावर्तते चिकीर्षाशालिन्यपि पुंसि साभियोगे तु ।
 एषः स्वभावभेदः प्रायो बायोऽभिरामाणाम् ॥ २० ॥
 अभियुक्ताऽपि न सिध्यति तादृग्बुद्धिः कदाचनेहैषा ।
 निष्कारणमभियुक्ते हरिणदृशं बलभः कापि ॥ २१ ॥
 अभियुज्याप्यभियोगं क्वचन पुनर्वर्जयत्यसौ चतुरः ।
 गच्छति मध्यस्थत्वं सिद्धायां कापि बालायाम् ॥ २२ ॥
 अवमन्यते च सुलभां दुर्लभां समीहते बहुधा ।
 इति शीलावस्थापनमुक्तं यूनोर्विविच्येह ॥ २३ ॥
 अनुरागः पत्यावपेक्षाऽपत्यस्य निर्गमो वपसः ।
 दुःखेन चाभिभवन्नं विरहाभावः प्रियेणाय ॥ २४ ॥
 उपमन्त्रिताऽस्म्यवज्ञापूर्वमिनि क्रुद्धताऽऽयतं विरहः ।
 गन्तेति कामविरतिः संरूपेऽप्रतर्क्यत्वात् ॥ २५ ॥
 ईर्ष्याऽन्यस्यां सक्त्या स्यादुद्वेगो ह्यसंभृताकारात् ।
 मित्रे निस्पृहभावस्तस्मिन्नित्युद्धतोपेक्षा ॥ २६ ॥
 तेजस्वीति च साध्वसमुक्ता शङ्काऽभियोगतः शुष्कात् ।
 मृग्या भयं च मत्वा वेगं चण्डं तथा चैव ॥ २७ ॥
 कुशलः कलासु वृत्त्या नगरे व्रीडेति पाततः सखिषु ।
 यदि वा कथिताऽसूया काले देशेऽनभिज्ञत्वात् ॥ २८ ॥
 स्थानं परिभवहेतुर्भत्वा कृतिः प्रचुरमानस्य ।
 नाकारितेऽपि बोधोऽवज्ञानं स्यादतस्तस्मिन् ॥ २९ ॥
 एष शशो वेगेऽस्य च मन्दीभावोऽस्मि हस्तिनी चाहम् ।
 मत्तो माभूदपकृतिरित्यनुकम्पा तु जायते तस्मिन् ॥ ३० ॥

व्यात्मनि दोषनिरीक्षणजन्मनिर्वेद उच्यते सद्भिः ।
 भयमसतीत्वख्यात्प्रा स्वजनवहिष्कारतो भवति ॥ ३१ ॥
 पलितत्वादादरतो हानिः पत्या प्रयुक्ततामेत्य ।
 कुर्यादेव परीक्षां भवति विमर्शो यमेत्यस्याः ॥ ३२ ॥
 धर्मापेक्षा चैषा निवर्तते निन्दितात्पुनर्मार्गात् ।
 आदित एव विधेयो वेधैः संभाविते हेतौ ॥ ३३ ॥
 रागस्य वर्धनादिह दूरीकुर्यादिहार्यतायुक्तान् ।
 संदर्शनादुपायेऽशक्तिभवान्वारयेदेतान् ॥ ३४ ॥
 आश्वासनाद्भययुतान् तत्परिभवसंभवान्पुनः प्रणतेः ।
 अन्यानपि परिपन्थिभिरुत्सार्थानाहुराचार्याः ॥ ३५ ॥
 वैचक्षण्यप्रभृतिः परिपन्थी वैकृतस्य निर्दिष्टः ।
 बहुमानादिहेतुर्व्यावर्तनकारणे प्रोक्तः ॥ ३६ ॥
 शीलावस्थापनतः पश्चादुक्तं हि कारणं विरतौ ।
 श्रीवीरभद्रयूना नूनं वात्स्यायनादत्र ॥ ३७ ॥
 स्मरशास्त्रस्याभिन्नः ख्यापनकुशलस्तथा कथायाश्च ।
 कर्ता प्रेक्षणरुस्य च परिमितसंभाषणश्चैव ॥ ३८ ॥
 संसृष्टो बाल्यावधि यौवनवृद्ध्या तथा रुचिरः ।
 आगतविश्वासः किल लीलाकर्मादिभिश्चैव ॥ ३९ ॥
 कर्ता प्रियस्य तद्रुतः पूर्वं तथैव चान्यस्य ।
 तस्मादपि मर्मज्ञः प्रात्तमया प्रार्थितश्चैव ॥ ४० ॥
 सख्या च्छन्नं सृष्टः सुभगरूपातः सहैव संवृद्धः ।
 प्रतिवेश्यः स्यात्कामी तादृक्परिचारकश्चैव ॥ ४१ ॥
 धात्रेयिकापरिवृद्धो नववरकः प्रेक्षणे तथा त्यागे ।
 उद्यानेषु च निरतो वृष इति विदितश्च लोकेषु ॥ ४२ ॥
 साहसिको विद्यायापतिशयितस्तथा गुणेषु रूपेषु ।

भर्तुर्वेपाचरणे यस्य महार्हे विनिर्दिष्टे ॥ ४३ ॥
 इति सिद्धाः पुरुषाः स्युः स्त्रीषु स्मरशास्त्रसंसिद्धाः ।
 अथ कथ्यन्ते नार्यो यत्नमृते यास्तु सिद्धाः स्युः ॥ ४४ ॥
 अभियोगमात्रसाध्या द्वारस्थितिशालिनी च या नित्यम् ।
 प्रासादादवलोरुनशीला या राजमार्गस्य ॥ ४५ ॥
 गोष्ठी या च वितनुते तरुणप्रतिवेशिमन्दिरे नियतम् ।
 सततप्रेक्षणनिरता दृष्टा पार्श्वेक्षणा चैव ॥ ४६ ॥
 निष्कारणमधिविन्ना भर्तृद्वेषिण्यनेन विद्विष्टा ।
 परिहारमविहीना निरपत्या वा स्थिता नित्यम् ॥ ४७ ॥
 ज्ञातिषु कुलेषु या च विपन्नापत्या च विश्रुता गोष्ठ्याम् ।
 मीत्या युक्ता भार्या हुशीलवानां तथा विधवा ॥ ४८ ॥
 बाल्ये या च दरिद्रा बहुभोगा भूरिदेवरानुमता ।
 बहुमाना न्यूनपतिः कौशलसारातिदर्पा च ॥ ४९ ॥
 अविशेषज्ञतया खलु मौख्येण च भर्तुरुद्विगा ।
 भर्तुः कन्याकाले या च वृता नैव लब्धा च ॥ ५० ॥
 अभियुक्ता च तदानीमविपमशीलास्वबोधमेधातः ।
 प्रतिपत्तेः सात्ख्यादपि सततं या पक्षपातिनी चैव ॥ ५१ ॥
 हृतमानाऽनपराधे तुल्याभिश्चाप्यधःकृतास्त्रीभिः ।
 मोपितपतिका तद्वज्जेया सैर्ष्यस्य भार्या च ॥ ५२ ॥
 भार्या व्यैसक्तीवककापुरुषकदीर्घसूत्रकादीनाम् ।
 इत्यमिमा निर्णीताः सुलभा नार्यो नरेशेन ॥ ५३ ॥
 इच्छा स्वभावजाता क्रियया चैवोपबृंहिता सम्यक् ।
 बुद्ध्या निहतोद्वेगा भजति स्थिरतां गता याता ॥ ५४ ॥
 मत्वा स्वस्मिन्सिद्धिं लिङ्गान्युच्चीय योपितश्चैव ।
 व्यावृत्तिहेतुहन्ता सिद्धिं प्राप्नोति नारीषु ॥ ५५ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुष्ठते ।
 परवल्लभाधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ५६ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे पारदा-
 रिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ सद्व्यतामस्मिन्कृतेऽध्यायस्य तत्परस्यैषः ।
 व्याख्यानाद्याख्यातो दाने माने च शौर्ये च ॥ १ ॥
 स्वयमभियोगात्साध्या कन्या दूत्या तथा तु सा नेष्टा ।
 तनुभावा परयोपिदूतीसाभ्येति चाचार्याः ॥ २ ॥
 शक्तौ स्वयमभियोगो युक्तः कन्यासु चान्यनारीषु ।
 तद्विरहे त्वभियोगो दूती कुर्वैव निर्वाहः ॥ ३ ॥
 अनियन्त्रितसंभाषा यासा चैवापि साहसः प्रथमम् ।
 ताः स्युः स्वतो हि साध्या दूतीसाध्यास्ततो भिन्नाः ॥ ४ ॥
 कुर्यात्परिचयमादौ स्वयमभियोगं तु साधु कुर्वाणः ।
 दर्शनमस्या द्विविधं स्वाभाविकमन्यथा चैव ॥ ५ ॥
 तत्राद्यं निजमन्दिरसन्निधिमासाद्य जायतेऽप्यनु ।
 मित्रज्ञातिभिपम्बरमुखमन्दिरसन्निधाने स्यात् ॥ ६ ॥
 यज्ञोत्सवयोर्व्यसने गमनाचारे तथा शुभारामे ।
 साकारं च विदध्यात्प्रेक्षणमस्याः सदोद्युक्तः ॥ ७ ॥
 संयमनं केशानामाच्छुरण पाणिकमलनखराणाम् ।
 अधरौष्ठयोर्विमर्दं प्रहादं भूषणाना च ॥ ८ ॥
 तास्ताश्च सह वयस्यैरादेशिन्यस्तदीयचेष्टानाम् ।
 कार्या अतिप्रियाः किल चारुकयाः सन्निधौ तस्याः ॥ ९ ॥
 भूरिप्रकाशनं स्याच्छूत्रणायास्याः स्वकीयदानादेः ।
 उत्सङ्गे सुहृदोऽपि च जृम्भणमिह साङ्गभङ्गं स्यात् ॥ १० ॥

एकभ्रूपक्षेपं वाक्यश्रवणं तथा चरेत्तस्याः ।
 बालेनान्यजनेन च तामुद्दिश्य द्विधार्थाश्च ॥ ११ ॥
 अन्यापदेशयुक्ता कथयेत्सुकयाः कथाप्रथाभिन्नः ।
 तस्याः स्वयमावेदनमुचितं चित्ताभिलाषाणाम् ॥ १२ ॥
 अन्यापदेशतोऽपि च तामेवोद्दिश्य भूतलोच्छ्रितम् ।
 परितुम्बनमालिङ्गनमुक्तं चैवेह बालानाम् ॥ १३ ॥
 ताम्बूलस्य च दानं जिह्वाग्रेणास्य साधु निर्दिष्टम् ।
 हनुघट्टनं च कथितं तस्यैवात्मप्रदेशिन्या ॥ १४ ॥
 एवं यथावकाशं कुर्यादन्या अपीदृशीश्लेषाः ।
 आलापं रचयेदिह तस्याः स्वजनेन सोद्योगः ॥ १५ ॥
 अस्यै क्रीडनकानां दानं ग्रहणं तस्यैव तत्परतः ।
 योजनमपि च कथाया युक्तं सम्बन्धिना तेन ॥ १६ ॥
 संभाषणक्षमेण च लोकेनास्या भवेत्सदा प्रीतिः ।
 कार्यानुबन्धनिष्ठो गमनागमने विदध्याच्च ॥ १७ ॥
 अस्याः संश्रवदेशो स्थितिमानथ दृष्टियोग्यतारहिते ।
 कामागमसूत्राणां कथयाऽपहरेन्मनस्तस्याः ॥ १८ ॥
 प्रसूते परिचय इत्थं हस्ते तस्या निधाय निक्षेपम् ।
 प्रतिदिनमनुदिवसं वा शृङ्गीयादेशतो देशात् ॥ १९ ॥
 सौगन्धिकपथ पूगं निजदारः सह विरिक्तदेशेषु ।
 दद्यादस्यै नक्तं तद्विद्युत्प्रमगोष्ठी च ॥ २० ॥
 येषु च सुरर्णमारप्रभृतिषु कर्पारिनी भवेदेषा ।
 तत्र स्वयमपि भूयादेवं स्यादर्शनं नित्यम् ॥ २१ ॥
 परमुपायान्तरतो भूयान्नित्यं स दर्शने निरतः ।
 स्यादित्यं लोकेषु हि विदितान्पादादिरेतस्याम् ॥ २२ ॥
 अनुसन्धानं तस्मिन्कुर्यादन्यस्य कर्मणोऽप्येव ।
 न क्षुरागं लभते निर्णायोऽप्यन्यदाराणाम् ॥ २३ ॥

कर्मणि वस्तुनि यस्मिन् स्यादेषा कौशले तथा सेच्छा ।
 आत्मायत्तं कथयेत्तस्योत्पत्त्यागमाद्येषः ॥ २४ ॥
 पूर्वाचरिते लोकैः द्रव्यगुणादेस्तया परीक्षायाम् ।
 रचयेदेष त्रिवादं तत्परिजनतस्तया चैव ॥ २५ ॥
 तत्परिजनैर्विवादे सपणस्तस्यां चरेदसौ प्रथमम् ।
 तत्संमत्या त्वन्यं पृच्छेदनया विवादेन ॥ २६ ॥
 इत्थं परिचयहेतव इह निर्दिष्टाः परस्य दारेषु ।
 श्रीवीरभद्रकृतिना परिचितक्रामार्थतत्त्वेन ॥ २७ ॥
 कन्यामिव सदुपायः कृतपरिचयदर्शितेङ्गिताकाराम् ।
 अभियुञ्जीत स्फुटनरमासां भूरिमवृत्तत्वात् ॥ २८ ॥
 निर्दयक्रामशराहतिदलितहृद्गामप्यधीरवृत्तानाम् ।
 प्रायेण चाभियोगाः सूक्ष्माः कन्यास्वसंयोगान् ॥ २९ ॥
 द्रव्याण्यस्या गोष्ठीगत्युपभोगव्यतिकरेषु चानीय ।
 उपयुञ्जीत निर्दशितसुभगाकारादिरेषा चेत् ॥ ३० ॥
 परिवर्तनं विदध्यात्कुसुमोत्तरवत्तक्राहुलीयादेः ।
 स्वस्य सुगन्धं रचयेन्महार्हकं च प्रयत्नेन ॥ ३१ ॥
 ताम्बूलस्य च यत्नात्कुर्यात्तलाणिपङ्कजाद्गृहणम् ।
 गोष्ठीगमनोद्यमवान् कुसुमान्पेतकरादीनाम् ॥ ३२ ॥
 शृङ्गीयादभियाचनपुरःसरं रागक्रान्तया तस्याः ।
 दशनादिपदसचिह्नं साकारं भूरिगन्धादि ॥ ३३ ॥
 दद्यात्स्वयमेतस्यै स्पृहणीयं चेत्स्वयं मवेहाता ।
 कुर्यात्साध्वसभङ्गं भूर्यभियोगेन कालेषु ॥ ३४ ॥
 क्रमशो विविक्तदेशे नयनपरिचुम्बनं परीरम्भः ।
 ताम्बूलदानलाभे परिवर्तनमयं च पुष्पाणाम् ॥ ३५ ॥
 स्पर्शश्च गुह्यदेशे इत्यभियोगाः परस्य दारेषु ।
 मूलग्रन्थानुगमादपि च परिगीता विनिर्दिष्टाः ॥ ३६ ॥
 अभियुक्ता यत्रैका तत्र निपिद्धः पराभियोगः स्यात् ।

या त्वनुभूतविशेषा प्रियकरणैः स्यादसौ वश्या ॥ ३७ ॥
 भैत्रान्यत्र च दृष्टः संचारो यत्र नायकस्य स्यात् ।
 तत्र न कामपि रमणीमभियुञ्जीतैव सत्साध्याम् ॥ ३८ ॥
 शङ्कितरक्षितभीताः सन्धश्रूकाश्च पद्मपत्राक्ष्यः ।
 प्रत्ययमात्मनि रक्षन्नभियुञ्जीतेह नैवासौ ॥ ३९ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना रचितेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 परवल्लभाधिकरणे पूर्णोऽध्यायो द्वितीयोऽसौ ॥ ४० ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे
 पारदारिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्याय ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अधिकरणे पञ्चमके कुरुते व्याख्यां तृतीयकेऽध्याये ।
 भूचक्रचक्रवर्ती धीरः श्रीवीरभद्रोऽसौ ॥ १ ॥
 अभियुञ्जानः सुदृशो भावपरीक्षां प्रयत्नतः कुर्यात् ।
 यद्यभियोगग्रहणं तत्र न दूतीप्रयोगः स्यात् ॥ २ ॥
 अगृहीत्वा त्वभियोगं पुनरपि संसृज्यमानतायां हि ।
 हरिणीं चपलदृगन्तां चपलहृदां ता विजानीयात् ॥ ३ ॥
 सा क्रमसाध्या, या पुनरभियोगं नैव चानुगृह्णाति ।
 सालङ्कारविशेषा तथैव दृश्यत्वमायाति ॥ ४ ॥
 ता बललभ्यां विद्यादेशे रहिते पुनस्तथैवान्यैः ।
 या पुनरभियोगानां ग्रहणे निपुणा न भोगेऽपि ॥ ५ ॥
 शुष्कप्रतिग्रहे तां निरतामतिकृच्छ्रसाध्यकां विद्यात् ।
 नहि चेतासि मृगाक्ष्यः स्थिरता नेतुं समर्याः स्युः ॥ ६ ॥
 परिहरति नाभियोगं न च संसर्गं समातनुते ।
 प्रत्यादेशे विरता हसति तथा गौरवस्यैषा ॥ ७ ॥

अभिमानादात्मनि वा तस्मिन्वा साऽतिपरिचयात्कृच्छ्रात् ।
 साध्यां मर्मविदैनानां दूत्या परिसावयेन्निष्ठुणः ॥ ८ ॥
 परुषप्रत्यादेशान्निरतोपेक्षासु पात्रतां भजते ।
 पारुष्योत्तरमृद्धीं मृद्धङ्गीं साधयेदेव ॥ ९ ॥
 सहते करादिसङ्गं तच्चित्ता नावबुध्यते चान्यत् ।
 सातत्येन सौन्त्या योगाद्वा सा भवेत्साध्या ॥ १० ॥
 सुप्तः करसरसीरुहमृपरि समीपे तथा प्रसुप्तायाः ।
 कुर्यात्साऽपि विरचयेदत्रोपेक्षां प्रसुप्तेव ॥ ११ ॥
 भूयोऽभियोगकामा प्रयतेदेपा निवारणे सुप्ता ।
 एतेन व्याख्यातक्षरणे चरणस्य विन्यासः ॥ १२ ॥
 प्रसृतेऽस्मिन्निह भूयः सुप्तपरिरम्भसोद्यमो भूयात् ।
 तत्रासहनामुत्थितिभाजां दिवसेऽयिमे प्रकृतौ ॥ १३ ॥
 स्थितिशालिनीं च विद्यादभियोगार्थी कृशोदरीं पुरुषः ।
 दूतीसाध्यां विद्यादेनां संदर्शने हीनाम् ॥ १४ ॥
 चिरसंदर्शनहीना प्रकृतौ पुनरप्यवस्थिता सृष्टा ।
 भवतीत्याहतचित्तां दृष्टाकारां वशे कुर्यात् ॥ १५ ॥
 याऽनभियोगा रचयत्याकारकमात्मदर्शने दात्री ।
 सालङ्कारैकान्ते वेपथुयुक्ता सगद्गदं वदति ॥ १६ ॥
 स्वित्त्रकराद्यङ्गुलिका स्वित्त्रमुखी चैव जायतेऽत्यर्यम् ।
 आत्मानं योजयति च शिरसः संपीडनायास्य ॥ १७ ॥
 आतुरसंवाहनिका हस्तेनैकेन तत्प्रकुर्वाणा ।
 अपरेण सङ्गकृत्यं कुर्यादाश्लेषणं चैव ॥ १८ ॥
 विस्मितभावा यदि वा निद्रान्वा करसरोरुहद्विकतः ।
 तिष्ठति संस्पृश्यैनं हरिणकिशोरस्फुरन्नयनाम् ॥ १९ ॥
 अलिकैकदेशमूर्वोरुपरि निपात्यावतिष्ठते चेह ।
 संवाहने नियुक्ता नोर्वोर्यातीह वैपत्यम् ॥ २० ॥

अविचलितं करमेकं तत्रैव न्यस्य सुस्थिरा भवति ।
 संदेशेनाङ्गेन च पीडितमतिकालतो हरति ॥ २१ ॥
 यदि वाऽहनि द्वितीये संवाहनकर्म कर्तुमायाति ।
 नायककृताभियोगं पूर्वेऽहनि वारयित्वैव ॥ २२ ॥
 संसर्गं नात्यन्तं कुस्ते परिहरति वा नवाऽत्यन्तम् ।
 संदर्शयति विचित्ते भावं चाङ्गं तथा गूढम् ॥ २३ ॥
 परिचारकोपभोग्या सा चेदाकारिता तथैव स्यात् ।
 मर्मज्ञया प्रसाध्या व्याहृतौ तर्कणीया च ॥ २४ ॥
 इत्थं भावपरीक्षा भाविन्या भूमिबलभेनेह ।
 श्रीवीरभद्रकृतिना व्याख्याता ख्यातवीर्येण ॥ २५ ॥
 परिचयमादौ कुर्यात्पश्चात्संभाषणं समारचयेत् ।
 परिभाषणसंमिश्रो मिथ आकारस्य बोधश्च ॥ २६ ॥
 प्रत्युत्तरेण दृष्ट्वा तस्या आकारसग्रहं पुरुषः ।
 गतसाध्वसो विरचयेदभियोगं पञ्चपत्राक्षयाः ॥ २७ ॥
 आकारेण मृगाक्षी या भावं स्वस्य दर्शयेत्पूर्वम् ।
 क्षिप्रं स्यादभियोज्या सा प्रथमे दर्शने पुंसा ॥ २८ ॥
 आकारिता स्फुटोत्तरमतिमञ्जुलमाशु दर्शयेदबला ।
 तत्क्षणसिद्धा ज्ञेया रतिलालसमानसा साऽपि ॥ २९ ॥
 एष विधिस्त्वतिसूक्ष्मो धीरास्वपि चाप्रगल्भयोपासु ।
 अन्यासु च स्फुटः स्यात्पूर्वन्यायः परीक्षिण्याम् ॥ ३० ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 परबलभाधिकरणे रचितोऽध्यायस्तृतीयोऽसौ ॥ ३१ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे
 पारदारिकेऽकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

परवल्गुभाधिकरणेऽध्यायतुरीये निरूपणं कुरुते ।
 चतुर्दधितारलीना यदरिमहीपालमीनाक्ष्यः ॥ १ ॥
 दर्शितचेष्टाकारा या भूयाद्विरलदर्शना वनिता ।
 तां साधयन्ति दूत्या तद्दृष्टपूर्वा च शास्त्रज्ञाः ॥ २ ॥
 शीलादनुमविष्टा तस्यामाख्यानकपटपाठेन ।
 सुभगङ्करणैर्योगैर्लोकानां चैव वृत्तान्तैः ॥ ३ ॥
 कविरुचया परवनितासक्तकथाभिश्च तस्त्वरूपज्ञा ।
 स्तुत्वा लीलायस्या दासिप्यं बोधयेदेवम् ॥ ४ ॥
 सुभगे त्वं गुणयुक्ता कथमीदृशि निर्गुणे प्रिये निरता ।
 दास्येऽप्येष न निपुणः कमलदलाक्ष्यास्तनेदानीम् ॥ ५ ॥
 वेगे मन्दः शठता मूढत्वं वाऽङ्कतज्ञतेर्प्यालुः ।
 कार्पण्यं विद्युत्खल्वं भोगे यानीह वाच्यानि ॥ ६ ॥
 गुप्तानि सन्ति तस्मिन्विरतौ तस्याश्च हेतुभूतानि ।
 कथयेदस्याः सविधे सातिशयानोह सा दूती ॥ ७ ॥
 भवति च यस्माद्गोपात्सोद्वेगा सा च नायके स्वीये ।
 कुर्यात्तस्य पुरस्कृतिमेवा दूती कृत्तिमन्वरे ॥ ८ ॥
 शशता नैत्र च दोषो भवति मृगी चेन्मृगेक्षण श्लक्ष्णा ।
 वडवाहस्तिन्योरपि चोचित्यानौचिर्ता द्यूयात् ॥ ९ ॥
 विश्वास्यामिह तस्यां मत्वा दूर्ता तु निर्दिशेदस्याम् ।
 प्रथमं साहसयुक्तामणुभावां चेति गोणिकापुत्रः ॥ १० ॥
 कथयेन्नायकचरितं कामित्वं चानुलोपतां चैव ।
 युवत्यार्जितसद्भावा कार्यशरीरं वदेदित्यम् ॥ ११ ॥
 आकर्णाक्षि निशामय किमपि विचित्रं मनोभुवश्चरितम् ।

१ 'परिच्छन्नम्' ख. । २ 'विश्वास्यातिरहस्यं स्वीयं दूती विनिर्दि-
 शेदस्याम्' ख. ।

दृष्ट्वा स्वामतिधीरश्रितोन्मादं समातनुते ॥ १२ ॥
 एतावतोऽपराधानिहतः कामेन दुःसहव्यथया ।
 त्वत्तोऽप्राप्य त्राणं जह्यात्प्राणानपि प्रायः ॥ १३ ॥
 तत्रारौक्ष्ये मत्वा सिद्धां दिवसेऽग्रिमे पुनर्दृती ।
 वक्रादिषु प्रसादं दृष्ट्वा भूयः कथां रचयेत् ॥ १४ ॥
 कथयेदस्याः पुरतश्चरितानि च परपुरुषनारीणाम् ।
 आदौ कृत्वाऽहल्यां मुनिवनितां विश्रुतां लोके ॥ १५ ॥
 चातुःषष्टिकयोगे नैपुण्यं तस्य दर्शयेदस्यै ।
 एवं वृपतामस्य च वश्यत्वं साधयन्त्यस्याः ॥ १६ ॥
 सौभाग्यं कथयेदपि संभोगं उन्नमन्यया तस्य ।
 सत्यमसत्यं यत्नाच्चाकारं लक्षयेच्चैव ॥ १७ ॥
 सापि सहासं कथयेदद्याच्चैवासनं तथा चानु ।
 स्यानं शयनं शुकं चेष्टितरचितानि पृच्छेच्च ॥ १८ ॥
 स्वं दर्शयति विविक्ते रचयत्याख्यानके नियोगं च ।
 चिन्ताजृम्भाश्वासान्कुरुते प्रीत्या ददात्यर्थान् ॥ १९ ॥
 श्लोत्सवयोर्नित्यं स्मरति च स्वदर्शनं तथा तस्याः ।
 जातां कथां च कांक्षति तत्कथितां स्वस्य चाकथने ॥ २० ॥
 दूत्या मनोरथेषु च कथितेऽप्येतस्य नायकस्यैषा ।
 हसति न किञ्चित्कथयति संदर्शितशोभनाकारा ॥ २१ ॥
 उपशृङ्खयेदनुगतैरेनामिह नायकस्य चैवैषा ।
 गुणरूपनैरुपशृङ्खणमुचितं चासंस्तुतौ भवति ॥ २२ ॥
 आकारासंसर्गेऽसंस्तुततायां तयोभयोऽनयोः ।
 दृतीर्भर्मनिषेधं कथयत्यौद्धान्तिकः शास्त्रे ॥ २३ ॥
 सत्याकारे सक्तेऽसंस्तुततायां तयोभयोऽनयोः ।
 दृतीर्भर्मविधानं संमतमिह बाध्रमीयाणाम् ॥ २४ ॥
 संस्तुततायां सत्यामसति तथाऽऽकारभूरिसंसर्गे ।
 दृतीर्भर्मविधानं संकथयति गोणिकापुत्रः ॥ २५ ॥

वात्स्यायनस्तु कथयति युगलाभावेऽपि दूतिकाकर्म ।
 प्रत्ययतो मतमेतत्सम्यगसम्यक्परेषां हि ॥ २६ ॥
 तासांमुपायनानि हि मनसोऽभिमतानि दर्शयेदेषा ।
 अनुलेपनताम्बूले वासोऽञ्जनमङ्गुलीयं च ॥ २७ ॥
 प्रहितेष्वेषु च तस्यै कुत्रचिदर्थान्वितो भवेत्लेखः ।
 चिह्नं नखरदशनयोश्चिह्नान्यन्यानि चैतस्य ॥ २८ ॥
 कुङ्कुमविरचितमञ्जलिमपि वाससि नायकः शुभं रचयेत् ।
 साभिप्रायाकृति किल पत्रच्छेद्यं चरेदस्यै ॥ २९ ॥
 आपीढं च विरचयेत्पत्रं श्रवसश्च लेखसंशुक्तम् ।
 तेषु मनोरथकथनं तत्पुरतो नायकः कुरुते ॥ ३० ॥
 संगमयेदय दूती सिद्धां तां कालदेशयोः शुभयोः ।
 देवानामभिगमने यात्रोद्यानीयलीलायाम् ॥ ३१ ॥
 संतरणे सरितामथ परिणयज्ञोत्सवे तथा व्यसने ।
 अग्नौ चौर्ये जनपदचक्रारोहे तथा चैव ॥ ३२ ॥
 व्यापारे भेक्षायां व्यापारान्तरमपीत्यमादिष्टम् ।
 इति वाभ्रवीयरीत्या सुगमः कालस्य निर्णयो दूत्याः ॥ ३३ ॥
 भवनेषु सखीप्रभृतेः सङ्गं सुखमाह गोणिकापुत्रः ।
 विदितनिष्क्रमप्रवेशं वात्स्यायन आह तद्रेहम् ॥ ३४ ॥
 अष्टविधेष्टा दूती प्रथमा कथितेह सा निष्ठृष्टार्था ।
 उपलभ्यार्यमभीष्टं नायकयोः स्वेह्या कर्त्री ॥ ३५ ॥
 संस्तुतयोः सा प्रायो दारनियोगे तथाविधयोः ।
 अनुरूपयोः कृतुकतो घटनं स्यादप्रयोगेऽपि ॥ ३६ ॥
 उपलभ्य यैकदेशं शेषं कुरुते मितार्या सा ।
 दृष्टान्योन्याकृत्योर्विरलेक्षणयोरियं भवति ॥ ३७ ॥
 विदिता तु पत्रहारी संदेशं या समर्पयेदुभयोः ।
 दृष्टस्त्रभावयोः सा भवति च संसृष्टयोर्युनोः ॥ ३८ ॥
 देशस्य बोधनार्थं यदि वा कालस्य वाऽथ दौत्येन ।

प्रहिता स्वयमभिगच्छेद्रूपं साऽस्तवोद्येव ॥ ३७ ॥
 स्वप्नोपभोगंरुचनं कुर्याद्भोत्रस्य भूरि च स्वलितम् ।
 निन्देदस्य च भार्या तद्वपदेशाद्देदीर्ष्याम् ॥ ४० ॥
 नखदशनचिह्नदात्री भवते सङ्कल्पिता पुरा चाहम् ।
 इत्यभिधात्री पृच्छेत्तद्भार्यातः स्वसौन्दर्यम् ॥ ४१ ॥
 निजदूती कथिता सा द्रष्टव्येयं विविक्तदेशेषु ।
 ग्राह्या च दौत्यदम्भाचामभिसंधाय संदेशम् ॥ ४२ ॥
 कथयन्ती या रमणं सिद्धं कुर्याद्भवेत्तया साऽपि ।
 एषा हितां तदीयां हृदयाहूरीकरोत्येव ॥ ४३ ॥
 अनया कथितो ज्ञेयो नायकताभागिहात्मदूतश्च ।
 निजदूतीवल्लोके दृश्यन्ते यत्स्वयं दूताः ॥ ४४ ॥
 नायकभार्यां मुग्धां विश्वास्य प्रविश्य चापन्त्रणया ।
 पृच्छति नायकवेषां शिक्षादात्री च योगेषु ॥ ४५ ॥
 साकारं भूपयति च कोपमथ ग्राहयेत्तथैवैनाम् ।
 निर्वर्तयति नखदशनपदानि स्वयमस्याः शरीरे तु ॥ ४६ ॥
 आकारयति च रमणं द्वारेणैतेन मूढेदूती सा ।
 भार्यादूती मूढा भार्या चेदूततां याति ॥ ४७ ॥
 यत्र चञ्चलतः कश्चन बालादिः प्रेष्यते भवेत्तत्र ।
 सा स्यान्मूका दूती लेखादिः कर्णपत्रादौ ॥ ४८ ॥
 प्राक्प्रस्तुतार्थमन्यस्वजनाग्राह्यार्थकं तु या वाक्यम् ।
 औदास्ये श्रावयति स्याद्दूती सा तु वाचैव ॥ ४९ ॥
 प्रत्युत्तरस्य, याचनमनयोर्भुक्तं तथैव भूयः स्यात् ।
 एष न्यायः कथितः शास्त्रज्ञैर्गूढदूत्या च ॥ ५० ॥
 भेदः प्रयोक्तृभेदान्भार्यादूत्यास्तु गूढदूत्या स्यात् ।
 इत्थं दूतीभेदा निर्णीता वीरभद्रेण ॥ ५१ ॥
 विधवेक्षणिका दास्यो भिक्षुक्यः शिल्पकारिका चैव ।

विश्वासं त्वरया सा विदधति कार्यं तु दूतीनाम् ॥ ५२ ॥
 पतिविद्वेषं तस्यां जनयति निर्वर्णयेच्च रम्याणि ।
 चित्रान् रतिसंयोगानतियत्नादर्शयेच्चैव ॥ ५३ ॥
 नायकप्र(ग)तमनुरागं पुनरपि रतिकौशलं तथा तस्य ।
 अधिकस्त्रीभिः प्रार्थनमयवाञ्छवष्टम्भमाख्याति ॥ ५४ ॥
 अर्थमसंकल्पितमपि कारणतश्चापि भूरि चोत्सृष्टम् ।
 आवर्तयन्ति दूत्यो वचसामिह कौशलेनैव ॥ ५५ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 परवल्गुभाधिकरणे रचितोऽध्यायश्चतुर्थोऽसौ ॥ ५६ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे
 पारदारिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमे प्रपञ्चं कुरुते पञ्चेपुचरितकृतिचतुरः ।
 चतुरुदधितीरसंचरदरितरणीगीतशौर्यश्रीः ॥ १ ॥
 परवल्गुभानुरागो नोचित इह भूमिवल्गुभप्रभृतेः ।
 आवारादिह तेषामाचरणं सर्वलोकानाम् ॥ २ ॥
 सूर्योदयादिवत्किञ्च नैषां शुभा भवेदसौ चेष्टा ।
 अनुकरणं च निरर्गलमेतस्याः सर्वलोके स्यात् ॥ ३ ॥
 तस्माद्गर्हितमेतैस्त्यक्तव्यं भूमिवल्गुभप्रमुखैः ।
 राष्ट्रोपप्लवतः स्यादेषां टोपोऽधिकस्तस्मात् ॥ ४ ॥
 यदि परदाररुचिः स्याद्द्रूपालोऽन्योऽन्यत्र समस्तेन ।
 नाचरति तत्प्रकाशं परभवनस्य प्रवेशं च ॥ ५ ॥
 तत्र ग्रामाधिपतेर्यूनोऽप्यथ हलोत्यवृत्तिपुत्रस्य ।
 ग्रामीणानां पत्न्यो वचनेनैवैह साध्याः स्युः ॥ ६ ॥
 घ(च)र्षण्यस्ताः कथितास्ताभिः सह योगमाचरेच्चैव ।

विष्टौ कोष्ठागारप्रवेशकाले, प्रवेशे च ॥ ७ ॥
 द्रव्यस्य च निष्क्रमणे, प्रतिसंस्कारे च मन्दिस्स्याथ ।
 क्षेत्रस्य कर्मणि तथा कार्पासादेरथादाने ॥ ८ ॥
 सूत्रप्रतिग्रहेऽपि च वस्तूना चैव विक्रयक्रययोः ।
 विनिमयवेलास्वेपामन्येष्वेवंविधेष्वपि च ॥ ९ ॥
 अध्यैसस्य व योगो व्रजयोषाभिः सहाय निर्दिष्टः ।
 प्रव्रजितादिभिरुक्तः सूत्राध्यक्षस्य संयोगः ॥ १० ॥
 रात्रावटतः सुकरः कुलटायोषाभिरेष संबन्धः ।
 वनैजाक्षीभिर्वणिजा नागरिकाध्यक्षयोः प्रोक्तः ॥ ११ ॥
 नगरस्थाना सुदृशा सुवसन्तादिष्विहेश्चभवनेषु ।
 क्रीडाञ्जतःपुरिकाभिः सह निर्दिष्टा प्रमोदाय ॥ १२ ॥
 योषा नगरविभूषा आपानकमादरादिषाः कृत्वा ।
 गत्वाञ्जतःपुरिकाणा पृथगावासं यथासगम् ॥ १३ ॥
 आसित्वा च कथाभिः पूजा लब्ध्वा तथा प्रपीताश्च ।
 निष्क्रमणमुपप्रदोषं कुर्युः कुशलाः सरोजाक्ष्यः ॥ १४ ॥
 संभाषेत श्रणिहितदासी राजस्तु पूर्वसंसृष्टा ।
 तत्र प्रयोज्यनारीं रमणीयं दर्शयेदेनाम् ॥ १५ ॥
 प्रागेव स्वे भवने स्थितिभाजा ता प्रतीयमाव्रूयात् ।
 क्रीडायामस्या तव राजगृहस्थानि रम्याणि ॥ १६ ॥
 कार्याणि दृष्टिविषये तानि च कालेन योजयेद्देवम् ।
 मणिभूमिरूा प्रवालैः कुट्टिमक बाह्यदेशस्यम् ॥ १७ ॥
 वार्दी मृद्धीरूामपि समुद्रगेहं च भित्तिसचारान् ।
 प्रतिभवनचित्ररूपं व्याघ्रादेः पञ्जराणीह ॥ १८ ॥

१ ' मक्तमात्रेण यानि पेयणकुट्टनसन्धनादीनि कार्याणि तानि विष्टिक-
 र्माणि ' इति जयमङ्गला । २ ' तथा व्रजयोषिद्धि सह गवाध्यक्षस्य ' इति
 वात्स्यायनसूत्रम् । ३ ' क्रयविक्रये पण्याध्यक्षस्य ' इति वात्स्यायनसूत्रम् ।

यानि पुरस्थितलोकैरुक्तान्युत्कृष्टवस्तुजातानि ।
 तान्यप्यस्याः कुर्याद्विषये दृष्टेः सरोजास्याः ॥ १९ ॥
 ईशानुरागमस्यामेकान्ते भूरि वर्णयेन्निषुणा ।
 आयतिमस्यै कथयेत्सह राज्ञा संप्रयोगेण ॥ २० ॥
 प्रतिपन्ना योजयति च राज्ञे तामप्यमन्त्रनिश्रावम् ।
 स्वयमीशोऽप्रतिपन्नामागत्येहोपचारेण ॥ २१ ॥
 सान्त्वनया रञ्जयति हि सम्भूयानुरागमुत्सृजेद्भुचितम् ।
 अन्तर्नित्यं प्रेष्याः पत्युर्दाराः प्रयोज्यायाः ॥ २२ ॥
 तत्र प्रणिहितदासी राज्ञः सदृशं परं तु पूर्वेण ।
 आन्तःपुरिका कुर्यात्सह वा प्रीतिं प्रयोज्याभिः ॥ २३ ॥
 प्रसूतप्रीतिं छलतो नियोजयेद्दर्शने पुनर्यत्नान् ।
 पूजितनिविष्टयुक्तां पानवर्ती राजदासीति ॥ २४ ॥
 विख्याता विज्ञाने यस्मिन् तद्दर्शनार्थमाहृता ।
 अन्तःपुरस्यया किल दासी तुल्या तु पूर्वेण ॥ २५ ॥
 प्राप्तानर्थकृशाङ्गीं श्रूयादित्यं हि भिक्षुकी वाक्यम् ।
 आन्तःपुरिका राजनि सिद्धैषा मद्रुचःस्या च ॥ २६ ॥
 करुणारसार्द्रहृदया त्वामनया योजयाम्यहं सदया ।
 वारयति सा त्वदीशानर्थं मद्राक्यतः स्नेहात् ॥ २७ ॥
 प्रतिपन्नां द्वित्रिस्तां प्रवेशयेत्साभयं वचश्चास्यै ।
 दद्याद्भयश्रवणात्सोत्साहां प्रणिहितेत्यादि ॥ २८ ॥
 वृत्तौ कृताभिलाषा अभितप्ता ये तथा महामात्रैः ।
 चलतोऽन्यनिगृहीता व्यवहारे दुर्बलाश्चैव ॥ २९ ॥
 भोगेन स्वीयेन च निःसंतोषाः क्षितीश्वरे प्रेम ।
 कांसन्ति ये वहिर्गतमनुजे व्यर्क्ति तयेच्छन्ति ॥ ३० ॥
 वाध्या ये च सजातिमिरेतानभिवाधितुं तयेच्छन्ति ।
 ये सूचकास्तयाऽन्ये कार्यपरा व्यसनयुक्ताश्च ॥ ३१ ॥
 अनयैव व्याख्याता भार्या एषां विशिष्य गणितानाम् ।

श्रीवात्स्यायनमुनिना तदनु श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ ३२ ॥
 अन्येन वा प्रसक्तां सह निगृहीतां प्रयोज्यवनितां तु ।
 तेन वियोज्य निविष्टां कुर्यादन्तःपुरे राजा ॥ ३३ ॥
 प्रणिधिवलेन तदीयं यदि वा परिदूष्य नायकं राजा ।
 अपराधिनां कलत्रं निग्रहदम्भाद्येदन्तः ॥ ३४ ॥
 इति योगाः प्रच्छन्नाः राजकुमारेषु कामवामेषु ।
 परमन्दिरे प्रवेशो युक्तो नैषामनिष्टत्वात् ॥ ३५ ॥
 कोट्याधिपमाभीरं परभवनगतं निदेशतो भर्तुः ।
 रजको जघान तस्मात्परभवनं नोचितं राज्ञाम् ॥ ३६ ॥
 अश्वाध्यक्षो हतवान्काशीशानं तथा जयत्सेनैम् ।
 तस्मात्परगृहयानं दारार्थं नोचितं राज्ञाम् ॥ ३७ ॥
 देशप्रवृत्तियोगात्परदारेषु प्रकाशतो भूयः ।
 दृश्यन्ते क्वचिदेते नत्वेवं सर्वदेशेषु ॥ ३८ ॥
 प्रत्ता जनपदकन्या दक्षमेऽहनि साऽप्युपायनं नीत्वा ।
 अन्तःपुरं प्रविष्टा भुक्तोत्सृष्टाऽन्ध्रभूपेन ॥ ३९ ॥
 रात्रौ च वत्सगुल्मे या च महामात्रकामिनी सुभगा ।
 सा याति क्षितिवल्लभसेनायैतेषु देशेषु ॥ ४० ॥
 सरसा जनपदयोषाः प्रीत्यपदेशेन चार्धमासादौ ।
 वैदर्भान्तःपुरिका अन्तःपुरगाः प्रकुर्वन्ति ॥ ४१ ॥
 दृश्याः स्वकीयभार्याः ददति परे प्रीतिदायमेवेह ।
 अपरान्तरुप्रदेशे भूरि महामात्रराजभ्यः ॥ ४२ ॥
 नृपनारीभिः क्रीडां सह कर्तुं देशनगरकामिन्यः ।
 सौराष्ट्रे नृपगेहं यान्त्यैकैकं तथा मिलिताः ॥ ४३ ॥
 एवं परदारविधिदेशे देशे प्रवर्तितो भूपैः ।
 विलसतितरां प्रयोगो नहि राज्ञां वारकः कोऽपि ॥ ४४ ॥
 श्रौते पथि प्रयातैर्भूपालैरेप निन्दितः पन्थाः ।

जितपद्गर्गा भूमिं ये विजयन्ते वधेलाद्याः ॥ ४५ ॥
 राज्ये वधेलभोज्ये परदारैभ्यः परं जना विमुखाः ।
 वीजं तत्र नरपतेः परनारीभोगवैमुख्यम् ॥ ४६ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुष्ठते ।
 परवट्टभाधिकरणे पञ्चम इह संचितोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविगचिने कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे पारदा-
 रिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमस्य षष्ठं स्पष्टयितुं जायते स सोद्योगः ।
 अष्टदिगन्तनिविष्टा यदरिवधूः कष्टमायत्ते ॥ १ ॥
 अन्तःपुररक्षणतोऽनीक्षणमेवान्यपुंसि तत्स्यानाम् ।
 एकोऽनेकसमानो भर्ता वृत्तिस्ततो नासाम् ॥ २ ॥
 तस्मात्परस्परं ताः कुर्युस्त्वष्ट्यै प्रयोगसंयोगान् ।
 घात्रेयिकां सर्वां वा दासीं वा पुरुषवेपेन ॥ ३ ॥
 कृत्वाऽऽकृतिसंयुक्तैः कन्दैर्मूलैरपद्रव्यैः ।
 निर्वर्तयेयुश्चितं स्वाभिप्रायं विशान्नाक्ष्यः ॥ ४ ॥
 प्रतिमा वा पुरुपीयाः प्रस्फुटलिङ्गास्तथा पुरस्कार्याः ॥
 राजानो वा कृपया विनाऽपि भावं ध्वजं कृत्वा ॥ ५ ॥
 अभिगच्छन्ति च वहीरेकरजन्यां हि यावदर्थं ताः ।
 म्नातायां प्रीत्या वा साभिप्रायोऽथ वासेन ॥ ६ ॥
 यत्कल्पयन्ति कस्युहयाः स्त्रीप्रतिमायां विधोनिमुह्येषु ।
 अथ केवलोपमर्दात्स्वाभिप्रायं नियच्छन्ति ॥ ७ ॥
 योपायेषान्पुरुषानन्तःपुरमध्यभूपणीमृताः ।
 सह परिचारिकयाऽन्तःप्रवेशयन्तीह कामेन ॥ ८ ॥

प्रयतेरन्नथ तेषामानयने साधु दर्शितायतिकाः ।
 अभ्यन्तरसंसृष्टाः धात्रीपरिचारिकामुख्याः ॥ ९ ॥
 सुकरप्रवेशतामिह निःसारत्वं तथैव तद्भ्रमेः ।
 विस्तारं मन्दिरगं रक्षकवर्गप्रपादं च ॥ १० ॥
 निर्वर्णयेद्युरेताः परिजनवर्गेष्वनित्यतां चैव ।
 असताऽर्थेन न कुर्युः प्रवेशमेपामिमाः कथिताः ॥ ११ ॥
 न प्रविशेदन्तःपुरमुत्कटदोषं सपातकं पुरुषः ।
 लोभादथवा कामाद्दृष्टादृष्टौ यतो दोषौ ॥ १२ ॥
 अन्याहृतौ हेतून्विचार्य यत्नादिहापि वक्तव्यान् ।
 विहितोपायस्ताभिः प्रविशेदपि पातकाभीतः ॥ १३ ॥
 कक्ष्या दृष्टा बहुशोऽसंकीर्णाः सापसारणा बहुधा ।
 रक्षककृतप्रपादा लभमानाक्रान्तग्रान्ता वा ॥ १४ ॥
 प्रविशेदन्तःपुरमिह युक्त्या नैत्रात्र दर्शयेद्भीतिम् ।
 प्रमदावनात्रगुहं प्रोषितभूपालकं चैव ॥ १५ ॥
 निष्कपमारचयेदिह शक्त्या प्रतिवासरं ततो ह्येव ।
 उक्त्वा हेत्वन्तरमथ संपृ(ष्ट)ष्टः स्याद्ब्रह्मी रक्षैः ॥ १६ ॥
 आत्मानं कथयेदपि सक्तं परिचारिका वदिर्गमना ।
 भवति यदा विदितार्था तदन्वामोन्थं तथा दुःखम् ॥ १७ ॥
 अन्तःप्रवेशिनीभिर्दुःकीकल्पं समाचरेत्सर्वम् ।
 राजप्रणिधिविवाधे भूयादतिसावधानोऽसौ ॥ १८ ॥
 यत्र गृहीताकारा द्रष्टुं योग्या प्रयोज्या स्यात् ।
 दूत्यास्तत्रावस्थितिरुचिता स्वीये तु संचारे ॥ १९ ॥
 तस्मिन्नपि रक्षिषु तु प्रभवेत्परिचारिकापदेशो हि ।
 कुर्यात्तस्यां नियताननुबन्धाञ्चक्षुषश्चैव ॥ २० ॥
 कुर्वीतापि निवेदनमाकारस्यैव वेगितस्याथ ॥
 देशविशेषेऽत्रमरे संश्लेष्यं चित्रकर्मादि ॥ २१ ॥
 दत्तं तथा च पश्येत्प्रत्युत्तरमादिशेदसौ पश्चात् ।

अस्या नियतोपगमे देशे छन्नः स्थितिं कुर्यात् ॥ २२ ॥
 रक्षिपुरुपरूपो वा प्रविशेत्तत्रोक्तवेलयाऽप्येषः ।
 वेष्टित आस्तरणादौ पुटमेदे वाऽऽगमे योग्यः ॥ २३ ॥
 नष्टच्छायो यदि वा संस्त्रयेन्निर्गमं तथावेशम् ।
 सर्पाक्ष्यादिभिरेपञ्जायाहर्ता भवेद्योगः ॥ २४ ॥
 नकुलहृदयं तुम्बीफलचोरकमुसगाक्षिसंयुतं कृत्वा ।
 पचति कृत्तान्तर्धूपं पिष्टं समभागतोयेन ॥ २५ ॥
 अभ्यक्ताक्षिरनेन तु नष्टच्छायारूपश्चरति ।
 एतं परीक्ष्य योगं कुर्यात्स्यादन्यथाऽनिष्टम् ॥ २६ ॥
 द्रव्याणां निहारि पानरसस्य प्रवेशकाले च ।
 आपानकोत्सवार्थं चेदीनां संप्रमे चैव ॥ २७ ॥
 व्यत्यासे भवनानां व्यत्यासे चैव रक्षकस्यापि ।
 यात्रायामुद्याने यात्रां कृत्वा प्रवेशे च ॥ २८ ॥
 दीर्घं भोपितभूपे निष्क्रमणं वा प्रवेशनं युनः ।
 एतच्चैव विधेयं कौमुद्यादौ प्रयत्नेन ॥ २९ ॥
 मर्मं ज्ञात्वाऽन्योन्यं राजगृहस्था इहैककार्याश्चेत् ।
 अन्यासामपि कुर्युर्भेदं स्वेष्टस्य संसिध्यै ॥ ३० ॥
 बहीः स दूपयित्वा कार्यस्यैकस्य चार्पणे निरतः ।
 सद्योऽमेघतया किल कामानुगुणं फलं याति ॥ ३१ ॥
 देशे कापि च पुरुषाः संमत्या इन्त रक्षकाणां हि ।
 प्रविशन्त्यन्तःपुरमिह रक्षा नैवापरान्तेषु ॥ ३२ ॥
 आभीरकवनितानां क्षत्रियसंज्ञैरिहान्तरैर्योगः ।
 नागरकान् प्रेष्याभिर्निवेशयन्तीह गुल्मानाम् ॥ ३३ ॥
 वैदर्भिके सपत्नीपुत्रानुपभुञ्जते सुखं नार्यः ।
 सैराजके यथेच्छं संवन्ध्याद्यै रहोनिरताः ॥ ३४ ॥
 गौडीयानथ दारान् भृत्याद्या भुञ्जते गतोद्देशाः ।
 सैन्धवभूपतिनारीः कर्मकरास्तत्समानाश्च ॥ ३५ ॥

हैमवतान्तःपुरश्रुवि रक्षिणमुपगृह्य चार्थतः सहसा ।
 साहसिकाः प्रविशन्ति हि कामाशुगलक्ष्यतां प्राप्ताः ॥ ३६ ॥
 प्रच्छाद्य तरुणमेकं मिलिता वज्रादिसंभवाः सुदृशः ।
 पुष्पप्रदाननिरतं नव दश वा भुञ्जते स्वैरम् ॥ ३७ ॥
 रक्षेदारान्स्वीयानेभ्यः परपुरुषयोगहेतुभ्यः ।
 कामोपधाविशुद्धानन्तःपुररक्षिणः कुर्यात् ॥ ३८ ॥
 इत्येके तैऽप्यन्यं भवलोभाभ्यां हि योजयन्त्याभिः ।
 तस्मादुपधात्रयशुचिरधिकारीति गोणिकापुत्रः ॥ ३९ ॥
 धात्सायनश्चतुर्थी कथयति धर्मोपधासु संशुद्धिम् ।
 धार्मिकृतयैव लब्धा शुद्धिः सर्वेति तच्चार्थः ॥ ४० ॥
 दूत्या परीक्षणं केऽप्याहुर्निजचारुपङ्कजाक्षीणाम् ।
 दूतीयोगादुष्टा भवत्यदुष्टास्ततो नैतत् ॥ ४१ ॥
 अतिगोष्ठ्यङ्कुशविगमौ व्यभिचाररतिस्तथा स्वकान्तस्य ।
 निर्यन्त्रणं च पुरुषैस्तद्द्रासो विदेशेषु ॥ ४२ ॥
 वृत्तेरयोपधातः स्वीयायाः स्वैरिणीषु संसर्गः ।
 ताहि स्वभावयोजनमन्यत्र्याप्याचरन्त्येव ॥ ४३ ॥
 ईर्ष्यालुता च पत्सुर्गमनोपस्थानमन्यदेशेषु ।
 स्त्रीणां विनाशकारणमुपदिष्टं कामशास्त्रेषु ॥ ४४ ॥
 परदारकथितयोगान्दृष्ट्वा शास्त्रेण शास्त्रतत्त्वज्ञः ।
 स्वस्त्रीषु सावधानः स्त्रीकृतदोषं न संयाति ॥ ४५ ॥
 पाप्मिकृतया प्रसिद्धा दृष्टापायाः प्रयोगयोगा हि ।
 धर्मार्थयोर्विलोपाद्विरुचिः परदारके पुरुषः ॥ ४६ ॥
 तस्मात्स्वदाररक्षादक्षत्वार्थं प्रसिद्धमन्दाक्षैः ।
 शास्त्रमिदं पठनीयं न तु केवलमन्यनाशाय ॥ ४७ ॥
 मुनिनाऽऽरब्धमपीदं श्रेयस एवेह सर्वलोकानाम् ।
 न तु परयोपिति दोषानाघातं प्रक्रमस्तस्याः ॥ ४८ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।

परबलभाधिकरणे षष्ठः स्पष्टः कृतोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पञ्चमे पारदारिकेऽधिकरणे
षष्ठोऽध्यायः । समाप्तं चेदं पञ्चमं पारदारिकमधिकरणम् ।

अथ षष्ठे वैशिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ वैशिकं प्रविशदं कर्तुमसौ प्रक्रमं समातनुते ।

तद्रन्तदोषबोधास्तज्ज्ञानादेव जायन्ते ॥ १ ॥

अथ वैशिकाधिकरणे वैशद्याय प्रवर्तते निरतः ।

प्रथमाध्यायव्याख्यामाख्यातुं कीर्तितो रिपुभिः ॥ २ ॥

अध्यायाः षट्शुद्धिन्नधिकरणे तत्र चादिमेऽध्याये ।

गन्धविचारः पुरुषोपावर्तनहेतुसंविधयः ॥ ३ ॥

एतस्माद्परस्मिन्कथितं कान्तानुवृत्तमध्याये ।

अर्यागमे निदानं विरक्तलिङ्गानि चान्यस्मिन् ॥ ४ ॥

तत्र तथा प्रतिपत्तिर्निष्कासनप्रकाराश्च ।

शीर्णस्य प्रतिसंधिः स्यादध्याये तुरीये तु ॥ ५ ॥

तदुपरि लाभविशेषा अर्यानर्थानुबन्धमुख्योऽयम् ।

पण्यस्त्रीषु विशेषः स्पष्टौ षष्ठस्य निर्णायकौ ॥ ६ ॥

इत्थं षष्ठाधिकृतावध्यायार्थान्निरूप्य यत्नेन ।

श्रीवीरभद्रवीरो वैशिकवैशद्यमातनुते ॥ ७ ॥

योगं पुरुषवैश्या रतिष्टाप्तिभ्यां श्रयोजनाचनुते ।

स्वामाविक्रोऽत्र रत्यै वृत्यै प्रोक्तस्ततो भिन्नः ॥ ८ ॥

स्वामाविक्रवद्रमणो येन प्रत्येति कृत्रिमं तत्तु ।

यत्नादसौ प्रतनुयान्नाथं लभतेऽन्यथाकर्त्रा ॥ ९ ॥

तस्माद्रतेऽर्थहेतोरपि रागं दर्शयेदसौ वाद्यम् ।

तत्रालुब्धा तु स्याद्दृढयै विश्वासयोगस्य ॥ १० ॥
 आयतिसंरक्षार्थं नित्यमलङ्कारयोगिनी भूयात् ।
 भूयान्नरेन्द्रमार्गप्रहितदृगन्ता च दृश्या च ॥ ११ ॥
 न स्यादतीव विवृता पण्यसधर्मत्वमात्मने मत्वा ।
 नायकमारचयेदथ कुर्यात्तद्वारणं परतः ॥ १२ ॥
 आत्मानर्थनिवारणमात्मार्थानां च साधनं रचयेत् ।
 परिभूयेत न गम्यैर्यैस्तान्कुर्यात्सहायान् हि ॥ १३ ॥
 धर्माधिकारणनिष्ठो दैवज्ञो रसकश्च विक्रान्तः ।
 समविद्यः सकलोऽप्यय तद्दृढमी पीठमर्दाग्राः ॥ १४ ॥
 गान्धिकशौण्डिकरजका नापितभिक्षू स्त्रजां तथा कर्ता ।
 इह चैते हि सहाया योगात्कार्यस्य ते ते च ॥ १५ ॥
 केवलार्थास्तु गम्या वात्स्यायनभापितेरिति प्रथितम् ।
 वृत्तिपरोक्षा धनिनस्तरुणाश्च स्थानिनश्चैव ॥ १६ ॥
 अक्लेशलब्धधनवान्सर्वदिकायस्तथा स्वतन्त्रश्च ।
 संघर्षः शुभगमानी श्लाघनकः पुंप्रयोगार्थी ॥ १७ ॥
 त्यागी स्वभावतोऽपि च राजनि सिद्धस्तथा महामात्रे ।
 गुरुशासनातिवर्ती लिङ्गी प्रच्छन्नकामश्च ॥ १८ ॥
 वित्तावमानशीलो दैवपरो ह्येकपुत्रवैधौ च ।
 एवं शूरप्रभुत्वा एतासां बलभा प्रोक्ताः ॥ १९ ॥
 अधिगम्या गुणवन्तः प्रीत्या यज्ञसाऽधिकास्तथा पुरुषाः ।
 विद्वान्महाकुलीनः समयज्ञः सत्कविश्चैव ॥ २० ॥
 वाग्म्याख्यानकुशलस्तथा प्रगल्भोऽप्य विविधशिल्पज्ञः ।
 दृढभक्तिः सोत्साहो वृद्धासेवी तथाऽनसूयश्च ॥ २१ ॥
 आधिव्याधिविहीनो बलवान्भिन्नेषु क्तसलश्च वृषः ।
 निरतो घटासु गोष्ठ्यामपि च समस्यादिलीलायाम् ॥ २२ ॥

अरविन्दमृन्दरदृशां लालयिता स्यात्तया प्रणेता च ।
 मैत्रीपरः सुवजगोश्वरतन्त्रोऽनिष्टरश्चैव ॥ ३३ ॥
 ईर्ष्याधिरतो निरतः कलासु चैते तथैव चान्येऽपि ।
 नायकगुणा इहोक्ता इत्याद्याः कामशास्त्रेषु ॥ २४ ॥
 नित्यमर्कदर्यवृत्तिर्गोष्ठीकलयोस्तथा सदा निरतिः ।
 अभ्यर्थनं विशेषे गुणनिरतिर्नैवमर्थेषु ॥ २५ ॥
 प्रीत्यादिस्थितिशीला स्थिरमतिजातिश्च नायकापेक्षा ।
 लक्षणरूपमधुरता इत्येते स्त्रीगुणाः प्रोक्ताः ॥ २६ ॥
 बुद्ध्याचारौ शीलान्यार्जं कृतज्ञताविसंवादौ ।
 अपि दीर्घदूरदर्शी नागरको देशकालज्ञः ॥ २७ ॥
 पूर्वाभिभाषिताऽपि च नैपुण्यं कामसूत्रविद्यायाम् ।
 तद्वत्तद्वन्नन्ये साधारण्याद्गुणा एते ॥ २८ ॥
 गुणविरहेण च दोषान् श्रूमोऽद्यागम्यभावसंप्राप्तान् ।
 चापललोभस्तम्भाः परिवादक्रोधभूरिहासाश्च ॥ २९ ॥
 दैन्यं चैव पिशुनता वर्ज्याः स्युः सर्वभावेन ।
 कृमिशकृत्कारुवक्रः क्षयी रोगी प्रियकलत्रश्च ॥ ३० ॥
 परुषोक्तिरथ कदर्यो निर्घृणगुरुजननिष्ठष्टचौराश्च ।
 दम्भरतो दृढशङ्को बहुतरमन्दाससंयुक्तः ॥ ३१ ॥
 मानामानापेक्षी द्वेषैरभिभूयते तथा यश्च ।
 एतेऽगम्याः प्रोक्ता यः सक्तो मूलकृत्ये च ॥ ३२ ॥
 रागो भयं तथार्थः संहर्षो वैरिताप्रतीकारः ।
 जिज्ञासा पक्षः किल खेदः संघर्ष इत्याद्याः ॥ ३३ ॥
 प्रियसमता धन्यत्वं रागापनयः सजातिसादे(वे)श्ये ।
 आयतिसातत्ये ह्यपि गमननिदानानि केषांचित् ॥ ३४ ॥
 अर्थोऽनर्यापहतिः प्रीतिस्तद्धेतुरित्यपि प्राहुः ।

नार्थः प्रीत्या वाध्यः प्राधान्यादेव चार्थस्य ॥ ३५ ॥
 इत्थं गम्यविचारं कृत्वा श्रीवीरभद्रदेवेन ।
 चारस्यापनीयदृष्टा उक्ता इह हेतवो गमने ॥ ३६ ॥
 यदि गौरवकामा स्यादथ लाघववारणे सदोद्युक्ता ।
 गमनपराऽपि तथान्तःप्रार्थितसंगाऽपि तेनेह ॥ ३७ ॥
 सहसा न तेन रचयेत्प्रीतिं सा हेमनिकपसंकाशा ।
 अवमानयन्ति पुरुषाः सुलभा नारीः प्रयत्नेन ॥ ३८ ॥
 परिचारकप्रमुखतस्तदभावे पीठमर्दमुख्येभ्यः ।
 शौचाशौचे विद्याद्रागारागादि चैतस्य ॥ ३९ ॥
 अस्य प्रीतिं रचयेद्विष्टमुख्यैर्दासगायनाद्यैश्च ।
 ते नृत्यादिव्याजात्तद्रेहं प्रापयेयुस्तम् ॥ ४० ॥
 सा च प्रीत्या कुतुकैरत्यद्भुतभोग्यवस्तुदानैश्च ।
 गोष्ठ्युपचाराभ्यामपि रञ्जनमेतस्य संतनुयात् ॥ ४१ ॥
 अथ परिहासप्रायाः करकलितोपायनैस्तथा रुचिराः ।
 परिचारका अभीक्ष्णं प्रेष्यास्तस्मिन् परावृत्ते ॥ ४२ ॥
 सह वा गमनं कुर्याद्द्रेहे स्वयमस्य पीठमर्देन ।
 व्याजेन कारणानां गम्योपावर्तने विधयः ॥ ४३ ॥
 ताम्बूलानि च मालाः प्रीत्या गृहमागतस्य तस्येवम् ।
 आहरति सानुलेपनमय गोष्ठीर्योजयेत्कलया ॥ ४४ ॥
 सप्रणयं वसुदानं कुर्यात्परिवर्तनं तथा भूयः ।
 संयोगस्याहृतं स्वीयं परियोजयेद्देवा ॥ ४५ ॥
 अतिपेशलोपचारैर्दानैः प्रीत्या तथा कथायोगैः ।
 संछष्टा गम्येन तु तद्रञ्जनतत्परा भूयात् ॥ ४६ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसम्वाणशासनानुसृते ।
 वैशिकनाम्न्यधिकरणे प्रथमोऽध्यायो विनिर्णतः ॥ ४७ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ षष्ठे वैशिकधि-
 करणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ पष्ठे वैशिकाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ कुरुते कृतुः ननु तदपरमध्यायमादरात्सार्यम् ।
 प्रत्यर्थिपार्थिवानां यस्य भयान्धार्यवाञ्छाऽपि ॥ १ ॥
 नायक्युक्ता रचयेदञ्जयितुं वृत्तमेरुचारिण्याः ।
 वहिरन्तर्न कदाचित्सक्ता भूयादियं तेन ॥ २ ॥
 स्यान्मातर्यायत्ता क्रूरायामर्थलाभशीलायाम् ।
 तदभारेऽन्यत्र स्यान्नातिप्रोतिस्तयोर्गम्ये ॥ ३ ॥
 आनयति दुहितरं सा बलतस्तत्रापि नायिका तनुते ।
 सततारतिनिर्वेदो भीतिव्रीडे नचाऽनाज्ञाम् ॥ ४ ॥
 व्याधिं कमप्यनिन्द्यं चक्षुरविषयं तथाऽस्तिरं चैव ।
 प्रख्यापयेत्सति तथा हेतौ छत्रतोऽस्य नो योगः ॥ ५ ॥
 प्रेपयति चेष्टिकामय तन्निर्माल्यादिकारणादेया ।
 कुर्यादयं विस्मयमियमुपचारे तस्य संगेषु ॥ ६ ॥
 स्यादस्य चाथ शिष्या सा तु चतुःपष्टियोगविश्रायाम् ।
 एतत्कथितान् योगानाभीक्ष्ण्येन सेवेत ॥ ७ ॥
 रहसि च वृत्ति रचयेत्तत्सात्म्येनेह सा प्रयोगाणाम् ।
 गुह्यादीनां गोपनमाख्यानं स्यान्मनोवृत्तेः ॥ ८ ॥
 नोपेक्षेत च शयने कृतपरिवृत्तिं सृजेत्स्वतोऽभिमुखम् ।
 गुह्यस्पर्शं कुर्यात्सुप्ते परिचुम्बनार्द्धिं च ॥ ९ ॥
 अन्यमनस्के दृष्टिः प्रासादे राजपार्गनिष्ठायाः ।
 तत्र ज्ञाने नाशो व्रीडायाः साध्वसस्याय ॥ १० ॥
 तद्वेष्ये द्वेषस्तत्प्रियमैत्री रतिस्तदीये स्वे ।
 तन्मनसः शोकादौ कुर्यात्स्वीये मनस्येवम् ॥ ११ ॥
 जिज्ञासा परयोपिति कोपः स्वल्पो, नखादिचिहे स्ते ।
 अन्यकृतस्याशङ्का रागस्यैवापकाशश्च ॥ १२ ॥
 स्वप्नापयमद्रकाले स्यादनुरागस्य चारु निर्वचनम् ।

नायकगुणान् गृहीत्वा स्तुतिकाले वर्णयेत्सततम् ॥ १३ ॥
 योजयति तस्मिन् वाक्यं रम्योत्तरतो यदा च भक्तोऽसौ ।
 कुर्यात्कथानुवृत्तिं वृत्तं श्रुत्वा सपत्नीनाम् ॥ १४ ॥
 निश्वासयति च पतने स्वलितेऽप्यथ जृम्भिते तथा पत्युः ।
 कुर्यादनातिवाञ्छां जीवेत्याद्याः क्षुतादौ स्युः ॥ १५ ॥
 व्याधेः स्यादपदेशो दौश्चिच्ये स्याद्दौर्हृदेऽप्येवम् ।
 गुणतः परामकथने विवादतैस्तद्भवत्येव ॥ १६ ॥
 दत्तस्तुल्यो दोषः स्मर्तव्यः सर्वथा तथा ह्यनया ।
 स्वकृते दोषे भीतिस्तदचिते दर्शयेत्पीडाम् ॥ १७ ॥
 भूषाणाग्रग्रहणं राजभये व्याधिते तथा व्यसने ।
 कान्तस्य संप्रसक्ते भोजनहानिर्विलापश्च ॥ १८ ॥
 कांक्षति च दैशमोक्षं निष्क्रयमपि भूपतेस्तथा रुचिरम् ।
 अफलत्वं सफलत्वं स्वायुषि वैधुर्यलाभाभ्याम् ॥ १९ ॥
 अर्यागमे तद्दीयेऽभिप्राये संभृते वपुःप्रक्षये ।
 संभाषितोपहारं दद्यादियमिष्टदेवस्य ॥ २० ॥
 कुर्यान्नित्यमलङ्कृतिमपितोऽभ्यवहार आदराद्दर्ज्यः ।
 गीतदशायां तस्य च संकीर्तिर्गोत्रयोः कार्या ॥ २१ ॥
 ग्लान्यामुरसि ललाटे निजकरकमलं मृदु मकुर्वात ।
 निद्रालाभं रचयेत्तत्सुखमुपलभ्य निःशङ्कम् ॥ २२ ॥
 तस्योत्सङ्गे शयनं कुर्यादुपवेशनं स्मितास्येयम् ।
 तस्मात्पुत्राकाङ्क्षा गमने चैवाभियोगाय ॥ २३ ॥
 नेच्छेदायुरिहाधिकमेतत्स्माद्रहसि नार्थमज्ञातम् ।
 द्रूयाद्गतमुपवासं निवर्तयेत्स्वस्य दोषेण ॥ २४ ॥
 अनिष्टचौ सह कुर्यात्स्वयमपि तेनैव सोपवासादि ।

१ 'योजयति तस्य वाक्ये रम्योत्तरतां प्रमोदयुक्ताऽसौ' ख. ।

२ 'निन्दातः' क. ।

शक्यमिदं न ममेति प्रययेत्प्रसृते विवादे तु ॥ २५ ॥
 वस्तु तदीयं पश्येदात्मीयादतिविशेषतो नित्यम् ।
 तेन विना गोष्ठ्यादावगमनमप्याचरेन्नियता ॥ २६ ॥
 निर्माल्यस्य च धारणमुच्छिष्टस्याशनं तथा श्लाघा ।
 पूजां कुर्यादस्य च कुलशीलादेः प्रयत्नेन ॥ २७ ॥
 गीतादिषु प्रयुक्तिस्तत्राभिज्ञो यदा भवेत्स पुनः ।
 अभिगमनं विरचयेदनपेक्ष्यैवातपमैभृति ॥ २८ ॥
 जन्मान्तरेऽपि भूयादेष पतिर्मे मनोरथान् व्रूयात् ।
 इत्थं तदिष्टभाषानपि लीलादीन् समातनुयात् ॥ २९ ॥
 तस्याभिगमे कुर्यान्नित्यविवादं सहैव मात्राद्यैः ।
 ते चेन्नयन्ति बलतो मरणोपायस्तदा चिन्त्यः ॥ ३० ॥
 प्रत्यायनं प्रणिधिभिर्वृत्तेर्गर्हणं स्वयं स्वकीयाः ।
 अर्थग्रहणे मात्रा नैव विवादस्तथा कार्यः ॥ ३१ ॥
 शपथप्रदानविधिना गमनेऽस्योपस्थिते सदा तिष्ठेत् ।
 याने शुद्धिर्नियमो भूयात्यागश्चरेत्तु मङ्गल्यम् ॥ ३२ ॥
 स्मरणमतीतानां स्यादीक्षणिकायामुपश्रुतौ यानम् ।
 आगमनेच्छां कुर्यान्नक्षत्रग्रहादेस्तदीयां हि ॥ ३३ ॥
 स्वमेऽप्यस्तु तदीयः संगो मे कीर्तयेदिदं प्रकटम् ।
 उद्देशेऽनिष्टेऽपि च शान्तिक्रमचरेन्नियता ॥ ३४ ॥
 प्रत्यागमे मनोभवपूजा देवोपहारदानानि ।
 वायसपूजा च स्यादेतद्वैज्यं नवे संगे ॥ ३५ ॥
 अनुमरणं कथयेदिह सक्तस्य प्रीतिमार्गमाश्रित्य ।
 समवृत्तिर्यकारि निरपेक्षोऽर्थे निराशङ्कः ॥ ३६ ॥
 एते सक्ताः कथिता अपि च निष्टष्टार्थभाव उक्तो यः ।

१ 'आतप्रादि' ख. । २ 'प्रथमसमागमानन्तरं चैतदेव वायसपू-
 जावर्ज' (सू. १२) ।

एतन्निदर्शनार्थं कथितं कथितं तु दत्तेन ॥ ३७ ॥
 लोकादनुसरणीयोऽनुक्तो योगैस्तथा वशीभावे ।
 पुरुषप्रकृतेरपि किल नापरथा द्रव्यलाभः स्यात् ॥ ३८ ॥
 सूक्ष्मत्वादतिलोभाद्ज्ञानात्मकृतितस्तथा चैव ।
 दुर्ज्ञानं नारीणां मनसि वशत्वं च जिज्ञासोः ॥ ३९ ॥
 रज्यन्त्यो रमयन्त्यो रञ्जनकर्ज्यैस्तथा क्षमात्यागे ।
 सर्वार्याकर्षेऽपि च दुर्ज्ञानास्तेन भाविन्यः ॥ ४० ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 वैशिकनाम्न्यधिकरणे प्रथमादपरः कृतः सार्थः ॥ ४१ ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ षष्ठे वैशिकाधि-
 करणे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ षष्ठे वैशिकाधिकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

अस्म्य तु तृतीयमधुना सम्पगसौ कर्तुमुद्यमं कुरुते ।
 कुरुते यदरिवधूटी धाटीभीता न विश्रामम् ॥ १ ॥
 वित्तादानं द्विविधं स्वाभाविकमथ च यौक्तिकं सक्तात् ।
 संकल्पितमिह चाद्यं सोपायं स्यात्ततः परतः ॥ २ ॥
 लभमानाऽधिक्रमाद्यं नान्यस्मै स्यादुपायशीला सा ।
 इत्येके ह्याचार्यास्तदधिक्रतायै तदित्यन्ये ॥ ३ ॥
 तं ब्रह्महारिषु काले शुद्धाया भूपणादिके तस्य ।
 अर्पणनयने कार्ये विश्रम्भार्थं प्रयत्नेन ॥ ४ ॥
 तत्पुरतस्तद्विचस्तुतिनिरता स्यात्तथा च भूपगदौ ।
 दत्त्वा मूल्यं प्रकृतं तद्रव्यस्यैव चादानम् ॥ ५ ॥
 व्रतटक्षारामाणां देवकूलानां तथा तदागादेः ।

१ ' युक्तोपायः ' क. । २ ' अलङ्कारमन्थमोन्यपेयमालयवस्त्रगन्धद्र-
 व्यादि व्यवहारिषु कालिकमुद्धार्यमर्थप्रतिनयनेन तत्समक्षम् ' (सू. ९) ।

उत्सवसंबन्धी स्याद्भूपदेशः प्रीतिदायस्य ॥ ६ ॥
 रक्षिभिरयवा चौरैर्मुष्टिर्वाच्या स्वकीयभूपादेः ।
 तत्र निमित्तं कथयेदभिगमनं सा तमुद्दिश्य ॥ ७ ॥
 कथनं प्रणिधिमुत्वेन च योऽभूद्गमनेन तत्र तस्येह ।
 याचितभूपाप्रमृतेरद्वातस्य व्ययस्याय ॥ ८ ॥
 एवं विधान्तरेण च कथयेदर्थप्रणाशनं चतुरा ।
 ऋणसंभवं विदध्यात्तस्य कृते पद्मपत्राक्षी ॥ ९ ॥
 कुर्याद्यथे विवाहं तत्संबन्धे तदा जनन्याऽर्षो ।
 सुहृदां कार्येऽगमनं युक्ते कार्ये समुच्छितिः ॥ १० ॥
 सति चाभिहारहेनो ये तैः पूर्वं समाश्रिता गुरवः ।
 अभिहार्याः स्वीकार्यास्ते पूर्वं सर्वभावेन ॥ ११ ॥
 नायककृते च कार्ये शिल्पिषु वये तथा महामात्रे ।
 कार्यार्यं स्यादुपकृतिरभ्युपपत्तिः सुहृत्वमृतेः ॥ १२ ॥
 व्यसनोत्सवयोर्युक्ता कार्यं गेहेऽन्यद्रोहदोषयोगः ।
 व्याधिः खेदविनाशो मित्राणापत्र निर्दिष्टः ॥ १३ ॥
 विक्रयकर्म चरेद्य सा भूपादेस्तर्यकदेशस्य ।
 नायककृत्योदेशाद्गणितो वा दर्शनं तस्य ॥ १४ ॥
 ग्रहणं प्रतिगणिकानां व्यतिकरतः स्याद्विशिष्टमाण्डस्य ।
 स्मरणं पूर्वोपकृतेरयं नित्यं कीर्तनं तस्य ॥ १५ ॥
 प्रतिगणिकानां लाभातिशयं संश्रावयेच्चया परतः
 तामु च नायकनिकटे स्वापेक्षं लाभवाहुल्यम् ॥ १६ ॥
 भूतमभूतं वा यत्तत्कथयेच्चाहसात्रीडा ।
 मातुश्च प्रतिपेयः प्रकटस्वाद्भिन्नमंधाने ॥ १७ ॥
 तत्स्पर्धिनामतिशयस्त्यागे वाच्योऽतिसादराश्रयया ।
 नतत्पुनार्मिलिप्यति कुर्यादिति वाञ्छकस्यैवम् ॥ १८ ॥
 इत्यमुपायाः कथिता अर्याधिगमे च वीरमदेन ।
 चात्स्यापनानुसारादधिगतकामार्यतत्त्वेन ॥ १९ ॥

प्रकृतिविकाराद्वर्णादास्यगतादधिकरूदानतश्चैव ।
 प्रतिलोमलोकसंगादन्यदुक्त्वाऽन्यथाकरणात् ॥ २० ॥
 आच्छेदादुचितस्य च विस्मरणाद्वा तथा प्रतिज्ञाते ।
 योजयति चान्यथा तत्संज्ञोक्तिः स्वीयपक्षेषु ॥ २१ ॥
 अन्यत्र चैव शेते कार्याण्यपदिश्य मित्रवर्गस्य ।
 कथयति परिजननिकृष्टे पूर्वयुतायाः कथां चात्र ॥ २२ ॥
 इत्थं निर्गतरागं ज्ञात्वा प्रागेव नायकं सुतनुः ।
 कुर्यात्सारद्रव्यं स्ये हस्ते तस्य यत्नेन ॥ २३ ॥
 तच्च गृहीतं द्रव्यं तदोत्तमर्णः प्रसह्य गृहीयात् ।
 धर्मज्ञे व्यवहारं कुर्यात्सद्यो विवादेऽस्य ॥ २४ ॥
 अल्पफलः किल सक्तो निश्चितपूर्वोपकारकारी यः ।
 कार्यो विरक्तया ननु तस्यालीकैहपालम्भः ॥ २५ ॥
 निःसारप्रतिपत्तिकनिःसारणमाचरेत्कृतोपाया ।
 तदनिष्टानि विरचयेदन्यावष्टम्भतो ह्येषा ॥ २६ ॥
 निर्भोगः पौरुषे भूम्यभिघातस्तथाऽद्भिकपलेन ।
 अज्ञानविषयकथनं तदज्ञाने विस्मयः कुत्सा ॥ २७ ॥
 दर्पस्य प्रतिघातः संरागः स्यात्तथाऽधिके तस्पात् ।
 अनपेक्षगमप्युक्तं वाक्ये छलसंग्रहश्चैव ॥ २८ ॥
 हासोऽनर्मणि नर्मव्यहासो व्यपदेशतः परार्थस्य ।
 तस्मिन् वदति कटाक्षैरीक्षणमिह परिजने प्रोक्तम् ॥ २९ ॥
 ताडनमपि च सहासं निन्दाभावः समानदोषाणाम् ।
 चद्वेगो रतकृत्ये सुरताकृतिजयनगुप्ती च ॥ ३० ॥
 नखदशनकर्मनिन्दा परिरम्भे स्यात्तथा पुनर्व्यवधिः ।
 गात्राणां स्तब्धत्वं श्रान्ते कार्यार्थमुद्योगः ॥ ३१ ॥

१ 'ओष्ठनिर्भोग' इति मूले पाठ । 'तं दृष्ट्वा स्वमोष्ठं क्रोडीकृत्य
 बहिर्निष्कासयेत्' इति जयमङ्गला ।

हासोऽशक्तौ शक्तौ स्तुतिविरहः स्यात्तया प्रयत्नेन ।
सक्थनोश्च व्यत्यासो निद्रानिरतिस्तथा चैव ॥ ३२ ॥

उपलभ्यास्य च भावं रचयेद्गमनं महाजनोद्देशात् ।

। अस्य कथां विनिहत्य च गमयेत्कथयाऽन्यया कालम् ॥ ३३ ॥

अपरिहार्ययोः कीर्तनमेतद्भसनव्यलीकयोस्तद्वत् ।

चेटिकया प्रथनानि च मर्मकथायास्तदीयायाः ॥ ३४ ॥

परिवर्जयेच्च दर्शनमस्मिन्नभ्यागते तथा गेहे ।

कुर्यादयाच्ययाचनमन्ते मोक्षं च यत्नेन ॥ ३५ ॥

कल्पः परिग्रहे खलु दत्तककथितोऽत्र सादरं ज्ञेयः ।

इत्यनुरागविरागौ कार्यौ शास्त्रानुसारेण ॥ ३६ ॥

गम्यः परीक्ष्य कार्यः कृत्वा बहुधाऽनुरञ्जनं रचयेत् ।

अर्थादानमतः किल वैशिकमन्ते तथा मोक्षः ॥ ३७ ॥

नात्यर्थं सह गम्यैः कल्पेनानेन संगता भवति ।

अर्थाहरणं कुरुते स्थित्वा वेश्या मनस्यस्य ॥ ३८ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।

वैशिकनाम्न्यधिकरणे प्रथितोऽध्यायस्तृतीयोऽसौ ॥ ३९ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पष्ठे वैशिकेऽधिकरणे
तृतीयोऽध्यायः ।

अथ पष्ठे वैशिकेऽधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ यततेऽध्यायेऽसौ पष्ठचतुर्थेऽनिकृष्टपट्टभावः ।

यस्यारातिवधूटी तक्षकदण्डप्रियेवास्ति ॥ १ ॥

निःस्वं कृत्वा प्रकृतं त्यक्तुं चेदिच्छतीह सा प्रगुणा ।

पूर्वं संगतिभाजा सन्धि कुर्यात्प्रयत्नेन ॥ २ ॥

अवसितकार्यश्चेत्स्यादनुरागी विचतस्तथाऽभ्यधिकः ।

संधेयः स्यादस्याः स्यादेवं कार्यलामोऽस्याः ॥ ३ ॥

स्वयमपसृत्य परत्र स्थितिमानय निर्मितस्वकापसृतिः ।
 एवं स्थलद्वयेऽपि स्वयमपसारी भवेदाद्यः ॥ ४ ॥
 निष्कासितापसारी स्थलयुगले स्यात्तथा द्वितीयोऽसौ ।
 स्वयमपसारी पूर्वं निष्कासितनिःसरोऽन्यतश्चान्यः ॥ ५ ॥
 स्वयमपसृत्य परत्र स्थितिमानुक्तस्तथा चतुर्थोऽसौ ।
 निःसारितापसारी युगलेऽन्यत्र स्थितोऽन्यः स्यात् ॥ ६ ॥
 संतर्क्या एते स्युः कार्यवशाच्चेत्पुनः प्रविष्टाः स्युः ।
 तत्राद्योऽसंधेयो गुणनिरपेक्षो द्वयोर्ज्ञेयः ॥ ७ ॥
 स्थिरमतिशालिनि संधिं धनलाभाय द्वितीयके कुर्यात् ।
 समयान्यादरतो यो निःसरणादर्यदो भूयात् ॥ ८ ॥
 निःसारतया त्यक्तो यदि वा स्याद्यः कदर्यभायेन ।
 परया संधानेऽसौ भवति न योग्यस्तथाऽऽधायाः ॥ ९ ॥
 आदावधिप्रदं प्रतिसंधाय तृतीयके संधिः ।
 स्वयमपसृत्य स्थितिमान् तर्कयितव्यश्चतुर्थः स्यात् ॥ १० ॥
 तत्र विशेषादर्शां दृष्ट्यामप्येष तादृशो रागात् ।
 बहु दास्यति बहुविधमिह तर्केष्वेष स्मृतः प्रथमः ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तस्या दोषान् गुणबाहुल्यं विलोक्य मय्येषः ।
 गुणदर्शां वस्तु दास्यति तर्केष्वेष द्वितीयः स्यात् ॥ १२ ॥
 बालोऽनेकदृगयमिह रजनीरागोऽभिसंधिमुखोऽसौ ।
 यत्किञ्चित्कारी वा ज्ञात्वैवं साँधु संधेयः ॥ १३ ॥
 निःसारितः स्वयं यः परतो यः स्यात्स्वयं तथा निःसृतः ।
 तर्कयितव्यः सोऽपि हि तर्कास्तत्र प्रदर्श्यन्ते ॥ १४ ॥
 अनुरागादागत्य हि बहु दास्यति मद्रुणैः स्फुटं ह्येषः ।

१ इतस्ततश्च निष्कासितापसृत स्थिरबुद्धि स चेदन्यतो बहुलममानया
 निष्कासित स्यात्ससारोऽपि तथा रोपितो मयामर्षाद्बहु दास्यतीति संधेय '
 वात्स्यायनसूत्रम् (सू० ११) । २ 'सन्ध्यसन्धिश्च' क. ग. ।

भावितहृदयोऽन्यस्यां रमते न कापि कान्तायाम् ॥ १५ ॥
 निष्कासितो मयाऽयं पूर्वमयोगेन लञ्छयित्वा, माम् ।
 निर्यातयितुं यतते सहसा वैरानुबन्धं च ॥ १६ ॥
 अभियोगादाहृतमिह बहुधा विश्वास्य साध्वसौ नेतुम् ।
 निर्वेष्टुं वा यतते भेदे वा वर्तमानेन ॥ १७ ॥
 एतेष्विह संधेयो यः स्यात्कल्याणकृत्स्वयं बुद्ध्या ।
 कर्ताऽकल्याणस्य तु संधेयो नैव वामाभिः ॥ १८ ॥
 आनेय एष यत्नाद्योऽन्यत्र स्यात्स्वयं तथा स्थितिमान् ।
 निष्कासितो मयाऽसौ पूर्वमलीकार्यतां प्राप्तः ॥ १९ ॥
 अन्यां प्राप्तो यत्नादानेयोऽसौ मयाऽधुनेत्येवम् ।
 भेदं यास्यत्येष हि संभाषणमाप्य मत्तो हि ॥ २० ॥
 अर्थविधातं यदि वा कुर्यामितस्य वर्तमानस्य ।
 अर्यागमकालोऽस्य हि जाता स्थानेऽस्य संवृद्धिः ॥ २१ ॥
 लब्धाचारैश्चायं शारविद्युक्तस्तथा स्वतन्त्रश्च ।
 अन्येन प्रतिवद्धः पित्रा भ्रात्रा वियुक्तो वा ॥ २२ ॥
 संधिं कृत्वा ह्यमुना नायकमन्यं धनैर्युतं बहुभिः ।
 अन्योपायैरवशं स्ववशे संप्रापयिष्यामि ॥ २३ ॥
 मानसतिर्यया मे तस्यामेनं विकारयिष्यामि ।
 एतन्मित्रानुगताममुना वा भेदयिष्यामि ॥ २४ ॥
 यदि वा चलचित्त्वाल्लाववमेनं समानयिष्यामि ।
 अभिसंधय इत्याद्या आनयने तस्य मन्तव्याः ॥ २५ ॥
 दौःशील्यं तन्मातुः कथयेद्युस्तस्य पीठमर्दाद्याः ।
 निष्कासनस्य हेतुं पूर्वं वृत्तानुरागेऽपि ॥ २६ ॥

१ 'संमोक्तं वा यतते भेदेनावर्तमानेन' ख. । २ 'लब्धाधि-
 करणोऽयं' क. ।

विवशा निष्कामाऽपि च तत्कृत्या वर्तमानसंसर्गम् ।
 इति च वदेषुः खलु ते कुशलाः संधानमाधातुम् ॥ २७ ॥ ;
 तस्याः साभिज्ञानैरेनं प्रत्यापयेयुरनुरागैः ।
 रचितोपकारयुक्तं चाभिज्ञानं भवेदत्र ॥ २८ ॥
 इत्थं निर्णीता इह सुकरोपाया विशीर्णसंधाने ।
 खङ्गाभिघातशीर्णप्रतिभट्टदारोपणीतेन ॥ २९ ॥
 पूर्वोऽपूर्वादधिकः श्रेयान्विज्ञातशीलरागत्वात् ।
 भवति हि स मूपचारो यस्मादित्याहुराचार्याः ॥ ३० ॥
 दुष्करसंधिः पूर्वो निर्धन इति नार्थदस्तथा तादृक् ।
 अन्यादृशस्तु रक्तो भवति सुस्वेनेति केऽप्याहुः ॥ ३१ ॥
 पुरुषप्रकृतिस्तन्त्रं रागारागौ प्रतीति केऽप्याहुः ।
 तेषामुत्कर्षं प्रति पूर्वपरज्ञानमूलं स्यात् ॥ ३२ ॥
 गम्यादन्या भेदा अन्याभ्यो वा भवेत्तथा गम्यः ।
 अभिघातः स्थितिशालिनि संधानेनेति सिद्धान्तः ॥ ३३ ॥
 संसर्गादन्यस्य हि भीतो नैवेक्षते व्यलीकानि ।
 दूतान्तरानुपाते कुशलो यः स्यात्तथा पुरुषः ॥ ३४ ॥
 संसृष्टा यदि तेन स्यादेपा चाह वारवामासी ।
 संसृष्टः पूर्वं किल कालैरिह वञ्चनीयः स्यात् ॥ ३५ ॥
 अतिसक्तः पुरुषो यदि भयतो बहुदानशीलः स्यात् ।
 स्तुतिरत्रासक्ते स्यात्सक्ते कार्यस्तथाऽभिभवः ॥ ३६ ॥
 एवं मानाहानिः सक्तं नैव त्यजेत्तथा चैव ।
 यदि सक्तस्तु वशी स्यात्तस्योक्त्या प्राप्नुयादन्यम् ॥ ३७ ॥
 अर्थमुपादायास्मात्सक्तस्यैवानुरञ्जनं कुर्यात् ।
 आपतिर्दृष्टिरिहादौ तद्वत्पीति च लाभं च ॥ ३८ ॥
 सौहार्दं च विरचयेत्संधानं सा विशीर्णपुंसो हि ।
 इत्थं रचितो यत्राद्विधिरिह शीर्णस्य संधाने ॥ ३९ ॥

श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुष्ठेते ।
वैशिकनाम्न्यधिकरणे सार्यो रचितश्चतुर्योऽसौ ॥ ४० ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ पष्ठे
वैशिकेऽधिकरणे चतुर्योऽध्यायः ।

अथ पष्ठे वैशिकेऽधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ।

पष्ठाधिकरणपञ्चममध्यायं साधु सार्थकीकर्तुम् ।
वात्स्यायनानुसाराद्यतते श्रीवीरभद्रोऽसौ ॥ १ ॥
बाहुल्ये गम्यानां बहुचनलामे तथा तेभ्यः ।
नैकस्मिन्नस्या रुचिरुचिताज्ये सद्रुचिश्चेत्स्यात् ॥ २ ॥
देशं कालं स्थितिमथ गुणगणमात्मन्यवेक्ष्य सौभाग्यम् ।
अन्याभ्योऽतिशयादि च रात्रौ संवर्धयेद्वयम् ॥ ३ ॥
गम्ये दूताः प्रेष्यास्नत्प्रतिवद्धास्तया स्वयं प्रेष्याः ।
एकत्रापि च गच्छेच्छाभातिशये विहायान्यान् ॥ ४ ॥
कल्पान् परिग्रहोक्तान् कुर्याद्य यौगपथे तु ।
उभयोर्लामे तुल्ये त्रिनिगमकं वाञ्छितद्रव्यम् ॥ ५ ॥
इत्येके आचार्या, भवति हिरण्यं विशिष्टमन्येभ्यः ।
वात्स्यायन इति कथयति तन्मूलं सर्वमूलत्वात् ॥ ६ ॥
अप्रत्यादेयतया, यदि च भजेत्तत्र साजात्यम् ।
तत्र विशेषो ज्ञेयो व्यक्तिकृतः स्वर्णरूप्यादौ ॥ ७ ॥
यदि च न तत्र विशेषो जातिकृतो व्यक्तिसंभवो वापि ।
मित्रातिपातिगुणतस्तत्र विशेषोऽथवा प्रीतेः ॥ ८ ॥
भवति विशिष्टो रागी त्यागिन इति केचिदाहुराचार्याः ।

१ 'एकशायिनी भूयात्' ख. । 'द्रव्यसाम्ये मित्रवाक्यादतिपातित्वा-
दायतितो गम्यगुणतः प्रीतितश्च विशेषः ।' इतिवात्स्यायनसूत्रम् ।

लुब्धो रागी त्यजति हि नतु दाता निर्ममो द्रव्यम् ॥ ९ ॥
 तस्मान्नैष विशेषो वात्स्यायनसंमतस्ततो ज्ञेयः ।
 अधनाद्धनिनि विशेषो मत इह सर्वस्य संमत्या ॥ १० ॥
 त्यागिप्रयोजनकृतोः श्रेयानन्यो मते तु केषांचित् ।
 एकस्य करणतोऽसौ कृतकृत्यस्तावता भूयात् ॥ ११ ॥
 त्यागी तु पूर्वदानं नैव विचारेण निर्मनाः स्मरति ।
 आयतिरुत्वकृतः खलु तत्र विशेषो मुनेरस्य ॥ १२ ॥
 त्यागी श्रेयान्कथितः कैश्चिद्विदुषैः कृतज्ञतो लोके ।
 तत्र त्यागी दृष्टा दोषं पूर्वश्रमादर्शा ॥ १३ ॥
 स्मरति तु पूर्वविरचितं यः स्यात् कृतविज्ञतापरिख्यातः ।
 आयतितोऽत्र विशेषं तस्माद्वात्स्यायनः प्राह ॥ १४ ॥
 अर्थागमस्तु मुख्यो मित्रोक्तेरत्र नैव केषांचित् ।
 अर्थागमस्तु सुलभो नतु मित्रं कैचनैवैतत् ॥ १५ ॥
 अतिपातिनो विशेषं तत्र च वात्स्यायनो मुनिः प्राह ।
 अनुनीय मित्रमत्र च तादृगिदार्थस्तु संग्राहः ॥ १६ ॥
 अर्थागमो न मुख्योऽनर्थमतिघाततो मुनेर्दृष्टया ।
 अर्थः परिमितभावोऽतादृगनर्थः सकृच्चापि ॥ १७ ॥
 ज्ञेयस्तत्र विशेषो गुरुलाघवतस्तथा द्वयोरनयोः ।
 तत्संशयनिश्चययोस्तेन विशेषः परिच्छिन्नः ॥ १८ ॥
 देवकुलारामादेः करणं दानं तथा परद्वारा ।
 तद्व्ययसहिष्णुपुरतो वस्त्रादानं च धर्माय ॥ १९ ॥
 उत्तमगणिकानामिह लाभातिशयोऽयमादरात्कथितः ।
 रूपाजीवानामथ लाभातिशयं प्रवक्ष्यामः ॥ २० ॥
 सर्वाङ्गालङ्कारः करणं रुचिरं तथा गृहप्रभृतेः ।
 भाण्डैर्बहुलद्रव्यैस्तद्व्यतिरिचारकैश्चैव ॥ २१ ॥

उज्ज्वलपरिच्छदत्वं गेहेष्वय वक्ति कुम्भदासीनाम् ।
 नित्यं शुद्धं वासो योगः सौगन्धिकाद्येन ॥ २२ ॥
 अन्नमपशुयमुक्तं स्वल्पस्वर्णोऽत्र भूषणोपचयः ।
 इत्थं लाभातिशयो ज्ञातव्यः सर्वमेश्यानाम् ॥ २३ ॥
 लाभा नैव तु नियता वैषम्यादेशकालरागादेः ।
 कासापपीह तासां वात्स्यायनभाषितेनैतत् ॥ २४ ॥
 अन्यत्र वारणार्थं सक्तं चाप्यन्यतस्तथा हर्तुम् ।
 हन्तुं लाभं तस्याः स्वल्पलब्ध्यादिकर्तुं वा ॥ २५ ॥
 हन्तुमनर्थं स्वस्य च सक्तस्यान्यत्र चापि दोषार्थम् ।
 चपकारास्मृतिशीला यदि वा वैरं समाश्रित्य ॥ २६ ॥
 इत्यममङ्गलबुद्धिर्धनमल्पं साधु सोररीकुर्यात् ।
 धनं न गृह्णीयादपि तेनानर्थप्रतीघाते ॥ २७ ॥
 त्यक्त्वा न मन्यनिरता स्यामहमेव वा ब्रजेत्परतः ।
 धननाशोऽस्य भवेद्वा पित्रादिर्वा समागच्छेत् ॥ २८ ॥
 भविता स्यान्भ्रंशबलचित्तस्यास्य चिन्तयित्वात्तम् ।
 गृह्णीयात्त्वरितं वसु वस्त्रादानैकनिष्ठा सा ॥ २९ ॥
 संभावना धनम्य तु यस्य प्रमुदत्तलाभकृप्यादेः ।
 तत्संग्रहं विद्व्यादायतिशुद्धिं परीक्ष्येह ॥ ३० ॥
 कृच्छ्राधिगतपना ये ये वा राजादिविषयवार्थाः ।
 दूरादेव विसर्ज्यास्तत्सङ्गे कायतिस्तासाम् ॥ ३१ ॥
 अर्थानर्थो येषां गमनागमनप्रयुक्तमर्थादी ।
 बहुदानं स्वल्पेऽपि च सप्रेम्णा तान् यना गच्छेत् ॥ ३२ ॥
 श्रीवीरमद्रकृतिना शास्त्रेऽमपवागशासनानुसृते ।
 वैशिकेऽभिज्ञाने सायणोऽभूत्प्रथमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

इति श्रीवीरमद्रदेवविरचिते कन्दर्बचूडामणौ षष्ठे

वैशिकेऽभिज्ञाने षष्ठोऽध्यायः ।

अथ पष्ठे वैशिकाधिकरणे पष्ठोऽध्यायः ।

पष्ठाधिकरणपष्ठ स्पष्टं कर्तुं समुद्यम इव स्ते ।
 श्रीवीरभद्रसुकृती कृतिषु गरिष्ठो विशिष्टासु ॥ १ ॥
 अनुबध्नन्त्यप्यर्था आचरिताः काप्यनर्थसंदर्भम् ।
 निपुणैरनुसंधेया अनुबन्धाः सशयास्तेषाम् ॥ २ ॥
 दौर्बल्यात्ते युद्धेरतिरागात्तादृशात्तया मानान् ।
 अतिदम्भादतिहर्षादार्जवतस्ततश्च विश्वासात् ॥ ३ ॥
 अतिरोपादतिशयितात्तया भ्रमादान्मदोद्भवाच्चैव ।
 साहसतो दैवादपि भवति यदृच्छावशोऽनर्थः ॥ ४ ॥
 तेषा फलं निशामय निष्फलता स्यात्कृतव्ययस्यापि ।
 यौतनकेशच्छेदौ स्याद्वैकृत्यं तथाऽङ्गस्य ॥ ५ ॥
 आयतिभङ्गोऽर्थस्य च भवति निवृत्तिर्भविष्यतस्तद्वत् ।
 प्राप्तस्य च निःसरणं पारुष्यं गम्यनाशश्च ॥ ६ ॥
 आदित एव निवृत्तिः कर्तव्यैपापनर्थजातानाम् ।
 एवं विविच्य बोधादुचितोपेक्षाऽर्थभूयिष्ठे ॥ ७ ॥
 अर्थो धर्मः कामः कथितोऽसावर्थवर्गमेदस्तु ।
 द्वेषाधर्मानर्धानाहुरनर्थस्य भेदास्तु ॥ ८ ॥
 एकस्मिन्क्रियमाणे स्यादनुबन्धः परस्य सिद्धिस्तु ।
 संदिग्धे फललामे स्यादथवा नेति संदेहः ॥ ९ ॥
 शुद्धः सकीर्णः खलु भूयादेपोऽयवैष जातः स्यात् ।
 एकस्मिन्क्रियमाणे युगमोत्पत्तौ द्विधायोगः ॥ १० ॥
 उत्पत्तौ तु समन्ताच्छास्त्रे योगाः समन्ततः कथिताः ।
 एषामुदाहृतिः खलु कार्या ग्रन्थक्रमेणैव ॥ ११ ॥
 अर्थत्रिवर्गे उक्तस्तद्विपरीतो भवेदनर्थस्तु ।

यस्य शुभस्य प्राप्तौ ग्रहर्णायत्नं धनप्राप्तिः ॥ १२ ॥
 प्रार्थनमन्येषां स्यात्तेषामपि चागमायती तद्गु ।
 कामागमानुसारात्कथितोऽर्थोऽर्थानुबन्धोऽर्थो ॥ १३ ॥
 यत्र च केवललाभः स्यादन्यस्याभिगमनतस्तत्र ।
 अर्थो गतानुबन्धः सोऽयं कथितो विचारेण ॥ १४ ॥
 अन्यार्थग्रहणे खलु लाभायत्योः परिक्षयो यत्र ।
 आप्तस्याय त्रिनिःसृतिरभिगमनं लोकनिन्द्यादेः ॥ १५ ॥
 आयतिमङ्गलदेपोऽनर्थोऽनर्थानुबन्धकृत्कथितः ।
 स्वेन व्ययेन गमने फलदेऽनर्थोऽर्थसंबद्धः ॥ १६ ॥
 (श्रीवीरमद्रथुना वात्स्यायनमंमनेनैव ।)
 स्वेन व्ययेन गमनेऽफलदेऽनर्थोऽर्थसंगसंहीनः ।
 स्वेन व्ययेन गमनेऽफलदेऽनर्थोऽनर्थेन संबद्धः ॥ १७ ॥
 एवमिदार्थे योगो ज्ञेयः कामेन चैव धर्षेण ।
 कामस्य कामयोगः धर्मस्यापीत्यमाज्ञेयः ॥ १८ ॥
 परितोषितोऽपि दद्याद्यदि वा नेत्यर्थसंग्रहः कथितः ।
 अर्थ परित्यजन्त्या धर्मोऽर्थो धर्मसंदेहः ॥ १९ ॥
 अर्थममीष्टं दृष्ट्वा क्षुब्धं कामस्य कामसंदेहः ।
 क्षुब्धोऽनर्थं कुर्याद्यदि वा नेत्यत्र संदेहः ॥ २० ॥
 त्यक्तोऽर्थो पञ्चन्वं यायात्तेनात्र पातकोत्पत्तिः ।
 भूयादयवा नेति हि संदेहः स्यादधर्मस्य ॥ २१ ॥
 रागाविवक्षयाऽर्थं दृष्ट्वा द्वेष्योऽनुमंशयो द्वेषे ।
 इति कथिताः संदेहाः शुद्धाः कामानुमारेण ॥ २२ ॥
 अथ मंकीर्णविरोषान् संदेहेऽत्र प्रकाशितान् ब्रूमः ।
 अर्थोऽनर्थो वा स्यादित्यादिः मंशयस्तादृक् ॥ २३ ॥
 अर्थः पराभिगमने संदर्षः शक्यते तथा सक्तात् ।
 यत्रामो कथितोऽर्थो विवर्त्तयत्र निश्चित्य ॥ २४ ॥

स्वेन व्ययेन गमनं परतः सक्ताच्च वित्तनाशः स्यात् ।
 एष उभयतोऽनर्थः कथितः शास्त्रानुसारेण ॥ २५ ॥
 परतः सक्ताच्चैवं यदि भूयादर्थलाभसंदेहः ।
 एष उभयतः कथितः संदेहोऽर्थे विचारेण ॥ २६ ॥
 व्ययवति पराभिगमने जातविरोधस्तथा पुमान्पूर्वः ।
 क्रोधात्स्पादपकारी नवेति संदेह एकस्तु ॥ २७ ॥
 सक्तोऽपि स्रष्टुं प्रत्यादास्यति नवेति चान्यः स्यात् ।
 एषोऽनर्थ उभयतः संदेहः शास्त्रदृष्ट्या स्यात् ॥ २८ ॥
 औदालकेरुभयतोयोगा एवं पुरो विनिर्णीताः ।
 अथ वाभ्रवीयदृष्ट्या योगानुभयत्र वक्ष्यामः ॥ २९ ॥
 अभिगमने परतोऽर्थः सक्तादर्थस्तु संगमानुदये ।
 अर्थ उभयतः कथितः प्रथितोऽसौ कामशास्त्रेषु ॥ ३० ॥
 अभिगमने व्ययभूमाऽनभिगमनेऽनर्थसंक्रमश्च महान् ।
 एष उभयतोऽनर्थः कथितः प्रथितश्च तत्रैव ॥ ३१ ॥
 अभिगमनानभिगमने यत्र स्वीकृत्य पूर्वतः परतः ।
 स्यादर्थे संदेहः स्यादुभयत्रार्थसंदेहः ॥ ३२ ॥
 प्रत्यादास्यति पूर्वः परगमने वा तथा न वेत्येवम् ।
 परतो गमनेनार्थे संदेहस्तादृशोऽनर्थे ॥ ३३ ॥
 प्रचुरानर्थः परतः परतः स्यादर्थसंशयप्रभवः ।
 अर्थः परतोऽनर्थः संदिग्धः स्यात्तथा परतः ॥ ३४ ॥
 परतोऽनर्थः प्रचुरः परतोऽर्थस्येत्यर्थसंशयः प्रचुरः ।
 परतोऽर्थः प्रचुरः स्यात्परतोऽर्थस्यार्थसंदेहः ॥ ३५ ॥
 संदेहः कचिदर्थे कापि तथाऽनर्थसंशयो भवति ।
 इत्येवं कथिताः षट् योगाः सार्कर्यतो मुनिना ॥ ३६ ॥
 रीत्याऽन्यैव कामे तद्वद्भ्रमे च चारु जानीयात् ।
 योगानुभयत्रासौ परिशीलितकामशास्त्रार्थः ॥ ३७ ॥

एतेषु यत्र भूयान्योऽनर्थस्य वाधिका हानिः ।
 तत्र विमृश्य सहायैः कुर्यादेषां प्रयोगं हि ॥ ३८ ॥
 संभूय च यामेकां गच्छन्त्येष परिग्रहो गोष्ठ्याः ।
 सा चैषां सानन्दं कुर्यादर्थं क्वचित्संगे ॥ ३९ ॥
 सुवसन्तादिषु पूर्णं योऽमुं कुर्यान्मनोरथं मेऽथ ।
 तं यास्यतीत्यमुक्तिं मात्रादेः कारयेदेनाम् ॥ ४० ॥
 संदर्पमयं च जातिं गमनं कार्याणि लक्षण्येषाम् ।
 या संमत्तितस्त्रेषां भजति हि गोष्ठीवशीभावम् ॥ ४१ ॥
 एकत्रार्थमनर्थं सर्वत्र स्यादयान्यथाभावः ।
 अथवाऽनर्थः परितो द्वयजोऽर्थः स्यादयार्थेन ॥ ४२ ॥
 एवं योज्या अर्थेऽनर्थसंग्रहे यथापूर्वम् ।
 एवं संकीर्णत्वं धर्मं कामे च सर्वतो योगः ॥ ४३ ॥
 वात्स्यायनस्य चरितं परिशीलयता प्रयत्नजातेन ।
 श्रीश्रीरमद्रकृतिना कथिता अयानुबन्धा ये ॥ ४४ ॥
 परिचारिका च कुञ्जटा स्वरिष्यय कुम्भदासिका च नटी ।
 रुशानोवा गणिका त्रिलकृदाद्या त्रियो वेद्याः ॥ ४५ ॥
 सर्वासां तु सहाया गम्याश्च स्युर्निजानुरूपेण ।
 अनुरञ्जनादिरुक्तो यश्चानयानुबन्धानः ॥ ४६ ॥
 रत्नयांस्तु पुमांशो येन च नार्यस्तथा च रत्नर्याः ।
 शास्त्रार्थनायान्याद्योपियोगस्त्रतः कथितः ॥ ४७ ॥
 नाप्यो रगर्ता अपि तद्दिहायै रताश्च लोकेऽस्मिन् ।
 रागः पूर्वं कथितो वेद्यायोगस्तु तन्वरतः ॥ ४८ ॥

अथ सप्तमे औपनिषदिकाधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

औपनिषदिकं सप्तमधिकरणं कामशास्त्रसर्वस्वम् ।
 व्याख्याति विश्वविदितो विमलयज्ञा वीरभद्राख्यः ॥ १ ॥
 अत्राध्यायद्वितयं सुभगंकरणं तथा वशीकरणम् ।
 योगा वृष्याः कथिताः प्रथमेऽध्याये तदीये तु ॥ २ ॥
 क्षतरागस्यानयनं वृद्धौ विषयो विचित्रयोगाश्च ।
 औपनिषदद्वितीये अर्या वात्स्यायनेनोक्ताः ॥ ३ ॥
 अध्यायार्थविभागं कृत्वेत्यं वीरभद्रभूपालः ।
 औपनिषदिकप्रथमं मयितार्थं यत्नतः कुरुते ॥ ४ ॥
 व्याख्यातस्मरसूत्रां विधिभिर्यार्क्तस्तयाऽप्यभिमेतात् ।
 अत्रानुबन्धिहार्यानीपनिषदिके यतो भूयात् ॥ ५ ॥
 त्यागगुणौ वपसा सह रूपं सुभगंकरं स्मृतं शास्त्रे ।
 एतत्सहजं प्रोक्तं प्रत्येकं कामशास्त्रेषु ॥ ६ ॥
 तालीसकुष्ठतगरैः सुभगंकरणं हि लेपनं भवति ।
 एतैरेव सुपिष्टैर्वृत्तिं कृत्वाऽक्षतैलेन ॥ ७ ॥
 साधितमज्जनमृक्तं सुभगंकरणं द्वितीयमत्रैव ।
 उत्पलपत्रकुरण्टैः सारिवया चाथ शोथद्वया ॥ ८ ॥
 सहदेव्या च सुसिद्धं तैलं तादृग्विधैः स्मृतोऽभ्यङ्गः ।
 मालाश्च तेन युक्ताः सुभगत्वं प्रापयन्त्याशु ॥ ९ ॥
 पद्मोत्पलमथ शोपितमिह युक्तं नागकेसरैः शुष्कैः ।
 चूर्णं मधुघृतयोगादवलीढं तादृशं भवति ॥ १० ॥
 तानि च तगरतमालैस्तालीसैश्चैव चाख्युक्तानि ।
 अनुलिप्य हेमघटितकमसितरसोर्मयूरस्य ॥ ११ ॥
 दक्षिणहस्ते धृतमिह सुभगंकरणं परं मतं लोके ।
 विद्यातन्त्राद्विद्यायोगादिह यौवने रुचिराम् ॥ १२ ॥

मासं संवत्सरमथ परतः संधारयेदिमामुचितम् ।
 मत्वा बालामथ तां लालसभूतेषु गम्येषु ॥ १३ ॥
 योऽस्याः संहर्षादिह बहु वसु दद्यात्तदीयतां तस्याः ।
 कुर्यादितीह कथितः सौभाग्ये वर्धनोपायः ॥ १४ ॥
 गणिका यौवनदर्पाद्दुहितुः शीलादि चारु संवीक्ष्य ।
 एतद्धनेन देया कथयित्वा स्यापयेदेवम् ॥ १५ ॥
 सा खलु मातुरविदिता नागरिकाणां सुतैर्महाघनिभिः ।
 प्रीत्यतिशयं विदध्याद्दृष्टिर्गान्धर्वशालादौ ॥ १६ ॥
 तावद्मातुस्तस्य तु सा पाणिं ग्राहयेत्ततस्तस्याः ।
 द्यूयात्तावदलाभे स्वीयं वस्त्रप्यतः प्राप्तम् ॥ १७ ॥
 प्रच्छन्नं वा तैः सह संयोगं स्वयमजानती भूत्वा ।
 रचयित्वाऽथ ज्ञात्वा धर्मस्येषु प्रकाशनं कुर्यात् ॥ १८ ॥
 मोचितकन्याभावां मनसिजमूत्रमहात्तया कुशलाम् ।
 आभ्यासिके च योगे निपुणां कन्यां स्वकीयेषु ॥ १९ ॥
 सख्या वा दास्या वा सुभगामेनामत्राष्टजन्त्येताः ।
 इत्युपचाराः कथिताः केचिच्छास्त्रानुसारेण ॥ २० ॥
 पाणिग्रहणविधातुर्वेदयाकन्या तु वत्सरं वश्या ।
 ऊर्ध्वं तस्मात्कालात् कथितः किल कामचारोऽस्याः ॥ २१ ॥
 तस्मिन्नप्यथ काले यस्यां रात्रावसौ हि सापेक्षः ।
 तस्यामन्यान् हित्वा यायादित्येव शास्त्रार्थः ॥ २२ ॥
 इति वेदयापाणिग्रहमाह स सौभाग्यवर्धनं वीरः ।
 एतेन च्याख्याता कन्या रङ्गोपजीवस्य ॥ २३ ॥
 उपकुर्यादेषां यः सात्तिशयं चारु तौर्यरुत्रितये ।
 तस्मै दद्यादेनां यः स्याद्रङ्गोपजीवी तु ॥ २४ ॥
 सुभगं करणान्येवं पाणिग्रहणानि पण्यकन्यानाम् ।
 उपत्वा राजकुमारः संप्रति यतते वर्धाभावे ॥ २५ ॥
 कनककणापरिचानां मासिकमिश्रेण चारु चूर्णेन ।

एतेन व्याख्यातं भासश्येनोरगाशिनामस्थनाम् ।
 अञ्जनमित्यमुदीरितमिह वशदं वीरभद्रेण ॥ ४० ॥
 पानं सशर्करस्य च वस्तोरणमुष्कसिद्धस्य ।
 पयसो वृषत्वयोगो वात्स्यायनकामशास्त्रेषु ॥ ४१ ॥
 क्षीरेण च सह पानं भवति विदार्यास्तयाऽऽत्मगुप्तायाः ।
 ताह्वक्षीरिकया सह पानं क्षीरस्य चैतादृक् ॥ ४२ ॥
 पयसा सशर्करेण हि शृङ्गाटककसेरुचारुमधुकानि ।
 पिष्टानि साधु कृत्वा सहितानि क्षीरकाकोल्या ॥ ४३ ॥
 मन्दानलेन पक्त्वा घृतमध्ये यावदर्धमालिख ।
 भवति समर्थः पुरुषोऽनन्ताभिस्त्रीभिरासङ्गे ॥ ४४ ॥
 अण्डरसैश्चटकानां निस्तुपतिलमात्रं विधायेह ।
 गोधूममापचूर्णं निजगुप्तायाः फलं चैव ॥ ४५ ॥
 शृङ्गाटकं कसेरुं क्षीरेणाज्येन चेद्रमथ सितया ।
 पायसमेतैः पकं भुक्त्वा वृषवद्भयेत् स्त्रीषु ॥ ४६ ॥
 क्षीरेणैव विदार्याः कृत्वा पेयां प्रियालवीजानाम् ।
 पानात्स्त्रीषु बहुविधं पुरुषः सामर्थ्यमामोति ॥ ४७ ॥
 निजगुप्ताया विदार्या शर्करया चाय सर्पिणा मधुना ।
 गोधूमचूर्णरचितां भुक्त्वा स्यात्पोलिकां श्वस्तः ॥ ४८ ॥
 चटरसैः संसिद्धात्तण्डुलतः पायसं विनिर्वर्त्य ।
 मधुनाऽऽज्येन च युक्तं कुरुते संमोगसामर्थ्यम् ॥ ४९ ॥
 मध्वाज्यशर्कराणां मधुकस्याय द्विकं द्विकं हि पलम् ।
 कर्पेण मधुरसायाः पयसः प्रस्येन चैवेह ॥ ५० ॥

लिप्तध्वजस्य पुंसः संसर्गः स्याद्द्वशीकरणम् ॥ २६ ॥
 वातोद्भ्रान्तदलानि हि मृतनिर्माल्यं कलापिनामस्थि ।
 संचूर्णितमवचूर्णनविधिना नारीवशीकरणम् ॥ २७ ॥
 मण्डलकट्याश्चूर्णं मधुसंयुतं स्वयं प्रपीतायाः ।
 स्नानादिह सामलकं कथितं परमं वशीकरणम् ॥ २८ ॥
 वज्रस्तुद्धाः खण्डं कृत्वा खलु चारु गण्डकं चाय ।
 चूर्णैर्गन्धकशिलयोरभ्यक्तं सप्तकृत्वस्तु ॥ २९ ॥
 संशोष्य चूर्णयित्वा मधुना लिप्तध्वजस्य संयोगः ।
 प्रोक्तोऽसौ सत्या अपि शास्त्रे परमो वशीकारः ॥ ३० ॥
 कृत्वैतेन च धूमं रात्रौ तद्द्रुमसंगसंछन्नम् ।
 सौवर्णं चन्द्रमसं दर्शयतीति स्फुटं शास्त्रे ॥ ३१ ॥
 वानरपुरीषमिश्रैरेतैर्यामवकिरेदसौ कल्पाम् ।
 नान्यस्तामिह लभते यत्नशतेनापि संघुक्तः ॥ ३२ ॥
 खण्डान्यथ च वचायाः लिप्तान्पात्रोद्भवैः शुभैस्तैलैः ।
 उत्कीर्य शिशपायाः स्कन्धे संस्थापयेदयनम् ॥ ३३ ॥
 आचक्षतेऽनुलेपनमेतत्त्वलु देवकान्तनाम्नेह ।
 एष च परमः प्रोक्तः शास्त्र उपायो वशीकरणे ॥ ३४ ॥
 उत्कीर्य यं च वृक्षं तनुशकलानीह खदिरसारस्य ।
 स्वाप्यन्ते पण्मासादग्रे तद्गन्धभाञ्जि स्युः ॥ ३५ ॥
 अनुलेपनमिदमुक्तं शास्त्रे गन्धर्वकान्तनाम्नेह ।
 आचक्षते च परमं वशकरणं कामशास्त्रज्ञाः ॥ ३६ ॥
 सहकारतैलमिश्रास्तगरविमिश्राः प्रियङ्गवश्चैव ।
 उत्कीर्य नागकेसरमयनविनिहितास्ततोऽपहृताः ॥ ३७ ॥
 अनुलेपनमिदमुक्तं वशकरणं नागकान्तनाम्नेह ।
 समशैलाञ्जनसहितं पुण्यं वशदं च चक्षुष्यम् ॥ ३८ ॥
 उग्रस्यास्थि रसेन च भावितदग्धं हि भृङ्गराजस्य ।
 उग्रारुयाञ्जनकं स्यात्तस्यैवास्थना दृशोर्दत्तम् ॥ ३९ ॥

एतेन व्याख्यातं भास्येनोरगाशिनामस्थनाम् ।
 अञ्जनमित्यमुदीरितमिह वशदं वीरभद्रेण ॥ ४० ॥
 पानं सशर्करस्य च वस्तोरणमुष्कसिद्धस्य ।
 पयसो वृषत्वयोगो वात्स्यायनकामशास्त्रेषु ॥ ४१ ॥
 क्षीरेण च सह पानं भवति विदार्यास्तयाऽऽत्मगुप्तायाः ।
 तादृक्क्षीरिकया सह पानं क्षीरस्य चैतादृक् ॥ ४२ ॥
 पयसा सशर्करेण हि शृङ्गाटककसेरुचारुमधुकानि ।
 पिष्टानि साधु कृत्वा सहितानि क्षीरकाकोल्या ॥ ४३ ॥
 मन्दानलेन पक्त्वा घृतमध्ये यावदर्यमालिङ्ग ।
 भवति समर्थः पुरुषोऽनन्ताभिस्त्रीभिरासङ्गे ॥ ४४ ॥
 अण्डरसैश्चटकानां निस्तुपतिलमावनं विधायेह ।
 गोधूमपापचूर्णं निजगुप्तायाः फलं चैव ॥ ४५ ॥
 शृङ्गाटकं कसेरुं क्षीरेणाज्येन चेदमय सितया ।
 पायसमेतैः पकं भुक्त्वा वृषवद्भवेत् स्त्रीषु ॥ ४६ ॥
 क्षीरेणैव विदार्याः कृत्वा पेयां प्रियालवीजानाम् ।
 पानात्त्रौषु बहुविधं पुरुषः सामर्थ्यमामोति ॥ ४७ ॥
 निजगुप्ताया विदार्यां शर्करया चाय सर्पिणा मधुना ।
 गोधूमचूर्णरचितां भुक्त्वा स्यात्पोलिकां शस्तः ॥ ४८ ॥
 चटकरसैः संसिद्धात्तण्डुलतः पायसं विनिर्वर्त्य ।
 मधुनाऽऽज्येन च भुक्तं कुरुते संमोगसामर्थ्यम् ॥ ४९ ॥
 मध्वाज्यशर्कराणां मधुक्रुस्याय द्विकं द्विकं हि पलम् ।
 कर्षेण मधुरसायाः पयसः प्रस्येन चैवेह ॥ ५० ॥
 अमृतमिदं हि पढङ्गं मेघ्यं वृष्यं प्रयुक्तमायुष्यम् ।
 युक्तरसं च निगदितं वात्स्यायनवीरभद्राम्याम् ॥ ५१ ॥
 छागघृतं गोक्षीरं कल्कं मधुक्रुस्य चैव पिप्पल्याः ।
 पकं सह च कपार्यैर्गुन्द्राम्नीरुष्वटं प्राणाम् ॥ ५२ ॥
 पुष्पारम्भे प्राशनमन्त्रहमेतस्य वृष्यमायुष्यम् ।

मेध्यं युक्तरसं ननु कथितं श्रीवीरभद्रेण ॥ ५३ ॥
 क्षुण्णं श्रीपर्णाफलमथ सामीरुं तथा श्वदंष्ट्राख्यम् ।
 आमकृतिनीरपकां कथितो नीराचतुर्भागः ॥ ५४ ॥
 पुष्पारम्भणमस्य प्राशनमुक्तं दिने दिने प्रातः ।
 मेध्यं युक्तरसं ननु वृष्यं चैवाय चायुष्यम् ॥ ५५ ॥
 यवचूर्णं समभागं युक्तं चूर्णैस्तथा श्वदंष्ट्रायाः ।
 पूषलिकामश्रीयादुत्थायैवान्वहं प्रातः ॥ ५६ ॥
 एतन्मेध्यमुदाहृतमायुष्यं वृष्यमथ च युक्तरसम् ।
 श्रीवीरभद्रकृतिना नानाशास्त्राणि संवीक्ष्य ॥ ५७ ॥
 आयुर्वेदाद्देवात्तन्त्रात्तथाऽऽप्सवाक्येभ्यः ।
 योगा एते ज्ञेयाः प्रीतेः प्रीतिप्रदा नित्यम् ॥ ५८ ॥
 अशुचिद्रव्ययुतानिह जीवाघातक्षमांस्तथा नैव ।
 संदिग्धानुपयुञ्ज्याद्देहक्षैण्यमदांश्चैव ॥ ५९ ॥
 ब्राह्मणसुहृदभिनन्दितमिह शिष्टैर्यच्च निन्दितं नैव ।
 मङ्गल्यं च भवेद्यत्तज्ज्ञोक्तव्यं सुखे शक्तम् ॥ ६० ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 औपनिषदाधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतः सार्थः ॥ ६१ ॥

इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ सप्तमे औप-
 निषदेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

अथ सप्तमे औपनिषदिकाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

औपनिषदद्वितीयं दोर्द्वैताद्वैतवारितद्वैतः ।

श्रीवीरभद्रनामः फामागमनिर्णये तनुते ॥ १ ॥

यो रञ्जयितुमशक्तो भवति हि चण्डस्फुरत्स्मरावेगाम् ।

संतनुयात्स तु योगानुक्तान् वात्स्यायनेनेह ॥ २ ॥

करमर्दनपारचयेत्संवाधस्येह पूर्वपादरतः ।

रत्यास्मभं कुर्यादस्या रसलाभकाले तु ॥ ३ ॥
 श्रान्तार्तयोस्यापि च चण्डे वेगे तथाऽतिवयसोऽपि ।
 आख्यातमौषरिष्टकमानयने नष्टरागस्य ॥ ४ ॥
 अथवाऽपद्रव्याणि हि योज्यान्यत्रेति काममार्गज्ञाः ।
 तानि च वृष्यतया ननु कर्मसहिष्णूनि गदितानि ॥ ५ ॥
 हेमरजतकालायसदशनगेवलताम्रसाध्यानि ।
 त्रपुससोसमयानि च मृदुशोतानीह तान्याहुः ॥ ६ ॥
 एतद्धि वाध्रवीयाः वात्स्यायनसंपते तु तत्सात्स्पात् ।
 ध्वजमानान्तरयुक्तं विन्दुभिरधिकैः कठोरान्तम् ॥ ७ ॥
 एते द्वे संघाटौ त्रिमभृति स्यात्तु चूडकं क्रमतः ।
 छतिकामेकामिह वा वसनैरावेष्टितां कुर्यात् ॥ ८ ॥
 कथितोऽपमेकचूडः कञ्चुकमथ जालकस्वरूपाख्यम् ।
 मुखयुग्मकस्थरन्ध्रः स्थूलोऽप्यथ कर्कशः कथितः ॥ ९ ॥
 चूडो वृषणगुडिकया युक्तो मानेन योजितः कथ्याम् ।
 नालकमलाञ्जुकस्य च तैलाद्यैर्भावितो घेणुः ॥ १० ॥
 अपविद्धयोगनिचया इत्याद्याः शास्त्रदृष्टितः सुलभाः ।
 अपविद्धव्यवहाराद्यधनं ननु दाक्षिणात्यानाम् ॥ ११ ॥
 व्ययनकृतौ तु विनाशः संभावित इति नोदितस्तथा स्पष्टः ।
 श्रीवात्स्यायनमुनिना तद्बद्धीवीरमद्रेण ॥ १२ ॥
 हयगन्धाशैवालैर्वृहतीफलसवरकन्दसङ्घर्तैः ।
 माहिपनवनीतेन च नीलद्विपरुर्णवज्रसैः ॥ १३ ॥
 एकैकेन तु मर्दनमिह भासिकवर्धनं विनिर्दिष्टम् ।
 एतरेव कपायैः पके तैले तु पाण्मास्यम् ॥ १४ ॥
 बृहतीफलरससहितं धीजं त्रपुसस्य दाडिमस्यापि ।
 अपि हस्तिरुर्णकन्दः पको मृद्वग्निना तैले ॥ १५ ॥
 परिमर्दनपरिषेकौ वृद्धिकरौ द्वौ विकल्पतः कथितौ ।

अवनुध्येतेत्याधानास्तेभ्यो वर्धने योगान् ॥ १६ ॥
 स्नुषण्टकृतचूर्णैः पुनर्नवालाङ्गलीजटामिश्रैः ।
 वानरपुरीपसहितैः कीर्णा नैवान्यकामा स्यात् ॥ १७ ॥
 सोमलताऽप्यवल्गुजा भृङ्गो लोहोपजिह्विका चैव ।
 चूर्णैरेतेपामिह सह च तया व्याधियातस्य ॥ १८ ॥
 जम्बूफलस्य रसतो निर्यासेनाथ तद्धनं रचितम् ।
 अनुलिप्ते संप्रापे गमनाद्रागो विनष्टः स्यात् ॥ १९ ॥
 चूर्णितगोपालिकया बहुपादिकयाऽप्य जिह्विकाचूर्णैः ।
 माहिपतक्रविमिश्रै रचितस्नानक्रियायास्तु ॥ २० ॥
 नीषाम्रातकुकुसुमैर्जम्बूकुसुमैरथापि संयुक्तम् ।
 अनुलेपनं प्रतनुते दौर्भाग्यं तत्स्रजश्चैव ॥ २१ ॥
 आदरकृतः प्रलेपः फलतः किल साधु कोकिलाक्षस्य ।
 हस्तिन्याः संतनुते संहतिमिह चैकरात्रं हि ॥ २२ ॥
 सर्पपसुगन्धयोगात्पद्मोत्पलकन्दचारुचूर्णानि ।
 पिष्टानि सह च मधुना लेपे मृग्या विशालत्वम् ॥ २३ ॥
 आमलकानि शुभानि तु भावनमासा त्ववल्गुजाफलतः ।
 सोमार्कयोश्च कुशैः स्नुष्याः क्षीरैस्तया निष्पणम् ॥ २४ ॥
 श्वेतीकरणमिदं स्यात्केशानां साधु भाषितं मुनिभिः ।
 प्रत्यानयनमयोक्तं कथयामस्तन्मतेनैव ॥ २५ ॥
 मदयन्तिकाकुटजयोर्वीजैर्मूलैश्च सूक्ष्मपर्णीनाम् ।
 गिरिकर्णिक्रया चैवं स्नानं तादृग्निर्दिष्टम् ॥ २६ ॥
 अभ्यङ्गः कृष्णीकृतिरेतैरेवेह तैलसंपकः ।
 रुमतः प्रत्यानयनं कीर्तितं शास्त्रानुसारेण ॥ २७ ॥
 श्वेताश्वस्य मृष्कैः स्वेदो यदि साधु सप्तकृत्वः स्यात् ।
 आलक्तकस्य योगादस्याः श्वेतोऽधरो भवति ॥ २८ ॥
 प्रत्यानयननिदानं तस्य च मदयन्तिकादि पूर्वोक्तम् ।

बहुपादिका च कुष्ठं तगरं सुरदारुताली च ॥ २९ ॥
 एतैरुपलिप्तो यो वंशः स्याद्ब्रजकण्ठकैश्चैव ।
 शब्दश्रवणादस्य हि वश्या स्यान्नात्र संदेहः ॥ ३० ॥
 घत्तूरफलयुक्ताद्भ्यव्यवहारान्महानिहोन्मादः ।
 प्रत्यानयनं प्रोक्तं भुक्ताज्जीर्णाद्दुडादस्य ॥ ३१ ॥
 बहुपादिका च तगरं कुष्ठं हरितालमथ शिला चैव ।
 एतद्भक्षितवर्द्धिपुरीषेण लिप्तद्वस्तस्य ॥ ३२ ॥
 हस्ते यद्वस्तु न तद्दृश्यं भवतीति चित्रयोगज्ञाः ।
 क्षीराकृत्युदकं स्याद्द्वारवृणभस्मैलाभ्याम् ॥ ३३ ॥
 अभयाम्रातकयोरेव पिष्ट्वा श्रवणप्रियङ्गुकाभिश्च ।
 लिप्तं हि लोहभाण्डं ताम्रं स्यान्नात्र संदेहः ॥ ३४ ॥
 श्रवणप्रियङ्गुतैर्निर्मोकस्थाय पट्टवस्त्रस्य ।
 वर्त्या टोपात्पश्यति काष्ठं सर्पाकृतिं परितः ॥ ३५ ॥
 गोक्षीरस्य च पानं श्वेतायाः श्वेतजीववत्सायाः ।
 आयुष्यं च यशस्यं तद्द्विप्रशिषः शस्ताः ॥ ३६ ॥
 श्रीर्वारभद्रकृतया वात्स्यायनमूत्रतत्त्वसंक्रयया ।
 अवगतकामत्रिचारो भवति जनो निन्दिताद्विरतः ॥ ३७ ॥
 काममिवास्मात्प्रत्ययमर्थं च धर्मं तथाऽखिलं लोकम् ।
 बुद्ध्वा कुरुतात् कृतयो या अविर्गीताः पुराणेषु ॥ ३८ ॥
 श्रीवात्स्यायनमुनिरपि चक्रे यद्ब्रह्मचर्यमास्याय ।
 तदर्थात् कामशाम्नं ये दुर्गार्गा न ते शिष्टाः ॥ ३९ ॥
 वेदेषु नाभिचारा द्यागमविद्यामु वाममार्गाः किम् ।
 तद्द्विहापि विर्गीता अर्थाः केचिन्न दोषाय ॥ ४० ॥
 विदिताखिलतत्त्वा अपि मुनयो नैवेह निन्दिताचरणाः ।
 पशवन्त्वनियतत्रिपया दोषस्तस्मान्न शास्त्रस्य ॥ ४१ ॥
 इत्यवशाय निबन्धानवलोकपासो स्मरागमे निपुणः ।
 अकृत स्फुटतत्त्वानि हि वात्स्यायनकाममूत्राणि ॥ ४२ ॥

श्रीरामचन्द्रनन्दनवीरश्रीवीरभद्रदेवेन ।
 एकान्तमार्यमतिना निर्णीतः काममूत्रार्थः ॥ ४३ ॥
 यो कर्णति वसुदाने पार्थति समरोत्सवावदानेषु ।
 धर्मं धर्मति रूपे नकुलति सददेवति ज्ञाने ॥ ४४ ॥
 शरदिन्दुविम्बगङ्गास्मरहरसदृशाच्छ्रीर्तिकन्द्रेण ।
 हरभालानलविपमप्रतापतापेन तेनेह ॥ ४५ ॥
 सप्ताधिकरणमेतत् पट्टत्रिंशत्परिमितस्फुटाध्यायम् ॥
 वात्स्यायनकृतशास्त्रं व्याख्यातं वीरभद्रेण ॥ ४६ ॥
 दृष्ट्वैतदस्फुटार्थान्यपि मूत्राणीह कामशास्त्रस्य ।
 युद्ध्वा रचयत धीरो लीलाथेतोभ्रुवोऽनुमताः ॥ ४७ ॥
 यावन्मुरभिदि लक्ष्मीः शम्भोर्वामाङ्गमद्रिजा यावत् ।
 तावदसौ स्मरकुतुकं ग्रन्थः प्रख्यापयन्नस्तु ॥ ४८ ॥
 हरलोचनहरलोचनरसशशिभिः (१६३३) विश्रुते समये ।
 फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि पूर्णो ग्रन्थः स्मरस्मेरः ॥ ४९ ॥
 श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमवाणशासनानुसृते ।
 औपनिषदाधिकरणे चरमोऽध्यायः कृतः साङ्गः ॥ ५० ॥
 इति श्रीवीरभद्रदेवविरचिते कन्दर्पचूडामणौ सप्तमे औपनिष-
 दिकेऽधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

समाप्तं चेदं सप्तममौपनिषदाधिकरणम् ।

इति श्रीवीरभद्रविरचितः कन्दर्पचूडामणिः समाप्तः ॥

अथपाठ	सुपाठ	पृ	प
०त्सरजये०	०त्सरजये०	”	९
०स्थानादिनिर्वृत्यम्	०स्थानादि निर्वृत्यम्	”	२०
कुसुमादिवासकेशाभि	कुसुमादि वासकेशाभि	७८	२
भार्याधिक	भार्याधिकारिक	”	१६
चतुर्थे०	चतुर्थे०	”	”
विदुदधति	विदुधति	७९	७
त्रीडेति पातत	त्रीडाऽतिपातत	८०	२२
कृतास्त्रीभि	कृता स्त्रीभि	८२	१८
०सन्निधाने	सन्निधाने	८३	१७
कन्यास्वसयोगान्	कन्यास्वसयोगात्	८५	१२
सुप्ता	ऽसुप्ता	८७	९
०स्फुरजयनाम्	०स्फुरजयना	”	२४
विधास्यामिह	विधास्यामिह	८९	२०
ससिद्ध्यै	ससिद्ध्यै	९९	१७
ताहि	ता हि	१००	१६
स्पष्टौ	स्पष्ट	१०१	१७
०भीक्ष्येन	०भीक्ष्येनानु	१०५	१५
वीरभद्रन	वीरभद्रेण	१०९	२६
शिल्पकृदाद्या	शिल्पकृदाद्या	१२१	१६
४३	४९	”	२४
०द्वेवा०	०द्वेदा०	१२६	१०